

**T.C.
İZMİR KATİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**İBNÜ'S-SERRÂC'A GÖRE ARAPÇA
SÖZDİZİMİNDE TAKDİM VE TEHİR
(EL-USÛL ÖRNEĞİ)**

Yüksek Lisans Tezi

NEŞE ÇETİNOVALI BAY

İZMİR-2022

T.C.
İZMİR KATİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İBNÜ'S-SERRÂC'A GÖRE ARAPÇA
SÖZDİZİMİNDE TAKDİM VE TEHİR
(EL-USÛL ÖRNEĞİ)

Yüksek Lisans Tezi

NEŞE ÇETİNOVALI BAY

DANIŞMAN: DR. ÖĞR. ÜYESİ EYUP AKŞİT

İZMİR-2022

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İbnü’s-Serrâc’a Göre Arapça Sözdiziminde Takdîm Ve Tehîr (el-Usûl Örneği)” adlı çalışmanın; tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

24/02/2022

Neşe ÇETİNOVALI BAY

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

İBNÜ’S-SERRÂC’A GÖRE ARAPÇA SÖZDİZİMİNDE TAKDİM VE TEHİR (EL-USÛL ÖRNEĞİ)

Neşe ÇETİNOVALI BAY

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Dil; birbiriyle yakından ilişkili ses, biçim, sözdizimi ve anlamdan mürekkep bir yapıdır. Bu karmaşık yapının en önemli bileşeni ise sözdizimidir. Cümlenin bütün öğelerini bir defada söylemek mümkün değildir. Bazı öğeleri önce, bazısı da sonra söylenir. Her dilin kendine has bir sözdizimi kuralları vardır. Sözdiziminin temel kuralları dilden dile değişmektedir. Her dilin sahip olduğu bu ilkeler bazı dillerde esnek, bazısında ise daha katı kurallara sahiptirler. Örneğin Arapça sözdizimi Türkçe sözdizimine göre daha katı kurallara bağlı olmasına rağmen İngilizce ile kıyaslandığında daha esnektir. Arapça sözdiziminde yeri değişmeyen ve değişebilen cümle öğeleri ve sözcük öbekleri vardır. Bu dilde cümleler genel olarak yapılarına göre fiil cümlesi ve isim cümlesi şeklinde ikiye ayrılır. Arapça fiil cümlesinde önce fiilin sonra öznenin sonra nesnenin gelmesi genel bir kuraldır. Ancak bazı durumlarda özne ile nesnenin yeri değişebilir. Mübteda (özne) ve haber (yüklem)den oluşan Arapça isim cümlesinde ise önce mübteda sonra haberin gelmesi bir kuraldır. Ancak çeşitli nedenlerden dolayı önce haber sonrasında mübteda gelebilir. Klasik Arapça dilbilgisi kitaplarında dağınık bir şekilde ele alınan bu meseleleri Farabi (ö. 950)’den aldığı mantık derslerinin etkisiyle İbnü’s-Serrâc (ö. 929), sistematik hale getirir.

İşte bu çalışma, Arap dilbilimci İbnü’s-Serrâc’ın görüşleri doğrultusunda “Arapça Sözdiziminde Takdîm ve Te’hîr” yani cümlenin öğelerinin yer değiştirmesi olgusunu betimlemekte, tasnif etmekte ve analize tabi tutmaktadır. Ona göre Arapçada

cümle öğelerinin yer değiştirmesi dilin yapısından kaynaklandığı gibi anlamsal gerekçelerle de yapılmaktadır. Dilin yapısından dolayı cümle öğelerinin yer değiştirmesinde cümlenin anlamında bir değişiklik görülmez. Ancak dilin yapısından kaynaklanmayan takdîm ve te'hîrde ise cümlenin anlamı da doğal olarak bu durumdan etkilenmektedir. Anlama dayalı takdîm-te'hîrin bir kısmı sözceleme ediminde konuşmacının niyetiyle ilgilidir. Konuşan, önem verdiği ögenin yerini vurgu vb. gayelerle değiştirebilmektedir. Ayrıca şiirsel zaruretlerin yanı sıra dinleyende estetik bir zevk oluşturmak için de konuşucu cümle öğelerinin yerini değiştirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap dili, İbnü's-Serrâc, Nahiv, Sözdizim, Takdîm ve Te'hîr.

ABSTRACT

Master's Thesis

Fronting and Delaying in Arabic Syntax According to İbn Sarrāj

(The Example of Al-Usul)

Neşe ÇETİNOVALI BAY

Izmir Kâtip Çelebi University

Institute of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

Language is a structure consisting of sound, form, syntax, and meaning that are closely associated with each other. The most important component of this complex structure is syntax. Since it is not possible to say all the elements of a sentence at once, one needs to say some of them first and some of them later. That is why each language has its own syntactic rules. The basic rules of syntax vary from language to language. These principles, which every language has, contain flexible rules in some languages and stricter ones in others. For instance, although Arabic syntax is more flexible compared to English syntax, it is more strictly regulated than Turkish syntax. In Arabic syntax, the positions of some of the sentence elements and phrases in the word order can change when some cannot. In Arabic, sentences are generally categorized into two groups depending on their structure: verbal sentences and nominal sentences. The general rule is that the verb comes first, then the subject, then the object in the Arabic verbal sentence. However, in some cases, the position of the subject and the object may switch places. In the Arabic nominal sentence consisting of Muftada (Subject) and Khabar (Predicate), Muftada comes first and then Khabar. Yet for various reasons, the Khabar may come first, and then the Muftada. Inspired by the logic lessons he took from Al-Farabi (died 950), Ibn al-Sarraj (died 929), systematizes

these topics that are handled in a disorganized manner in the classical Arabic grammar books.

This study describes, classifies, and analyzes the phenomena of *taqdim wa-ta'hir* meaning the displacement of sentence elements in Arabic Syntax. According to him, the displacement of sentence elements in Arabic occurs due to the structure of the language, as well as on semantic grounds. Owing to the structure of the language, there is no change in the meaning of the sentence when the sentence elements are displaced. However, in the cases of *taqdim wa-ta'hir* which do not occur due to the structure of the language, the meaning of the sentence is naturally affected by the displacement. Some *taqdim wa-ta'hir* cases are about the intention of the speaker during the enunciation performance. The speaker can change the position of the element that is important to him/her with a purpose such as emphasis. Also, the sentence elements can be displaced for poetic concerns or to give aesthetic pleasure to the listener.

Keywords: Arabic language, Ibn al-Sarraj, Nahiv, Syntax, Fronting and Delaying

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	xi
ÖN SÖZ.....	xii
GİRİŞ.....	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI.....	2
II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	3
III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	4
IV. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI.....	4
BİRİNCİ BÖLÜM.....	6
1. İBNÜ’S-SERRÂC’IN HAYATI VE NAHİV İLMİNE KATKISI.....	6
1.1. Hayatı.....	6
1.2. Hocaları.....	7
1.2.1. Ebû’l Abbas Muhammed b. Yezid el-Müberred.....	7
1.2.2. Ebû İshak ez-Zeccâc.....	8
1.3. Talebeleri.....	9
1.3.1. Ebû’l Kasım Ez-Zeccâci.....	9
1.3.2. Ebû Ali el-Fârisî.....	10
1.3.3. Ebû Sâid Sîrâfî.....	11
1.3.4. Ebû’l-Hasen Alî b. İsâ b. Alî er-Rummânî el-Bağdâdî.....	11
1.3.5. Ebû Ali el-Kâlî.....	12
1.3.6. Muhammed b. Ahmed el-Ezherî.....	13

1.3.7. Ebü'l-Kâsım el-Hasen b. Bişr b. Yahyâ el-Âmidî.....	13
1.4. Eserleri.....	14
1.5. İlmi Şahsiyeti.....	17
1.6. Mensup Olduğu Dil Ekolü.....	19
1.7. Nahiv İlmine Katkısı.....	19
İKİNCİ BÖLÜM.....	23
2. ARAP DİLİ VE CÜMLE YAPISI.....	23
2.1. Arap Dili ve Özellikleri.....	23
2.1.1. Kelime Çeşitleri.....	27
2.1.2. Âmil ve İ'râb.....	29
2.1.2.1. Âmil.....	30
2.2.1.1.1. Âmil İsimler.....	30
2.2.1.1.2. Âmil Fiiller.....	32
2.2.1.1.3. Âmil Harfler.....	32
2.1.2.2. İ'râb.....	34
2.1.2.2.1. İsimlerde İ'râb.....	34
2.1.2.2.2. Fiillerde İ'râb.....	38
2.2. Arap Dili Cümle Yapısı.....	40
2.2.1. Cümle, Kelâm ve Lafız.....	40
2.2.2. Arapça Cümle Türleri Ve Öğeleri.....	44
2.2.2.1. Fiil Cümlesi ve Öğeleri.....	44
2.2.2.2. İsim Cümlesi ve Öğeleri.....	48
2.2.2.3. Ortak Öğeler.....	50
2.3. Arapça Cümle Çeşitlerinin Takdîm-Te'hîr İle İlgisi.....	53
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	56
3. İBNÜ'S-SERRÂC'A GÖRE SÖZDİZİMİNDE TAKDİM VE TEHİR..	56

3.1. Takdîm ve Te'hîr.....	56
3.1.1. Nahiv İlminde Takdîm.....	57
3.1.2. Takdîmin Caiz Olduğu Yerler.....	58
3.1.3. Takdîmin Caiz Olmadığı Yerler.....	59
3.1.3.1. Sılanın veya Herhangi Bir Ögesinin Mevsûlune Takdîmi....	60
3.1.3.2. Tevâbi İsimlerin Matbûlarına Takdîmi.....	60
3.1.3.3. Mudâf İleyhin Mudâf'a Takdîmi.....	61
3.1.3.4. Fâilin Fiile Takdîmi.....	61
3.1.3.5. Câmid Fiilin Ma'mûlünün Câmid Fiile Takdîmi.....	62
3.1.3.6. Sıfatı Müşebbehe'nin Mansubu Olan Ma'mûlünün Takdîmi	62
3.1.3.7. Ma'mûllerin Âmillerine Takdîmi.....	63
3.1.3.8. Başta Gelen Harflerin Takdîm Ve Te'hîri.....	64
3.1.3.9. Temyizin Takdîmi.....	64
3.1.3.10. Zamirin Mercii Olan Zahir İsme Takdîmi.....	65
3.2. Cümle Ögelerinin Takdimi.....	65
3.2.1. İsim Cümlesinin Ögelerinin Takdimi.....	65
3.2.1.1. Mübtedanın Zorunlu Olarak Haberden Önce Gelmesi.....	66
3.2.1.2. Haberin Zorunlu Olarak Mübtedadan Önce Gelmesi.....	67
3.2.1.3. İsim Cümlesinin Başına Gelen Nâkıs Fiiller ve Harfler.....	67
3.2.1.4. Kâne ve Kardeşlerinde Takdîm.....	68
3.2.1.5. İnne ve Kardeşleri.....	69
3.2.1.6. İnne ve Kardeşlerinde Takdîm.....	69
3.2.2. Fiil Cümlesinin Ögelerinin Takdimi.....	70
3.2.2.1. Fâilin Takdîmi.....	70
3.2.2.2. Mefûl Bihin Takdîmi.....	70
3.2.2.3. Mef'ûl Fihin Takdîmi.....	72

3.2.2.4. Mef'ûl Li Eclihin Takdîmi.....	72
3.2.2.5. Mef'ûl Ma'ahın Takdîmi.....	72
3.2.2.6. Mef'ûl Mutlakın Takdîmi.....	73
3.2.2.7. Hâlin Takdîmi.....	73

SONUÇ.....	75
-------------------	-----------

KAYNAKÇA.....	78
----------------------	-----------

KISALTMALAR

a.g.e.	:Adı geçen eser
a.g.m.	:Adı geçen makale
bkz	:Bakınız
c.	:Cilt
vr.	:eviren
DİA	:Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	:Hicrî
m.	:Mîlâdî
hz.	:Hazreti
ö.	:Ölüm tarihi
r.a.	:Radiyallahuanh
s.	:Sayfa
sy.	:Sayı
s.a.v.	:Sallallahu Aleyhi ve Sellem
thk.	:Tahkik eden
trz.	: Tarihsiz
nşr.	:Neşreden
b.	:Bin/Bint
yy.	:Yayın yeri yok
vd.	:Ve diğeri
vb.	:Ve benzeri

ÖN SÖZ

Arapça sözdiziminde takdîm ve te'hîr, genel anlamda cümle öğelerinin sentagmatik düzlemde (sıralama düzeni) yer değiştirmesi ile ilgilidir. Her ne sebeple olursa olsun her dilde takdîm sıklıkla görülen bir olgudur. Takdîm başka nedenleri olmakla birlikte daha çok konuşan kişinin önem verdiği ögeyi daha belirgin hâle getirmesi için yapılır. Arap dilinde takdîm ve te'hîrin önemine rağmen bu konu temel kaynaklarda sistematik olarak ele alınmaz. Bu bağlamda İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İşlam Bilimleri Programı yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmada “İbnü's-Serrâc'a Göre Arapça Sözdiziminde Takdîm Ve Te'hîr” konusu ele alındı. Birinci bölümde İbnü's-Serrâc'ın hayatı, hocaları ve öğrencilerine dair bilgiler verildi. İkinci bölümde Arap dili ve cümle yapısı, âmil, mamûl ve irâb konularına değinildi. Üçüncü bölümde ise asıl konumuz olan takdîm ve te'hîr, nahiv ilminde takdîm ve takdîmin caiz olduğu ve caiz olmadığı yerler özetle belirtildi. Son olarak cümle öğelerinin takdîmine dair daha detaylı bilgi verildi. Ayrıca bu bölümde takdîmin nedenleri üzerinde duruldu. Takdîmin başlıca nedeninin şunlar olduğu tespit edildi: Takdîm daha çok konuşanın önem verdiği ögeyi daha belirgin hâle getirmesi için yapılır. İkinci olarak fâil, fiil ve fiile bağlı olan tamamlayıcı öğeler arasında geçerli olan takdîm ve te'hîrin çeşitli sebeplerinden biri şiirin getirdiği zorunluluklar veya seci ve kâfiyedir. Çalışmada Arap gramerine dair klasik eserler başta olmak üzere çeşitli makalelerden, doktora ve yüksek lisans tezlerinden ve Diyanet İşlâm Ansiklopedisi'nin çeşitli maddelerinden istifade edildi. Çalışmanın şekillenmesinde ve her aşamasında bana destek veren danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Eyup AKŞİT'e teşekkür ederim.

Neşe ÇETİNOVALI BAY

İzmir-2022

GİRİŞ

İnsanoğlu, kendi arasında dil denen uzlaşma dayalı bir sistem aracılığı ile iletişim sağlar. Hiç şüphesiz bu sistemin en önemli parçası hangi dil olursa olsun cümle yapıları yani sözdizimidir. Cümlelerin öğelerinin tamamını tek seferde söylemek mümkün değildir. Bu nedenle her dil kendine göre bir sözdizimi kuralları belirlemiştir. (Ahmet çayı içti / شَرِبَ أَحْمَدُ الشَّاي/Ahmet drank tea) örneklerinde olduğu gibi...

Sözdiziminin temel kuralları dilden dile değişmektedir. Her dilin sahip olduğu bu ilkeler bazı dillerde esnek, bazısında ise daha katı kurallar içerirler. Arapça sözdizimi Türkçe sözdizimine göre daha katı kurallara bağlı olmasına rağmen İngilizce ile kıyaslandığında daha esnektir. Bu anlamda Arapçada sözdiziminde yeri değişmeyen ve değişebilen cümle öğeleri vardır. Arapça sözdiziminde önce fiil sonra fâil sonra mefûlun bih gelir. Ancak fâil ile mefûl bih'in sıralaması bazen değişebilir. Aynı şekilde önce gelmesi gereken mübteda, haberden sonrasında gelebilir. Bu esnekliğe rağmen Arapça sözdiziminde sıfat cümlesi, sıra cümlesi vb. unsurların cümledeki yeri değişmez. Bahsettiğimiz bu mesele Arapça kaynaklarda takdîm (öne alma) ve te'hîr (sona bırakma) başlığı altında ele alınır. Ancak çoğunlukla bu eserlerde takdîm ve te'hîr dağınık şekilde ve birbirinden kopuk ele alınmıştır. İşte biz bu çalışmamızda Arapça sözdiziminde yeri değişebilen yani takdîm edilebilen öğeleri tespit edip tasnif etmeyi hedeflemekteyiz.

Takdîm ve te'hîr, genel anlamda cümle öğelerinin sentagmatik düzlemde (sıralama düzeni) yer değiştirmesi ile ilgilidir. Her ne sebeple olursa olsun her dilde takdîm olgusu sıklıkla görülen bir olgudur. Takdîm başka nedenleri olmakla birlikte daha çok konuşan kişinin önem verdiği öğeyi daha belirgin hâle getirmesi için yapılır. Türkçede dikkat çekilmek istenen cümle ögesi, cümlede yükleme yaklaştırılmaktadır. Arapçada ise fiil, zaten fiil cümlesinde başta yer almak zorundadır. Bu nedenle

Arapçada vurgulanmak istenen öge, genel bir kural olmamakla birlikte diğer ögelerden daha önce getirilir. Ayrıca takdîmin diğer bir nedeni, cümle yapılarından kaynaklanabilecek anlam belirsizliklerini – ki bu, Arapçada لیس (Lebs) terimiyle ifade edilir- önlemektir. Dolayısıyla takdîm, bir sebepten dolayı sözdiziminde bir ögenin diğer bir ögeden önce getirilmesidir. Takdîmin zıddı olan te'hîr (sona bırakma) ise, cümlelerin önce gelmesi gereken bir ögesini, bazı nedenlerden ötürü sonraya bırakılması demektir. Yani takdîm ve te'hîr deyim yerindeyse bir paranın iki farklı veçhesidir.

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Bu çalışmanın amacı “İbnü’s-Serrâc’a Göre Arapça Sözdiziminde Takdîm ve Te'hîr” yani cümle ögelerinin yer değiştirmesi olgusunu İbnü’s-Serrâc’ın görüşleri doğrultusunda betimlemektir. Bu bağlamda çalışmanın iki temel sorusu vardır. Bu sorulardan birincisi “Arapça sözdiziminde takdîm ve te'hîrin hangi durumlarda mümkün olup olmadığı ” sorusudur. Bu sorunun cevaplanması için bir tasnif yapılacaktır. Bunun için ise öncelikle Arapça cümle yapısı ele alınacak ve cümle ögelerinin birbiriyle kurduğu biçimsel, sözdizimsel ve anlamsal ilişkiler irdelenecektir.

Çalışmanın amacını gerçekleştirmek için sorulması gereken ikinci soru ise, ‘Arapça sözdiziminde takdîm ve te'hîrin cümlelerin anlamına etkisi olup olmadığı’ meselesidir. Bu soruya cevap aranırken Arapça cümle ögelerinin birbirine takdîmi incelenecek ve anlama etkisi sorgulanacaktır. Dolayısıyla çalışmamızın kapsamı sözdizimi ve anlambilimi kapsayacak şekilde tasarlanmıştır.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tezli Yüksek Lisans Programı yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışma “İbnü’s-Serrâc’a Göre Arapça Sözdiziminde Takdîm Ve Te'hîr” başlığı altında ele alındı. Genel olarak araştırma yöntemleri “Nitel Araştırma” ve “Nicel Araştırma” şeklinde

ikili bir tasnife tabi tutulmaktadır. Bu araştırma yöntemlerinin farklı veri toplama araçları ve özellikleri vardır. Ayrıca hangi araştırma yönteminin kullanılacağı incelenecek konunun tabiatına göre farklılık arz edebilir. Bu çalışmada konunun doğası gereği nitel bir veri analizi yöntemi olan doküman analizi benimsenmiştir.

Arap dilinde cümle ögeleri belli bir sözdizimine göre sıralanır. Cümle ögelerinin yerlerinin değişmesi takdîm-te'hîr ile mümkün olmaktadır. Bu değişiklikler bazen cümlede anlam değişikliği meydana getirmektedir. Cümle ögelerinin yer değiştirmesi (takdîm-te'hîr) bazen gramer yani nahv kurallarından kaynaklı, bazen bir zorunluluk, bazen de cümlenin anlamına etki ederek cümleye farklı manalar katmak için yapılabilmektedir. Bu sebeple İbnü's-Serrâc'ın *el-Usûl* adlı eseri başta olmak üzere sarf ve nahiv konularını ele alan eserler incelenmiştir. Çalışmada konunun daha iyi anlaşılması için öncelikle İbnü's-Serrâc'ın hayatı, yetiştiği ortam, yazdığı eserler, sonrasında çalışmanın ana konusu Arapça sözdizimi olması, dolayısıyla nahiv (sentaks)ın konusu olması hasebiyle Arap dili cümle yapısı ele alınmıştır. Son olarak İbnü's-Serrâc'ın takdîm te'hîr konusundaki görüşlerini belirtmek üzere müellifin *el-Usûl* adlı eserinden faydalanılarak Takdîm-te'hîrin gramatikal yönü ve anlam üzerindeki etkisinden, başka bir ifadeyle sözdiziminde takdîm ve te'hîrin cümlenin anlamında ne tür değişikliğe neden olduğu ele alınmaya çalışılmıştır.

III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Bu çalışmada Arap dilinin dilbilgisini ele alan klasik dönem kaynaklarından, çeşitli biyografi eserlerinden, Arapça ve Türkçe kaleme alınmış bazı yüksek lisans ve doktora tezlerinden istifade edilmiştir. Başta İbnü's-Serrâc'ın *el-Usûl* adlı eseri olmak üzere İbn Hişâm en-Nahvî'nin *Ḳaṭrû'n-nedâ ve bellû's-sadâ*, Muğni'l-lebîb gibi temel nahiv eserlerinden faydalanılmıştır. Kâtip Çelebi'nin *Keşfu'z-Zunûn*, İbnü'l-Kıftî'nin *İnbâhü'r-Ruvât*, İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-a'yân*, İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist*, Suyûtî'nin *Buğyetü'l-Vuât*, Şevkî Dayf'ın *el-Medârisü'n-nahviyye*, Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd* gibi eserlerden ayrıca İbnü's-Serrâc ile ilgili yapılan tezlerden de yararlanılmıştır. Çalışmada yer alan âyetlerin mealleri için, Diyanet İşleri

Başkanlığı tarafından hazırlanan “Kur’ân’ı Kerîm Meali’nden istifade edilmiştir. Ayrıca takdîm te’hîr konusuyla ilgili yapılan önceki çalışmalar hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır: Yusuf Çetin Arapça’da *Takdîm-Te’hîr Ve Şiirde Kullanımı*, Abdullah Kılınçkaya *Nahiv Ve Belâgat Açısından Takdîm-Te’hîr Ve Kur’ânı Kerim’de Kullanılışları*, Ahmet Tekin *Kur’ân’ı Kerim’de Takdîm-Te’hîr ve Anlam Üzerindeki Etkisi*, Fethullah Yener *Üslûbî Anlatım Ve Takdîm-Te’hîr Üslûbunun Kur’an-ı Kerim’deki Kullanımı* adlı çalışmalar Yüksek Lisans Tezi olarak çalışılmıştır. Ancak Arapçada takdîmi bir bütün olarak sözdizimsel, anlambilimsel bağlamda ve İbnü’s-Serrâc gibi önemli bir dil âliminin görüşleri esas alınarak sistematik ve derinlemesine inceleyen bir çalışmaya rastlayamadık. Bu nedenle böyle bir çalışmanın alana katkı sunacağı düşünülmektedir.

IV. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Arap dilinde takdîm çok katmanlı ve kapsamlı bir çözümleme gerektiren bir olgudur. Meselenin sözdizim, anlambilim ve edimbilimi ilgilendiren yönleri vardır. Bu ise daha kapsamlı bir çalışmayı gerektirir. Bu nedenle çalışmada bu dil olgusu ele alınırken sözdizimi ve kısmen de anlambilim ile sınırlandırıldı. Meselenin edimbilimi ilgilendiren yönüne ise hiç değinilmemiştir. Bu çalışma özünde sözdizim yani nahiv ilmiyle ilgili olduğu için Arap dil ilimlerinin diğer alanlarıyla ilgili meseleler kapsam dışı bırakılmıştır. Takdîm-te’hîr konusunun belagat ilmiyle de bir ilgisi vardır. Ancak çalışmanın İbnü’s-Serrâc’ın görüşlerine dayanılarak yapılması nedeniyle meselenin belagat ilmini ilgilendiren yönü ele alınmamıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.İBNÜ'S-SERRÂC'IN HAYATI VE NAHİV İLMİNE KATKISI

1.1.Hayatı

Bağdat'ta m.878 yılında dünyaya gelen İbnü's-Serrâc'ın asıl adı Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî'dir.¹ Babasının veya dedesinin “saraçlık” işiyle uğraşması sebebiyle İbnü's-Serrâc lakabıyla anılmış ve tanınmıştır. Künyesi ise Ebû Bekr'dir.

Çocukluk ve gençlik yıllarını Bağdat'ta geçiren İbnü's-Serrâc dönemin önemli dil bilginlerinden dersler almıştır. En çok ders aldığı hocaları arasında Zeccâc el-Bağdâdî (ö.923) ve Müberred el-Ezdî es-Sümâlî (ö. 900) gibi isimler zikredilebilir. İbnü's-Serrâc'ın ilmi kişiliğinin oluşmasında hocası Müberred etkili olmuştur. Yaşının küçüklüğü ile beraber hocasının takdirini kazanan İbnü's-Serrâc hocası Müberred'den Sîbeveyhi'nin (ö. 796) *el-Kitâb*'ını tedris etmiştir. İbnü's-Serrâc, bir süre dil ile ilgili çalışmalarına ara vermiş, bu süre zarfında müzik ve mantıkla ilgilenmiştir. İbnü's-Serrâc, mantık ile uğraştığı dönemde Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b.Tarhan b.Uzluğ el-Fârâbî et-Türkî'den mantık dersleri almıştır ve ona nahiv dersleri vermiştir.²

Hocası Müberred'in vefatından sonra dil çalışmalarına ara veren İbnü's-Serrâc bir gün yine ders aldığı hocası Zeccac'ın da hazır bulunduğu bir ilim meclisinde Arap dili gramerine dair bir soru sorulur. Zeccac da bu soruya İbnü's-Serrâc'ın cevap

¹ Hüseyin Yazıcı, “İbnü's-Serrâc”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/205.

² Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk İbnü'n-Nedîm, *El-Fihrist li'bni'n-Nedîm* (Beyrut: Dârul-Ma'rife, 1978), 92.

vermesini ister. İbnü's-Serrâc sorulan soruya hatalı cevap verince hocası, “Senin gibi biri bu soruya nasıl yanlış cevap verir? Yemin ederim ki eğer evimde olsaydın seni döverdim lakin burası uygun değil, biz seni zeka bakımından el-Hasan b. Recâ'ya benzetiyorduk” demiştir. Hocasının sözlerinden çok etkilenen İbnü's-Serrâc, hocasına “*Ey Ebû İshak! Siz beni zaten dövdünüz ve eğittiniz. Ben, bu kitabı (el-Kitâb) okuduktan sonra Arap dili grameri ile ilgilenmeyi bıraktım. Mantık ve musiki ile uğraştım fakat şimdi tekrar geri dönüyorum*” der.³ Bu olay İbnü's-Serrâc'ın tekrar dil çalışmalarına dönmesine vesile olur ve Arap dili çalışmalarında önemli bir yere sahip olan *el-Usûl* adlı eserini yazar.

İbnü's-Serrâc uzun yıllar Bağdat'ta eğitim faaliyetlerini sürdürmüş ve yaklaşık 50 yaşlarında iken m. 928 yılında orada vefat etmiştir.⁴ İbnü's-Serrâc gibi, şairlik, ediplik, müzisyenlik ve dilcilik meziyetleri bulunan bir âlimin yetişmesinde emeği geçen hocaları hakkında bilgiler vermek yerinde olacaktır.

1.2.Hocaları

Birçok âlimin yetiştiği Bağdat'ta dünyaya gelen İbnü's-Serrâc orada Kûfe ve Basralı âlimler ile bir arada bulunmuş ve bu âlimlerin ders halkalarına katılmıştır. Böyle bir ortamda yetişen İbnü's-Serrâc dönemin önemli âlimleri Müberred ve Zeccâc'dan ders almıştır.

1.2.1. Ebû'l Abbas Muhammed b.Yezid el-Müberred

Ebû'l Abbas Muhammed b. Yezid el-Müberred (ö. 900), m. 825 yılında Basra'da doğdu. “Müberred” veya Müberred lakabıyla meşhurdur. Kelime anlamı “serinlik veren” demektir.⁵ Bu lakab ona; bulunduğu ortamda soru sorulduğunda çok

³ İbnü'n-Nedîm, *El-Fihrist li'bni'n-Nedîm*, 93.

⁴ Ebu'l-Hasen Cemâlüddîn Ali b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî Kiftî, *İnbâhü'r-Ruvât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1982), 3/146.

⁵ İsmail Durmuş, “Müberred”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/432.

mantıklı cevaplar verip insanların gönlünü, zihnini ferahlattığı için hocası Ebû Osman el-Mâzinî (ö. 863) tarafından verilmiştir. Bu özelliğinden dolayı Ebû Osman el-Mâzinî ona “Sen Müberredsin” ifadesini kullandığı zikredilir.⁶

Basra dil ekolünün önde gelen dil bilginlerinden olan Müberred’in Arap dili gramerine dair özgün görüşleri bulunmaktadır. Kullandığı başlıca istişhad yöntemleri arasında semâ, kıyas ve illet sayılabilir. Ayrıca belâgat alanında ilk eser yazan dil âlimi olduğu bilinmektedir. İbnü’s-Serrâc hocasından onun eseri olan *el-Müktedab*’ı ve Sîbeveyhi’nin eseri olan *el-Kitâb*’ı ders olarak okumuştur.⁷

1.2.2. Ebû İshak ez-Zeccâc

Ebû İshak İbrahim b. es-Seri b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdadi (ö. 923), m. 855 veya m. 844 yıllarında Bağdat’ta doğdu. Küçük yaşlardan itibaren cam işleme sanatı ile meşgul olmasından dolayı “ez-Zeccâc” lakabı verilmiş ve bu lakap ile tanınmıştır.⁸ Zeccâc ilk başlarda Kûfe dil ekolüne mansup olan Sa’leb (ö.904)’den ders almış ve onun en gözde öğrencisi olmuştur. Daha sonra Müberred ile tanışıp onun ilmine hayran kalmış ve ondan ders almaya başlamıştır. Ondan Sîbeveyhi’nin eseri olan *el-Kitâb*’ı okumuştur. Sa’leb ve Müberred’den ders alan Zeccâc, Bağdat’ta büyük bir şöhrete kavuşmuş ve birçok talebe yetiştirmiştir. Bu talebelerin başında İbnü’s-Serrâc gelmektedir. İbnü’s-Serrâc ile Zeccâc’ın bir araya gelmeleri Müberred’in vefatından sonradır.⁹

Kaynaklarda İbnü’s-Serrâc’ın ders aldığı hocaları hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. İbn Hallikân (ö.1282), İbnü’s-Serrâc için “Müberred ve başkalarından ders almıştır” demektedir, ancak onun diğer hocaları hakkında bilgi

⁶ Şihâbüddîn Ebû ‘Abdillâh Yâkût b. ‘Abdillâh Hamevî, *Mu‘cemü’l-Udebâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Darü’l Ğarbî İslâmî, 1993), 6/2679.

⁷ Yazıcı, “İbnü’s-Serrâc”, 21/206.

⁸ Emrullah İşler, “Zeccâc”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 44/173.

⁹ İşler, “Zeccâc”, 44/174.

vermemektedir.”¹⁰ İbnü’s-Serrâc’ın bir âlime hem ders verip aynı zamanda ondan ders aldığı görülür. Örneğin Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ el-Fârâbî et-Türkî ‘den mantık dersleri alırken bir taraftan ona nahiv ilmini öğretmesi, Ebû Sâid Sîrâfî’ye nahiv dersi verirken bir taraftan ondan kıraat ilmini öğrenmesi örnek olarak gösterilebilir.

1.3.Talebeleri

Arap dilinin gelişim tarihine bakıldığında hicri ikinci yy. da Sibeveyhi, Müberred gibi isimlerin Arap dil çalışmalarına yön verdiği görülür. Bu âlimler Arap dili gramerine dair ilk eserleri yazmışlardır. İbnü’s-Serrâc da yazmış olduğu *el-Usûl* adlı eserinde konuları sistematik olarak ele almıştır. Aşağıda zikredeceğimiz talebelerine daha çok nahiv ilmi öğrettiği anlaşılmaktadır. Bu da onun döneminin nahiv alanında önde gelen isimlerden olduğunu göstermektedir. İbnü’s-Serrâc birçok eser yazmış ve talebe yetiştirmiştir. İbnü’s-Serrâc’ı tanıma ve konu bütünlüğü açısından talebeleri hakkında bilgiler verilecektir.

1.3.1.Ebû’l Kasım Ez-Zeccâci

Fars asıllı olduğu iddia edilen Ebû’l Kasım Ez-Zeccâci (ö. 949), çocukluk ve gençlik yıllarını Saymere’de ve Nihâvend’de geçirmiştir. Hocası Ebû İshak ez-Zeccâc’a nisbetle “Zeccâcî” lakabını almış ve tanınmıştır. İlim tahsili için “Bağdat’a giden Zeccâcî burada dil ve edebiyat âlimlerinden ders almıştır. Hocaları arasında başta Zeccâc olmak üzere İbn Keysân, Ebû Bekir İbn Şükayr, İbn Rüstem et-Taberî, Muhammed b. Ahmed İbnü’l-Hayyât, İbnü’s-Serrâc, Ebû Mûsâ el-Hâmis, Ahfeş el-Asgar, Ebû Bekir İbnü’l-Enbârî, Niftaveyh, İbn Düreyd, Ebû Abdullah Muhammed b. Abbas el-Yezîdî, Ebû Bekir es-Sûlî, Ebû’l-Alâ İbn Şükayr ve Ca’fer b. Kudâme sayılır. Nahiv, lugat ve edebiyat alanında kendini kabul ettirmiş bir âlim olan Zeccâcî

¹⁰ Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr İbn Hallikân, *Vefeyâtu’l-A’yân ve Enbâu Ebnâi’z-Zaman*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sadr, 1977), 3/462.

taklitçiliğe karşıdır. Eserlerinin çokluğundan dolayı kendisine “Sâhibü’t-Tesânîf” unvanı verilmiştir.”¹¹ “En önemli eseri, üzerine çokça haşiye ve şerh çalışmaları yapılan *el-Cümelü’l-kübrâ* olup *İştikâku esmâ’illâh* (Şerhu esmâ’illâh), *el-Îzâh fî ‘ileli’n-nahv*, *Kitâbü’l-Hicâ’* (Kitâbü’l-Hat), *el-Emâlî fî’l-lugati ve’l-edeb*, *Mecâlisü’l-‘ulemâ*, *el-Mesâ’ilü’l-müteferrika*, *Kitâbü’l-Lâmât*. *Hurûfü’l-me‘ânî*, *Muhtasarü’z-Zâhir*, *el-İbdâl ve’l-mu‘âkabe ve’n-nezâ’ir*, *Tefsîru risâleti Edebi’l-kâtib*, *Ahbâru Ebi’l-Kâsım ez-Zeccâci*, *el-İzkâr bi’l-mesâ’ili’l-fıkhiyye*, *Kitâbü’l-Envâ’*, *Risâle fî idgâmi lâ-mi’t-ta’rîf*, *Risâle fî beyânî’l-es’ileti’l-vâride ‘ale’l-besmele ve ecvibetihâ*” isimlerinde eserler yazmıştır.

1.3.2. Ebû Ali el-Fârisî

Şîraz’da m. 901 yılında doğan Ebû Ali el-Fârisî (ö. 987) yirmi yaşına kadar burada kalmıştır. Mebremân, Ebû İshak ez-Zeccâc, Ebû Bekir b. Hayyât, İbn Düreyd ve Ebû Bekir İbnü’s-Serrâc gibi dönemin dil âlimlerinden ders almıştır. Fârisî, İbnü’s-Serrâc’ın en gözde öğrencisi olup *el-Îzâh fî’n-nahv* adlı eserin müellifidir. İbn Mücâhid’den kıraat ilmini öğrenmiştir. İlim tahsili için Bağdat, Musûl ve Halep şehirlerinde bulunmuş ve orada önemli eserler kaleme almıştır.¹² Kaynaklarda Ebû Ali el-Fârisî’nin, çoğu dil hakkında olmak üzere otuzdan fazla eserinden bahsedilmekte ancak bu eserler günümüze ulaşmamıştır.¹³ Basılmış eserleri ise: *el-Hücce li’l-kurrâ’i’s-seb‘a*, *Şerhu’l-ebiyâti’l-müşkileti’l-i‘râb fî’s-şi‘r*, *el-Îzâh fî’n-nahv*, *et-Tekmile*, *Mes‘eletü aksâmî’l-haber*, *el-Egfâl fîmâ agfelehü’z-Zeccâc mine’l-me‘ânî*, *el-Mesâ’ilü’l-Basriyyât*, *el-Mesâ’ilü’l-müşkiletü’l-ma‘rûfetü bi’l-Bagdâdiyyât*’tır.

¹¹ Musa Yıldız, “Zeccâci Ebu’l Kasım”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 44/175.

¹² Mehmet Reşit Özbalkıç, “Ebû Ali el-Fârisî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 10/88.

¹³ Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *Buğyetü’l-Vu‘ât fî Tabakâti’l-Luğaviyyîn ve’n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrahim (Lübnan: Dâru’l-Fikr, 1979), 1/496.

1.3.3. Ebû Sâid Sîrâfî

Ebû Sâid Sîrâfî m. 897 yılında Sîrâf'ta Mecûsî bir ailede dünyaya gelmiştir. Çocukluk dönemini Sîrâf'ta geçiren Sîrâfî gençlik yıllarında Uman'da bulunup orada Hanefî fikhını tahsil etmiştir. Daha sonra Askerimükremde bir taraftan fıkıh ve kelâm dersleri alırken bir yandan da astronomi, geometri ve matematik gibi ilimleri tahsil etmiştir. Daha sonra Bağdat'ta kıraat, hadis ilimlerini okumuş, bu dönemde İbnü's-Serrâc'dan nahiv dersleri almış ve aynı zamanda ona kıraat dersleri vermiştir. Yaklaşık elli yıl süreyle Bağdat'ta kadılık yapan Sîrâfî bu hizmetinden ücret almamış aynı zamanda orada birçok öğrenci yetiştirmiş ve m. 979 da Bağdat'ta vefat etmiştir. En önemli eseri *Ahbaru'n-nahviyye'l-Basriyyin* olan Ebû Sâid Sîrâfî *İdgāmü'l-kurrâ', Mâ zekerehü'l-Kûfiyyûn mine'l-idgām, San'atü's-şî'r ve'l-belâga, Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi, Şerhu şevâhidi'l-Kitâb, Fevâ'itü Kitâbi Sîbeveyhi min ebniyeti kelâmi'l-'Arab, el-İknâ' fi'n-nahv, Cezîretü'l-'Arab, el-İğrâb fi'l-i'râb, el-Müdhal ilâ Kitâbi Sîbeveyhi, Şerhu Maksûreti İbn Düreyd, el-Vakf ve'l-ibtidâ', Şerhu şevâhidi'l-Cemhere fi'l-luga, Cüz' fihi te'âlîk mine'n-nahvi ve'l-lugati ve ebyâtü me'ânin* adında bir çok eser telif etmiştir.¹⁴

1.3.4. Ebü'l-Hasen Alî b. İsâ b. Alî er-Rummânî el-Bağdâdî

Ebü'l-Hasen Alî b. İsâ b. Alî er-Rummânî el-Bağdâdî, 908 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Kaynaklarda Irak'ta Vasıt şehrinin Rummân köyüne nispet edilmesi veya kendisinin nar satıp geçimini sağlaması sebebiyle “Rummânî” lakabı verildiği belirtilmektedir. İtikatta Mü'tezile mezhebine mensup olup ancak bazı kaynaklarda Şia mezhebine mensup olduğu da geçmektedir.¹⁵ İbnü's-Serrâc'ın en önemli öğrencisi ve râvisi olan Rummânî, hocasının nahiv ile mantık ilişkisine dair attığı ilk adımları sağlam bir zemine oturtmaya çalışmıştır. “Rummânî'nin kaynaklarda zikredilen Arap

¹⁴ Zülfikar Tüccar, “Sîrâfî, Ebû Saîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/264.

¹⁵ Sedat Şensoy, “Rummânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 35/242.

diliyle ilgili eserlerinden bazıları şunlardır: *el-Mesâ'ilü'l-müfrede min Kitâbi Sîbeveyhi*, *Nüketü Sîbeveyhi*, *Ağrâzu Sîbeveyhi*, *el-Hilâf beyne Sîbeveyhi ve'l-Müberred*, *Şerhu'l-Muktedâb li'l-Müberred*, *Şerhu Muhtasari'l-Cermî*, *Şerhu Me'âni'z-Zeccâc*, *Şerhu'l-Mûcez li'bni's-Serrâc*, *Şerhu'l-Cümel li'bni's-Serrâc*, *el-Îcâz fî şerhi'l-Îzâh*, *Şerhu Mesâ'ili'l-Ahfeş el-kebîr*, *Şerhu Mesâ'ili'l-Ahfeş es-sagîr*, *el-Hudûdü'l-asğar*, *el-Hudûdü'l-ekber*, *et-Tasrîf*, *el-İştikâku'l-kebîr*, *el-İştikâku's-sagîr*, *el-Hilâf beyne'n-nahviyyîn*, *el-Belâga*.” dır. Kelâm ilmine dair eserlerden bazıları ise şunlardır: “*el-Esmâ'* ve *'s-sıfât li'llâhi 'azze ve celle*, *Şerhu'l-esmâ'* ve *'s-sıfât li-Ebî 'Alî*, *Mesâ'ilü Ahmed b. İbrâhîm el-Basrî*, *el-Mecâlis fi'stihkâki'z-zem*, *er-Red 'ale'l-Mesâ'ili'l-Bağdâdiyyât li-Ebî Hâşim*, *er-Red 'ale'd-Dehriyye*, *el-Aslahu'l-kebîr*, *el-Aslahu's-sagîr*, *Nüketü'l-usûl*, *Şerhu'l-Ma'ûne*, *er-Rü'ye fî'n-nakz 'ale'l-Eş'arî*, *Nakzü't-tesslîs 'alâ Yahyâ b. Âdî*, *el-Îmâme*, *Sıfâtü'n-nefs*, *el-Îrâde*, *el-Esbâb*, *Edilletü't-tevhîd*, *Makâletü'l-Mu'tezile*, *Tafzîlü 'Alî*. Rummânî ayrıca Kur'an ilimleri, fıkıh usûlü, mantık ve tartışma âdâbı gibi konularda şu eserleri kaleme almıştır: *el-Muhtasar fî 'ilmi's-süveri'l-kısâr*, *el-Müteşâbih fî 'ilmi'l-Kur'ân*, *Garîbü'l-Kur'ân*, *el-Elifât fî'l-Kur'ân*, *Usûlü'l-fikh*, *el-Kıyâs*, *el-Mantık*, *Edebü'l-cedel*, *Usûlü'l-cedel*.”

1.3.5. Ebû Ali el-Kâlî

Muş'un Malazgirt ilçesinde m. 901 yılında doğmuştur. Ebû Ali Kâlî'nin (ö.967) dördüncü dedesi Süleyman'nın, beşinci Emevi Halifesi Abdülmelik b. Mervan'ın azatlısı olduğu belirtilmektedir. Erzurum'un eski isimlerinden Kâlîkâlâ'ya nisbetle kendisine Kâlî lakabı verilmiştir. Yaklaşık yirmi üç yıl kadar kaldığı Bağdat'ta Ebü'l-Kâsım el-Begavî, İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Ebû Muhammed Yahyâ b. Muhammed, İbn Mücâhid, Ebû Ömer el-Kâdî'den dinî ilimler almıştır. İbn Düreyd, Niftaveyh, Zeccâc, İbn Dürüsteveyh ve İbnü's-Serrâc'dan dil ilimlerini öğrenmiştir. Bir dönem Irak'ta bulunan Kâlî, daha sonra Endülüs'e gitmiş ve orada birçok talebe yetiştirmiştir. En önemli çalışması olan *el-Emâlî* adlı eseri Endülüs'te vermiş olduğu

ders notlarından müteşekkildir.¹⁶ Kâlî'nin *el-Emâlî* adlı eseri Arap dili ve edebiyatı alanındaki önemli eserlerdendir. *el-Maksûr ve'l-memdûd*, *Kitâbü Ef'alü min kezâ*, *Kitâbü's-Sıla*, *el-İbil ve nitâcühâ ve cemî'u ahvâlihâ*, *Tefsîrû'l-Kasâ'idi'l-Mu'allakât ve i'râbühâ ve me'ânihâ*, *Hula'l-insân*, *el-Hayl ve sıfâtühâ*, *Fa'altü ve ef'altü*, *Fihrist Ebî 'Alî ve ahbâruh ve tesmiyetü kütübihî ve tevâlîfih*, *Luga mecmû'a*, *Makatilü'l-fürsân* isiminde eserleri bulunmaktadır.

1.3.6. Muhammed b. Ahmed el-Ezherî

Aslen Arap olan Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, m. 895 yılında Afganistan'nın Herat şehrinde doğmuştur. Herat'a nisbetle Herevî nisbesi ile de anılmıştır. Ezherî tahsilini doğduğu yer olan Herat'ta yapmıştır. "Ezherî'yi daha çok dil çalışmalarına sevk eden şey, Karmatîler'in eline esir düşmesidir. Bu esaret iki yıl kadar sürmüştür. Bu süre zarfında Ezherî, bedevî Araplardan işittiği garîb kelimeleri derlemiştir." Derlediği bu kelimelerle *Tehzibü'l-luga* adlı ünlü eserini meydana getirmiştir.¹⁷ Rebi b. Süleyman ve İbn Serrâc'dan nahiv dersi almıştır. *Tehzibü'l-luğa*, *ez-Zâhir fî garîbi elfâzi's-Şâfi'î*, *Kitâbü Me'âni'l-kırâ'ât*, *Kitâbü Tefsîri esmâ'i'l-hüsna* adında eserleri vardır. Ezherî'nin bunlardan başka *et-Takrîb fî't-tefsîr*, *Kitâbü 'İleli'l-kırâ'ât*, *Nâsihu'l-Kur'an ve mensûhuh*, *Kitâbü'r-Rûh ve mâ câ'e fîhi mine'l-Kur'an ve's-Sünne*, *Me'ânî şevâhidi garîbi'l-hadîs*, *Kitâbü'r-Red'ale'l-Leys Kitâbü'l-Hayz*, *Tefsîrû's-Seb'i't-tivâl*, *Kitâbü Tefsîri şî'ri Ebî Temmâm ve Ahbâru Yezîd b. Mu'âviye* adlı eserleri olduğu bilinmektedir. Vefat tarihi m.980 yılıdır.

1.3.7. Ebü'l-Kâsım el-Hasen b. Bişr b. Yahyâ el-Âmidî

Aslen Diyarbakırlı olan Ebü'l-Kâsım el-Hasen b. Bişr b. Yahyâ el-Âmidî Basra'da dünyaya gelmiş ve oradan ilim tahsili için Bağdat'a gitmiştir. Bağdat'ta

¹⁶ Hüseyin Elmalı, "Kâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/259.

¹⁷ Salahattin Kıyıcı, "Muhammed b. Ahmed el-Ezherî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/65.

Ahfeş Sağır, İbn Düreyd, Zeccâc ve İbnü's-Serrâc gibi birçok âlimden nahiv ve lügat dersleri almıştır. Şiir tenkidi ve hattının güzel olmasıyla öne çıkan Âmidî (ö. 981)kâtiplik yaparak geçimini sağladığı belirtilmektedir.¹⁸ *Kitâbü'l-Muvâzene beyne't-Tâ'ıyyeyn ,el-Mü'telif ve'l-muhtelif* adında eserleri vardır. Kaynaklarda ismi geçen, önemli eserlerinden bazıları da şunlardır: “*Kitâbü Islâhı mâ fî 'İyâri's-şi'r li'bni Tabâtabâ mine'l-hata', Kitâbü'l-Hâs ve'l-müşterek, Kitâb fî enne's-şâ'ireyn lâ tettefiku havâtıruhümâ, Fe'altü ve ef'altü, el-Hurûf mine'l-usûl, Mu'cemü's-şu'arâ', el-Emâlî, Tebyînü galatı Kudâme b. Ca'fer fî Kitâbi Nakdi's-şi'r, er-Red 'alâ İbn 'Ammâr fî mâ hatta'e bihî Ebî Temmâm, Tafzîlü şî'ri İmri'ilkays 'ale'l-câhiliyyîn.*”

Yaklaşık on, oniki asır önce yaşamış bir âlim olan İbnü's-Serrâc yukarıda da görüldüğü üzere çeşitli hocalardan ders almış, birçok öğrenci yetiştirmiş ve aynı zamanda birçok eser kaleme almıştır. İbnü's-Serrâc'ın Arap diline katkılarını görmek için eserleri hakkında bilgi verilecektir.

1.4. Eserleri

İbnü's-Serrâc'a atfedilen birçok eser olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Ancak bu eserlerden bazıları kaybolmuş bazıları ise günümüze kadar ulaşmıştır. Bu eserleri yazıldığı alana ve konularına göre belirtmek gerekirse; Kur'ân-ı Kerîm'i ele alan eserleri: *İhticâcü'l-Kurrâ', eş-Şekl ve'n-nakt*; şiir ile ilgili eserleri: *Eş-şi'ir ve's-şu'arâ', Ahkâmü's-şi'r*. Hat ve aruz hakkında: *El-A'ruz ve el-Hat*'tır. Bu eserlerinin dışında şu kitapların içeriği hakkında bilgi bulunamamıştır: *Er-Riyâh ve'l-hevâ ve'n-nâr, el-Muvâsalât ve'l-Müzekkirât, tehzîbi'l-luğa ve İttifâku ehli'l-luğa ve firâkuhum ve mâ yenferidü bihi'l-vâhidü minhüm*. Araştırmamızın temel kaynaklarından ¹⁹ *El-Usûl* adlı eser olmak üzere sarf ve nahiv konularını ele alan eserleri: *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi, 'İlelü'n-nahv, el-Cümel, el-Mücez, el-İştikâk, el-Hems, Mücmelü'l-Usûl*

¹⁸ İsmail Durmuş, “Âmidî, Hasan b. Bîşr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/55.

¹⁹ Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fî'n-nahv*, thk. Abdülhüseyn el-Fetlî (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1996), 1/16.

adlı eserleri bulunmaktadır. *İhticâcü'l-Kurrâ'*: Kıraat ilmi ile alakalıdır. İbnü's-Serrâc'ın öğrencisi *el-Hücce* adlı eserinde bu eserden bahsetmiştir.²⁰ *Eş-Şekl ve'n-nakt*: Kur'ân-ı Kerim'in harekelenmesi ve noktalanması ile ilgili yazılmış olan bu eser hakkında İbnü's-Serrâc'ın öğrencisi er-Rummânî şerh çalışması yapmıştır.²¹ *Eş-Şi'ir ve's-Şu'arâ'*: Eserin içeriğine dair bilgi bulunmamakla birlikte eserin adı İbnü's-Serrâc'ın yazdığı kaynaklarda geçmektedir.²² *El-A'ruz*: A'ruz'a dair konular içermektedir. *El-Hat*: Yâkût el-Hamevî *el-Hat* ve *el-Hicâ'* olmak üzere iki eser olduğunu belirtmektedir.²³ Arapça kelimelerin imlâları hakkındadır. *El-İştikâk*: Arapça kelime kökleri ile ilgili olup alanında ilk yazılan eserlerden olma özelliğine haizdir.²⁴ *Ahkâmu's-Şi'r*: Kâtip Çelebi *Keşfu'z-Zunûn* adlı eserinde İbnü's-Serrâc'ın böyle bir eseri olduğundan bahsetmektedir.²⁵

Nahiv konularını içeren eserlerden birisi olan *el-Cümel*: Bu esere İbnü's-Serrâc'ın öğrencisi er-Rummânî şerh yazmıştır.²⁶ Ayrıca İbnü's-Serrâc *el-Usûl* adlı eserinde *el-Cümel* ve *el-Hemz* eserlerinden bahsetmektedir.²⁷ Mücmelü'l-Usûl; *el-Usûl es-sağîr* ve *Cümel el-Usûl* gibi isimlendirmeler²⁸ yapılan bu eser İbnü's-Serrâc'ın *el-Usûl* adlı eserinin muhtasarıdır.²⁹ “el-Muvâsalât ve'l-Müzekkirât: Bu eserin adı bazı kaynaklarda *el-Muvâsalât*,³⁰ bazılarında ise *el-Muvâsalât fi'l-ahbâr ve'l-Müzekkerât* ya da *el-Muvâsalât ve'l-Müzekkerât fi'l-Ahbâr* şeklinde de geçmektedir.³¹ Eserin

²⁰ Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr Fârisî, *el-Hücce li'l-kurrâ'i's-seb'a*, thk. Bedreddîn Kahvecî (Beyrut: Daru'l-Me'mun li't-Tırâs, 1993), 1/6.

²¹ Kıftî, *İnbâhü'r-Ruvât*, 2/295.

²² Kıftî, *İnbâhü'r-Ruvât*, 3/149.

²³ Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ'*, 6/2536.

²⁴ Yazıcı, “İbnü's-Serrâc”, 21/206.

²⁵ Mustafa b. Abdullah el-Kostantînî Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn 'an Usâmi'l-Kutubi ve'l-Funûn*, thk. Muhammed Şerefuddîn Yaltekâyâ (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2008), 1/1048.

²⁶ Kıftî, *İnbâhü'r-Ruvât*, 2/295.

²⁷ İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 2/219.

²⁸ Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ'*, 6/2536.

²⁹ İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 1/19.

³⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, 4/339.

³¹ Kıftî, *İnbâhü'r-Ruvât*, 3/149.

içeriği hakkında bilgi yoktur. *er-Riyâh ve 'l-hevâ ve 'n-nâr*: Kâtip Çelebi bu eserin adını *er-Riyah* şeklinde kaydetmiştir.”³² *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*: Üzerine çok sayıda şerh çalışması yapılan Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ı nahiv ve sarf ilmine dair olup oldukça kapsamlı bir eserdir. İbnü's-Serrâc bu kitabı hocası Müberredten okumuş ve şerh etmiştir.³³ *Tehzîbi 'l-luğa ve ittifâku ehli 'l-luğa ve firâkuhum ve mâ yenferidü bihi 'l-vâhidü minhüm*: İbnü's-Serrâc eseri olan *el-İştikâk* adlı kitabında bu eserinden bahsetmektedir. *el-Mûcez*: İbnü's-Serrâc'ın Nahiv ve sarf alanında olan bu eseri yarım kalmış ve Ebû' Ali el-Fârisî tarafından tamamlanmıştır.³⁴ İbnü's-Serrâc'ın öğrencileri er-Rummânî ve Ebû'l Hasan el-Ahvazî³⁵ (ö.1054) bu eseri şerh etmişlerdir.³⁶

el-Usûl fi 'n-Nahv: Çalışmada en çok istifade edilen İbnü's-Serrâc'ın üç ciltten oluşan bu eseri, Arap diline dair nahiv ve sarf konularını içermektedir. İbnü's-Serrâc bu eserine, kelâm, isim, harf ve fiil şerhleri konuları ile başlamış ve daha sonra sırasıyla “i'râb, mureb, mebni vb konuları ele almıştır. Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmaya konu olan takdîm-te'hîr konusu, eserin ikinci cildinde sistematik olarak işlenmiş ve son olarak şiirlerdeki zaruret vb konuları ile de eser hitama ermiştir. İbnü's-Serrâc'ın *el-Usûl* adlı eseri, dil âlimlerinin iltifatlarına mazhar olmuştur: “Bu alanda yazılmış en iyi eser, nakillerde olan karışıklık esnasında başvurulacak bir eserdir”,³⁷ “*el-Kitâb*'da bulunan konuları güzel bir sıralama ile ele almıştır”, Yâkût el-Hamevî, İbnü's-Serrâc'ın bu eseri hakkında; “İhtilaf konusunda başvurulacak eser” olduğunu söyler. Ez-Zübeydî (ö. 989)'de *et-Tabakât* adlı eserinde: Bu eserin son derece faydalı ve bu alanda yazılan en kapsamlı eser olduğunu söyler.³⁸

İbnü's-Serrâc yukarıda belirtilen eserlerinden anlaşılıyor ki müellif başta nahiv

³² Kâtip Çelebi, *Keşfu 'z-Zunûn*, 2/1421.

³³ Mehmet Reşit Özbalkıç, “Sibeveyhi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/132.

³⁴ Hamevî, *Mu'cemü 'l-Udebâ*, 6/2537.

³⁵ Kıftî, *İnbâhü 'r-Ruvât*, 4/111.

³⁶ Kıftî, *İnbâhü 'r-Ruvât*, 2/295.

³⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtu 'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi 'z-Zaman*, 4/339.

³⁸ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. 'Abdillâh b. Mezhiç Zübeydî - Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, *Tabakâtü 'n-nahviyyîn ve 'l-luğaviyyîn* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1984), 1/112.

ve sarf konuları olmak üzere Arap diline önemli katkıda bulunmuştur. Onun ilmi kişiliği ve ahlakı hakkında bilgiler vermek yerinde olacaktır.

1.5. İlmi Şahsiyeti

İbnü's-Serrâc, Arap dili, edebiyatı ve grameri alanında döneminin önemli âlimleri Müberred ve Zeccâc'ın öğrencisi olması, özellikle de nahiv ve sarf alanında yaptığı çalışmalarla öne çıkan bir âlimdir. İbnü's-Serrâc'ın hocası Müberred, *el-Müktedab* adlı eserinde *el-Kitâb*'ındaki konuları daha açık anlaşılır bir şekilde yazmayı hedeflemiştir. Ancak bu hedefini gerçekleştiremeden vefat etmiştir. Hocasının bu hedefini öğrencisi İbnü's-Serrâc yerine getirmiştir. İbnü's-Serrâc'ın mantığa dair ilmi arka planı *el-Usûl* adlı eserin sistematik bir forma kavuşmasında etkili olmuş, Arap dili ve gramerine dair ilk eserlerden olan Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ındaki dağınık haldeki konuları sistematik ve anlaşılır bir hale getirmiştir.”³⁹ Bu durum onun *el-Usûl* adlı eserinin hocasının eserinden daha çok ilgi görmesine sebep olmuştur. Nitekim İbnü's-Serrâc'ın bu eseri hakkında dil âlimleri, “*el-Usûl adlı eseri ile başıboş olan Arap nahvine yön vermiştir.*”⁴⁰ “*Arapça usûl ilmini bir araya getirmiş ve el-Kitâb'da bulunan konuları güzel bir sıralama ile ele almıştır*” şeklinde övgüyle bahsetmişlerdir.⁴¹ Dolayısıyla nahiv yöntembilimindeki ilk eser Müberred'in *el-Müktedab* adlı eseri olmasına rağmen, İbnü's-Serrâc'ın *el-Usûl* adlı eseri bu alanda daha çok tanınmış ve öne çıkmıştır.

İbnü's-Serrâc Arapça dil kurallarını açıklarken cahiliye şiirleri ve Kur'ân-ı Kerîm ile istişhadda bulunmuştur. Bazen önceki âlimlerin görüşlerine yer vermiş bazende kendine has görüşler belirtmiştir.⁴² Ayrıca İbnü's-Serrâc'ın şairlik yönü ve şiirleri birçok nahiv âlimi tarafından rivayet edilmiştir.⁴³

³⁹ Muhammed Muiyiddîn el-Muhtâr Veledd Abbâh, *Târîhu'n-nahvi'l-Arabî fî'l-Maşrik ve'l-Mağrib* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 2008), 157.

⁴⁰ Süyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, 1/109.

⁴¹ Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ*, 6/2534.

⁴² İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fî'n-nahv*, 1/25.

⁴³ İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fî'n-nahv*, 1/10.

İbnü's-Serrâc'ın edebiyat, şairler ve şiirleri özellikle de dil ilimlerine dair uzmanlığı hususunda diğer âlimler fikir birliği içerisindeyler. Ayrıca o, erdemli, güvenilir, iyi bir insan olmasının yanısıra eğlenmeyi seven ve musikiye düşkün olmasıyla bilinmektedir.⁴⁴ İbnü's-Serrâc, hocalarına karşı çok vefakâr birisidir. Öğrencisi olan Ebû Hasan er-Rummânî'nin aktardığına göre, bir gün İbnü's-Serrâc'ın da bulunduğu bir ortamda *el-Usûl* hakkında, “Bu eser Müberred'in eseri olan *el-Müktedab*'dan daha güzeldir” denildi. Bunun üzerine İbnü's-Serrâc, “Böyle söylemeyin çünkü biz *el-Müktedab*'ın sahibinden çok istifade ettik” demiş ve şu şiiri okumuştur:

]Tavil Bahri[

وَلَوْ قَبْلَ مَبْكَاهَا بَكَيْتُ صَبَابَةً بِسُعْدَى شَفِيتُ النَّفْسَ قَبْلَ التَّنَدُّ
وَلَكِنْ بَكَتْ قَبْلِي فَهَيَّجَ لِي الْبُكَاءُ بُكَاهَا فَقُلْتُ الْفَضْلَ لِلْمُتَقَدِّمِ

Ondan önce Su'dâ'ya özlemim nedeniyle ağlasaydım

İyileştirdim gönlümü nedamet öncesi

Ancak ağladı o benden önce,

onun ağlaması hümgür hümgür ağlattı beni.

Dedim ki üstünlük ilk başlayana aittir.

Bu dizelerden de anlaşılacağı üzere İbnü's-Serrâc *el-Usûl* adlı eserinin oluşumunda asıl rolün hocası Müberred'e ait olduğunu ikrar etmektedir. Hocası Müberred, Basra dil ekolünün ileri gelen şahsiyetlerinden birisidir. Öğrencisi İbnü's-Serrâc'ın hangi dil ekolüne eğilim gösterdiğini ele almak yerinde olacaktır.

1.6. Mensup Olduğu Dil Ekolü

Kaynaklarda İbnü's-Serrâc'ın Basra dil ekolüne mensup olduğu belirtilmektedir. Bazı konularda Kûfe dil ekolünün görüşünü benimsemiş bazen de kendi görüşünü bağımsız bir şekilde beyan etmiştir. Yâkût el-Hamevî, İbnü's-Serrâc hakkında şunları söyler: “O, bazı meselelerde Basralıların aksine *Ahfeş* (ö.928)'in ve *Kûfeliler*'in

⁴⁴ İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 1/11.

*görüşüne itimat etmiştir.”*⁴⁵ Bu ifadelerden anlaşılıyor ki İbnü’s-Serrâc, körü körüne Basra ekolünün görüşlerini benimsememiştir. Kendisine makul gelen Kûfeliler’in görüşü de olsa onu savunan; tasvip etmediği görüşlere de karşı çıkmaktan geri durmayan biridir. Yani hem Basra hem Kûfe ekolünden istifade etmiş, bazen Kûfeliler’in bazen de Basralılar’ın görüşlerini tercih etmiştir. Örneğin: Arap dil âlimleri, marife olan alem, zamir, ismi işaret, ismi mevsûl gibi sözcükleri belirlilik noktasında bir derecelendirmeye tabi tutmuşlardır. Nahiv âlimlerinin çoğunluğuna göre belirlilik derecesi açısından alem yani özel isimler birinci sırada yer almaktadır. Ancak İbnü’s-Serrâc’a göre marife sözcüklerde ilk sırada ismi işaretler yer almaktadır.⁴⁶ Çünkü diğer marife isimler zihnen kavrandığı halde, ismi işaretler hem zihnen hem de göz ile kavranmaktadır. Sözceleme sırasında dış gerçeklikte bizzat somut bir şekilde yer alırlar. İbn Yaîş İbnü’s-Serrâc’ın bu görüşte olduğunu vurgulamaktadır. İbnü’s-Serrâc nahiv meselelerinde bazen yaygın görüşün aksine özgün düşünceler ileri sürmektedir.⁴⁷ Bu bağlamda kısaca nahiv ilminden ve İbnü’s-Serrâc’ın nahiv ilmine katkısından bahsedebiliriz.

1.7. Nahiv İlmine Katkısı

Lügatta “yönelmek, izini takip etmek” manalarına gelen nahv sözcüğü ıstılah olarak “yön, taraf, yol” vb. anlamlarına gelmektedir. Bu sözcüğün isimlendirilmesine dair rivayetlerin çoğunluğuna göre Arap gramerine nahv denilme sebebi, Hz. Ali’nin kelime türleri ve tanımları hakkında bir sahifeyi Ebü’l-Esved ed-Düelî’ye (ö. 688) vermesidir. O, ed-Düelî’ye “Bu yola girerek ilerle” (Ünhu hâce’n-nahve) şeklindeki beyanda bulunmuştur.⁴⁸ Nahiv ilmini bilmenin zarurriyeti hususunda bir takım sebepler ileri sürülmüştür. Dilin hatalardan korunması, Kur’an-ı Kerim’in doğru

⁴⁵ Hamevî, *Mu‘cemü’l-Udebâ*, 6/2535.

⁴⁶ İbnü’s-Serrâc, *El-Usûl fi’n-nahv*, 1/149-154.

⁴⁷ Ebü’l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Ali b. Yaîş b. Muhammed el-Esedî el-Halebî İbn Ya‘îş, *Şerhü’l-Mufasssal li’z-Zemahşeri*, thk. İmîl Bedî Ya‘kûb (Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2001), 3/350.

⁴⁸ İsmail Durmuş, “Nahiv”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 32/300.

okunması ve anlaşılması başlıca sebepler arasındadır.

İlk dönem Arap dil âlimleri nahvi geniş anlamda gramer karşılığı olarak anlamışlardır. Günümüze ulaşan en eski nahiv çalışması olan Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ı bunun örneğini teşkil eder. Bu eserde nahiv ve sarf ilminden farklı olarak imâle, i'lâl, idgam, hemz gibi fonetik konular, kıraat ve lehçe farkları, hatta bazı edebî ve belâğî meseleler girift bir yapıdadır. Bu anlayış sonraki yüzyıllarda Müberred'in *el-Muktedab*'ı, Zemahşerî'nin (ö.1144) *el-Mufasssal*'ı ve İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'si gibi eserlerde de süregelmıştır. Ancak İbnü's-Serrâc nahvi "ilmü'l-Arabiyye" ile eş anlamlı kabul ederek alanını daha da genişletmiş, nahiv, sarf, lugat, aruz, kafiye, iştikâk, şiir yazma usûlü, inşâ, meânî, beyân, hat gibi dilin bütün yönlerini içine alan bir ilim şeklinde ele almıştır.

Nahiv ilminin doğuşu ve sistemleşmesinde Basra ekolüne mensup dilcilerin önemli rolleri bulunmaktadır. Basra'nın sosyal, kültürel ve coğrafi konumu, ilim merkezi olması bunda etkili olmuştur.⁴⁹ Ayrıca Basra'nın fasih konuşan bedevî Arap bölgesine yakınlığı, Basralı dilcilere dile dair malzeme toplama noktasında yardımcı olmuştur. Bu şehirde, hitabet ve şiir yarışmaları gibi kültürel etkinliklerin canlılığı nahiv ilminin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Süreç, tabakalar halinde hoca öğrenci ilişkisi düzleminde gelişmeye devam etmiştir. "Ebû'l-Esved ed-Düelî hem nahiv ilminin hem de Basra dil mektebinin kurucusudur. Nasr b. Âsım, Anbese b. Ma'dân, İbn Ya'mer ve Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec birinci tabakayı, İbn Ebû İshak, Îsâ b. Ömer es-Sekafî ve Ebû Amr b. Alâ ikinci tabakayı, Halîl b. Ahmed (ö. 786), Ahfeş el-Ekber, Yûnus b. Habîb üçüncü tabakayı, Sîbeveyhi dördüncü tabakayı, Kutrub ve Ahfeş el-Evsat beşinci tabakayı, Cermî, Tevvezî, Ebû Osman el-Mâzinî ve Riyâşî altıncı tabakayı, Müberred ise yedinci tabakayı teşkil eder."

Gelişme dönemi ise Basra ve Kûfe mekteplerine mensup dilciler tarafından gerçekleştirilmiş olup Basralı Halîl b. Ahmed ile Kûfeli Ruâsî devrinde başlamıştır. Bu dönemde ilk olarak Sîbeveyhi, hocası Halîl'den ve diğer âlimlerden aldığı nakilleri

⁴⁹ Durmuş, "Nahiv", 32/302.

ve seleften intikal eden nahiv mirasını birleştirerek *el-Kitâb* adındaki eseri ortaya koymuştur. Bundan sonra üç asır kadar devam eden süreçte şerh, ihtisar, eleştiri, savunma, ikmal vb. çalışmalar devam etmiştir. İbnü's-Serrâc *el-Usûl* adlı eserini bu dönemde yazmış ve nahiv konularını daha sistematik bir hale getirmiştir.

Basralı dilciler ile Kûfeli dilciler arasında hem yöntemsel hem de kullanılan nahiv terimlerinde farklılık görülmektedir. Örneğin; Basralıların “munsarif” terimine karşılık Kûfeliler “mecrî”; “cer” terimine karşılık “hafd”; “zarf” terimine karşılık “sıfat”ı kullanmışlardır. Kûfeliler, Basralılardan farklı olarak ism-i fâili isim kategorisinde görmeyip fiil kategorisinde değerlendirerek ona “fi'lü'l-hâl” ismini vermişlerdir. İbnü's-Serrâc eserlerinde daha çok Basra dil ekolünün terimlerini kullanmıştır.

İbnü's-Serrâc'ın nahiv ilmine olan katkısı yukarıda zikredildiği üzere nahiv ilmine dair yazdığı eserler, özellikle de *el-Usûl* adlı eseri ile ortadadır. Bu çalışmanın temel konusunu teşkil eden takdîm te'hîr konusu bu eserde sistematik olarak ele alınmış, takdîmin caiz olduğu ve olmadığı yerler sırasıyla işlenmiştir. Eserde müellif Sibeveyhi'nin *el-Kitâb* adlı eserinden faydalanmıştır. Nahiv konularında bazen diğer görüşlerle ihtilafa düşmüş ve kendi görüşlerini caizdir, caiz değildir, hasendir, sahihtir, kabihtir şeklinde ifade etmiştir. Örneğin; nâibu'l-fâil olabilecek isimler arasında كان nin haberini de zikreden Basra dil ekolüne karşılık İbnü's-Serrâc, nâibu'l-fâil olacak olan kelime ile fâil arasında herhangi bir ilişki bulunmaması gerektiğini belirtip dolayısıyla caiz olmadığını söylemektedir.⁵⁰

İbnü's-Serrâc'ın nahiv ilmine katkılarının birisi de bu ilme dair meseleleri ele akırken mantık ilminin verilerinden faydalanmasıdır. Zira nahiv-mantık ilişkisi âlimler arasında tartışılmıştır.⁵¹ İbnü's-Serrâc bu iki ilmin üstünlük yönüne değinmeyip nahiv ilminde bir ilki başlatmış ve kendisinden sonra gelen öğrencilerine ufuk açmıştır. er-Rummânî, es-Sirafî, Ebû Ali el-Fârisî ve İbn Cinnî (ö.1002) gibi dil âlimleri de bu

⁵⁰ İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 1/81.

⁵¹ Mehmet Şirin Çıkar, *Nahivciler ile Mantıkçılar Arasında Tartışmalar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001).

yöntemi kullanmışlardır.⁵² İbnü's-Serrâc nahiv ilminde semâ, kıyas gibi yöntemleri kullanmıştır. Başta Kur'ân-ı Kerîm olmak üzere Arap şiiri, Arap kelâmı ve az da olsa hadis-i şerîflerle de istişhadda bulunmuştur.

⁵² Durmuş, “Nahiv”, 32/303.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ARAP DİLİ ve CÜMLE YAPISI

2.1. Arap Dili ve Özellikleri

Bir dil hakkında betimlemede bulunmak için öncelikle yapılması gereken, o dil hakkında bir takım bilgilere sahip olmaktır. Bu bağlamda dilin mahiyeti ve tanımı, Arap dili, Arap dilbilimi, Araplar ve yaşadıkları bölge hakkında bazı bilgiler sunulacaktır.

Arap kelimesi hakkında farklı görüşler olmakla birlikte bu kelimeye ilk defa Asur Kralı III. Salmanasar'ın kitâbesinde rastlanmaktadır. Arap kelimesi “batı” anlamına gelen bir sözcük olup ilk defa Fırat'ın batı kıyısında oturanlar için Mezopotamyalılar tarafından kullanılmıştır. Arap kelimesinin “kara ülkesi” veya “step” anlamına gelen İbrânîce “arabha”, diğeri ise göçebelerin hayatını ifade eden “erebhe” sözcüğünden türemiş olabileceği ileri sürülmektedir. Ayrıca Arap kelimesinin “çöl”, “çölde yaşayan kimse” mânasına geldiğini kabul edenler de vardır.⁵³

Araplar, Sâmi kavimlerinin sayı ve yayılış sahası bakımından en kalabalık toplumdur, konuştukları dil ise Sâmi dillerinin bir koludur. Arab-ı bâide ve Arab-ı bâkiye olarak incelenen Arap tarihi; başta Kur'an-ı Kerîm olmak üzere, eski Arap şiiri ve kaynaklarda geçen efsanevî haberler ve kişiler vasıtasıyla günümüze kadar ulaşmıştır. Arab-ı bâidenin başlıca kolları Âd, Semûd, Medyen, Tasm, Amâlîka, Câsim, Abdi Dahm, Ubeyl, Hadûra, Cedîs ve Birinci Cürhüm kavimleridir. Bunlar

⁵³ Hakkı Dursun Yıldız, “Arap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/272.

Arabistan’da çeşitli devletler kurmuş, Suriye ve Mısır’a kadar yayılmışlar ve oralarda hüküm sürmüşlerdir. Arab-ı bâkiye ise soyları halen devam eden Araplar olup Arab-ı âribe ve Arab-ı müsta’ribe olarak iki kola ayrılırlar. Bugün dünyada yirmi bir bağımsız Arap devleti ve iki yüz milyondan fazla Arap olduğu bilinmektedir.⁵⁴ Bu devletlerde “fusha” adı verilen, yabancı kelimelerden mümkün olduğunca yalıtılmış, dilin gramer kurallarına uygun şekli kullanılmakta ve hemen hemen her ülkenin hatta bölgenin de kendine özgü lehçesi bulunmaktadır.

Arap dilinin birçok meselesi, Arap yazısı ile alâkalıdır. Önceleri müsned adında bir yazı çeşidini kullanan Araplar, daha sonraları bitişik “Nabat” yazısını geliştirmiş ve Arap yazısını ortaya koymuşlardır. Yirmi sekiz harften oluşan Arap alfabesinin kendine özgü imla kuralları bulunmakta ve sağdan sola doğru yazılmaktadır.⁵⁵

Arap dilinin özelliklerine geçmeden önce dil nedir sorusuna cevap aramak yerinde olacaktır. Dilin tanımı hususunda pek çok düşünür, filozof ve dil bilgini farklı tanımlamalar yapmıştır. Örneğin Platon: “*Dil, kendi özel düşüncelerini sesin yardımıyla, özne ve yüklem aracılığıyla anlaşılabilir duruma getirmektir.*” İbn Cinnî: “*Dil, insanın meramını ifade ettiği sesler topluluğudur.*” Zeynep Korkmaz: “*Dil, bir toplumu oluşturan kişilerin düşünce ve duygularının o toplumda ses ve anlam bakımından ortak öğeler ve kurallardan yararlanarak başkalarına aktarılmasını sağlayan çok yönlü ve gelişmiş bir sistemdir.*” Doğan Aksan ise dili:⁵⁶ “*Dil bir anda düşünemeyeceğimiz kadar çok yönlü, değişik açılardan bakınca başka başka nitelikleri beliren kimi sırlarını bugün de çözemediğimiz büyüklü bir varlıktır. Dil dediğimiz düzen; insanın gözüdür, beynidir, düşüncesi ruhudur*” şeklinde tanımlamaktadır.⁵⁷

⁵⁴ Yıldız, “Arap”, 3/276.

⁵⁵ Nihad M. Çetin, “Arap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/276.

⁵⁶ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000), 1/11.

⁵⁷ Ders Kitapları Arap Dili Ve Eğitimi, *Dil Bilim Ve Arapça Öğretimi* (Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, Arap Dili Eğitimi Uzaktan Eğitim Tezsiz Yüksek Lisans Programı Online Ders Kitabı, 2018).

kurucusu sayılır. Özellikle ünsüz harfleri mahreç yani çıkış yerlerine göre tasnif etmesi onu önemli kılan özelliklerdendir. el-Halil b. Ahmed, Arapçanın ilk sözlüğü olan eseri Kitabu'l-Ayn' da seslere dair hiyerarşik bir sınıflama yapar. Çıkış yerine göre ayın “العین” boğazın en derininden çıktığı için en başta gelir ve eser de bu nedenle Ayn harfi ile başlar. Arap dili gramerini yazıya dökme çalışmalarını başlattığı kabul edilen Sibeveyhi'nin de hocasıdır.

Basra geleneğinden gelen Sibeveyhi İran'da doğmuştur. *el-Kitab* adlı eseriyle Arap dili âlimlerinin imamı, (İmâmü'n-Nuhât) ünvanıyla anılan önemli bir dilcidir. Dildeki öğeleri modern dilbilimindeki yönetme (government/amel”) kavramına göre ele alır. İsim ve fiil cümlelerini birbirinden ayırır. Biçim bilgisinde isimleri “hafif”, fiilleri “ağır” öğeler olarak ele alır ve buradaki ölçüsü sözcük türlerinin cümle içindeki esneklikleri ve önemleridir. Sesbilgisinde sözcüğü taşıyan ünsüzler olduğu için ünlüler hafif, ünsüzler ağır kabul edilmektedir. Kitapta “fiil kavramı, isim-fiiller, yükleme durumunun çeşitli kullanımları, olumsuzluk, zamirler, soru, edatlar, sıfatların yapımı” gibi pek çok başlıkta Arap dil kaideleri ayrıntılı olarak verilir. Arap geleneğinde daha sonra da pek çok dilci yetişmiş ve çoğu Sibeveyhi'yi takip etmiştir. Arap dilbilimciler özellikle Kur'an-ı Kerîm'i tefsir etmek için dile dair çok önemli fikirler ileri sürmüştür. Bu fikirler Arap dilinin kurallarını belirlemiş ve kayıt altına almıştır. Özellikle Arapça sözdizimi yani cümle yapısına dair birçok meselede tartışmışlardır.

Arap dilinde cümleye kendisiyle başlanılan ilk sözcüğün türü, cümle yapısı için önemli bir unsurdur. Yani cümlelerin yapısını anlayabilmek için öncelikle ilk sözcüğün türünün belirlenmesine ihtiyaç vardır. Arapçada isim ile başlayan cümleler isim cümlesi, fiil ile başlayan cümleler de fiil cümlesidir.

Arap dilinde isim, fiil ve harf olmak üzere üç çeşit sözcük türü bulunmaktadır. Bu sözcükler barındırdıkları çeşitli anlamsal özelliklere göre tarif edilir. Ayrıca isim ve fiil için geçerli olmak üzere bazı şekilsel özellikler de ileri sürülür. İsimler öncesine belirlilik ifade eden lâm-ı ta'rif alabilir. Ayrıca harfi cerler sadece ismin öncesine gelebilir. Bunun yanı sıra isimler sadece onlara has olmak üzere te'nis ifade eden ta-i marbuta ile bitebilir. Bu biçimsel özellikler fiillerde görülmez. İsimler, haklarında

hüküm (yargı) yani isnadda bulunabileceğimiz sözcüklerdir. Oysaki fiiller hakkında genel olarak hüküm ve yargıda bulunamayız. Bunun yanı sıra fiiller سوف – س gibi bazı ön ekler ya da sonlarına da ref ve nasb zamiri gibi son ekler alabilir. Kelime çeşitlerini daha detaylı olarak ele almak yerinde olacaktır.

2.1.1. Kelime Çeşitleri

Her dilde cümleler kelimelerden mürekkep yapılarıdır. İlk olarak Aristo tarafından yapılan kelime çeşitlerinin taksimatı hala geçerliliğini korumaktadır. Bilindiği üzere Aristo kelimeyi üçe ayırır: İsim, fiil ve edat. Arap dilcileri buradan hareketle kelimeyi üçe ayırırlar. Bunlar ise İsim, fiil ve harftir.⁶⁰

Kelime: Cümleleri oluşturan ve birtakım manalara işaret eden sözcükler kelime olarak adlandırılır. Anlamı olan ses veya ses birliği şeklinde de tanımlanabilir. Arapçada üç tür kelime vardır: Bunlar: İsim, fiil, harftir. Kelime, kendi başına bir anlam ifade etmeyip, kendisinden başka bir sözcük ile bir anlam ifade ediyorsa bu harftir. Bizzat kendi başına bir anlam ifade ediyorsa ya fiil ya da isimdir. Zaman anlamı içeriyorsa fiil, aksi takdirde isimdir.

İsim: Herhangi bir zamana bağlı olmadan tek başına bir anlamı olan kelimedir.⁶¹ Varlıklara ad olan sözcüklerdir şeklinde de ifade edilebilir. Örneğin: (حَسَنٌ /Güzel) (كِتَابٌ /Kitap) (جَنَّةٌ /Cennet) kelimeleri isimdirler. İsimler bazı biçimsel özellikleriyle diğer kelime türlerinden ayrılırlar. Bu biçimsel özellikler vasıtasıyla isimler diğer sözcüklerden kolayca ayırt edilebilirler. İsmi, fiil ve harften ayrıldığı başlıca biçimsel özellikleri şunlardır:

a) İsmi öncesine belirlilik ifade eden harf-i tarif (ال) gelebilir.⁶² (الجامعة /Belirli bir üniversite) (الكتاب /Belirli bir kitap) kelimelerinde olduğu gibi. Fiil ve harfin başına ise bu takı genellikle gelmez. Ancak şiirsel zaruretten dolayı bazen fiili müzarilerin

⁶⁰ Ebû Muhammed ‘Abdullah Cemâlüddîn İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed Bukâ‘î (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1974), 1/11.

⁶¹ İbnü’s-Serrâc, *El-Usûl fi’n-nahv*, 1/36.

⁶² İbnü’s-Serrâc, *El-Usûl fi’n-nahv*, 1/38.

öncesinde bulunabilir. Örneğin Farazdak (ö. 732)'ın aşağıdaki beytinde الترضى fiilinin öncesinde harfi tarif yer almaktadır:

]Basît Bahri[

مَا أَنْتَ بِالْحَكَمِ التَّرْضَى حُكْمُهُ وَلَا الْأَصِيلِ وَلَا ذِي الرَّأْيِ وَالْجَدَلِ

*Sen hükmüne razı olunan hakem değilsin, Sen ne asalet ne görüş sahibisin,
mantıklı da değilsin!*⁶³

b) İsmiñ öncesine nida harflerinden آ، يا، أ vb. gelebilir.⁶⁴ Örneğin: (يا عثمان يا nida harfi bulunması onun isim olduğunu göstermektedir. Zira fiil ve harflerin öncesine nida harflerinden birisi gelemes.

c) İsmiñ öncesine ل، عُنْ، على، ب، من، إلى، غُنْ gibi cer harfleri olarak isimlendirilen harflerden birisi gelebilir.⁶⁵ Cer harfleri başına geldikleri isimlerin sonuna etki ederek mecrûr yaparlar. Yani kesra hareke ile imlenirler. Müfred (tekil) isimlerde, cem-i müennes sâlimlerde (kurallı dişil çoğullarda) ve cem-i teksirlerde (kuralsız/kırık çoğullarda) mecrûr olma işareti ismin son harekesinin kesra olmasıdır. (ذهبت إلى السوق /Çarşıya gittim.) cümlesinde السوق kelimesi başındaki harf-i ta'rif ال takısını alması ve cer harfini de öncesine kabul etmesi onun isim olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda إلى cer harfi السوق sözcüğünün mecrur olmasının da sebebidir.

d) İsmiñ biçimsel özelliklerinden birisi de sonuna tenvin (iki üstün, iki ötre, iki esre) alabilmesidir.⁶⁶ Tenvin fiillere ve harflere getirilemez. (جاء على ضاحكاً / Ali gülerek geldi.) Cümlesinde ضاحكاً ve على kelimeleri sonlarına aldıkları tenvinlerden de anlaşıldığı üzere isimdirler.

e) İsmiñ sonuna tâ-i merbûta denilen yuvarlak tâ (ة) gelebilir. (شجرة / Ağaç)

⁶³ İbn Hişâm, Şerhu Şuzuru 'z-Zeheb, 1/40; el-Bağdadi, HizanetulEdeb, 1/32; el-Eşmuni, Şerhu 'l-Eşmuni, 1/71.

⁶⁴ İbn Hişâm, Evdahu 'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik, 1/19.

⁶⁵ İbn Hişâm, Evdahu 'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik, 1/13.

⁶⁶ İbn Hişâm, Evdahu 'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik, 1/18.

(نَافِذَةٌ/Pencere) (سَيَّارَةٌ/Araba) kelimelerinde olduğu gibi. Bir kelimenin sonuna gelen yuvarlak tâ, onun isim olduğunu gösterdiği gibi, o ismin müennes (dişil) olduğunun da göstergesidir.

f) İsim isnadı kabul eder. Yani müsned ileyh (kendisine isnad edilen) olur. Fiil ise müsned yani isnad edilendir, müsned ileyh olamaz. Bu şu şekilde açıklanabilir: Arapça bir cümlede bir müsned yani bir şey hakkında ileri sürülen yargı, hüküm: bir de müsned ileyh yani kendisi hakkında yargıda bulunulan sözcük olması ve bulunması gereklidir.⁶⁷ Arapça fiil cümlelerinde fâil müsned ileyhtir; fiil ise müsneddir. نَامَ عَلِيٌّ (Ali uyudu.) Cümlesinde iki temel cümle ögesi bulunmaktadır. Birincisi “uyuma” işi olup müsneddir; diğeri ise bu yargının hakkında ileri sürüldüğü Ali sözcüğüdür. O ise müsned ileyhtir. Arap dilinde sözcük çeşitlerinin yanında diğeri önemli bir husus ise âmil, ma‘mûl ve i‘râb olgusudur.

2.1.2. Âmil ve İ‘râb

Arapçada “terkip ve cümle içerisindeki kelimelerin i‘râbına tesir eden unsurlara” “âmil” denir. Çoğulu da “avâmil”dir.⁶⁸ Nahiv ilminde âmil-mâmul konusu hakkında, Emevîlerden itibaren, *el-‘Avâmil*, *el-‘Avâmilü’l-mi’e*, *Mi’etü ‘âmil*, *‘Avâmilü’l-i‘râb*, *el-Muhtaşar (fi’n-naḥv)*, *el-Mukaddime (fi’n-naḥv)* adlarında çeşitli eserler yazılmıştır. Halîl b. Ahmed’e nisbet edilen *el-‘Avâmil (fi’n-naḥv)*, bu eserlerin ilki sayılır. Ayrıca Kisâi’nin (ö. 805) *Râ’iyye* adlı eseri ve Ebû Ali el-Fârisî’nin ö.? *el-‘Avâmil(ü’l-mi’e)* veya *Muhtaşaru ‘Avâmilü’l-i‘râb* adlı eseri de bu tür eserlerdendir. Daha sonra ise Abdülkâhir el-Cürcânî (ö.1078-79)’nin *el-‘Avâmilü’l-mi’e* adlı eseri kategorinin en meşhurlarındandır. Ali el-Kayrevânî, Feyz-i Kâşânî, Sirâceddin Muhammed b. Yûsuf el-Herevî ve Muhsin el-Kazvînî gibi âlimlerin de *el-‘Avâmil (fi’n-naḥv)* adında eserleri bulunmaktadır. Özellikle asırlar boyunca Osmanlı medreselerinde okutulan Birgivî’nin (ö. 1573) *el-‘Avâmil*’i ile Cürcânî’nin aynı adlı

⁶⁷ İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik ilâ Elfîyyeti İbn Mâlik*, 1/22.

⁶⁸ Durmuş İsmail, “Avâmilü’l-Mie”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/106.

eseri kategorinin en meşhur ve yaygını olduğu için, Cürcânî'nin eserine *el- 'Avâmilü'l- 'atîk*, Birgivî'ninkine de *el- 'Avâmilü'l- cedid* denilmiştir.

Arap dilinde sözdizimine dair kurallar âmil teorisi ile yakından ilişkilidir. Bu nedenle İbnü's-Serrâc'ın âmil teorisine ilişkin görüşlerini konumuzla yakından ilgili olduğu için genel hatlarıyla ele almak yerinde olacaktır.

2.1.2.1. Âmil

Arapçada genel olarak âmiller mâ'mulünden önce gelir. Örneğin: (سَلَّمْتُ عَلَى مُحَمَّدٍ /Muhammed'e selam verdim.) cümlesinde عَلَى harf-i ceri âmil, مُحَمَّدٍ sözcüğü ise ma'mûldur. Bu cümlede ma'mûl olan sözcüğü, âmil olan عَلَى harf-i cerrinden önce getirip şöyle demek doğru değildir: *مُحَمَّدٍ عَلَى سَلَّمْتُ⁶⁹ Örnekte de görüleceği üzere âmilin Arapça söz diziminde kritik bir rolü vardır. Arap dilinde cümleyi yönetme görevi üstlenen âmiller bazı Arap dilbilimciler tarafından lafzî ve manevî olarak iki gruba ayrılmıştır. Bunlardan elli sekizi lafzî, ikisi ise manevî âmildir. Lafzî âmiller kendi aralarında semâî ve kıyasî olmak üzere ikiye ayrılıp bunların kırk dokuzu semâî, dokuzu ise kıyasîdir. Semâî olanlar beş gruba ayrılmıştır.⁷⁰ Ancak İbnü's-Serrâc âmilleri tasnif ederken bu yola başvurmaz. O âmilleri sözcük türlerine göre bir sınıflandırmaya tabi tutar yani isimlerden âmil olanlar, fiillerden âmil olanlar ve harflerden âmil olanlar şeklinde tasnif eder.⁷¹

2.2.1.1.1. Âmil İsimler

İbnü's-Serrâc'a göre isim, isimde âmil olur bu da üç türdür. Birincisi: Mübteda ve haberin âmil olmasıdır. Yani iki isim bir terkip oluşturup isim cümlesini oluşturur. Ögeleri ise, hakkında yargıda bulunulan mübteda, yargı ise haberdur. Bu iki sözcük öncesinde başka bir âmil yoksa bu sözcükler birbirinin âmilidir. Örneğin: (عبد الله أخوك)

⁶⁹ * İşareti çalışma boyunca gramere aykırı ya da anlamsız dil yapıları için kullanıldı.

⁷⁰ İsmail, "Avâmilü'l-Mie", 4/108.

⁷¹ İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 1/51.

/Abdullah senin kardeşindir.) cümlesinde عبد الله mübtedadır, merfu olma sebebi ise öncesinde bir âmil bulunmaması (Kâne, İnne vb.) ve cümleye onunla başlanması dolayısıyladır. أخوك ise haberdır yani mübteda hakkında yargıda bulunduğu için merfudur. Genellikle diğer Avâmil eserlerinde manevi bir âmil olduğu öne sürülen bu cümle türünde İbnü's-Serrâc hazfölen manevi âmili kabul etmemiş ve cümleye başlanma ve yargıda bulunmayı dikkate almıştır.

İkincisi: Âmil isimlerden ikincisi ise, fiil anlamı taşıyan isimlerin amel etmesidir. Bunlar ise ism-i fâil, sıfatı müşebbehe, masdarlar ve isim-fiillerdir. İbnü's-Serrâc ism-i fâilin amel etme sebebini fiile benzemesi ile ilişkilendirir. Çünkü her ne kadar zaman olarak birbirinden farklı olsalar da mana itibariyle birbirine yakın sözcüklerdir.⁷² İsimlerden amel edenlerden bir diğeri de masdardır. Hükümü fiilin hükümü gibidir ve amel eder. Çünkü fiiller masdardan türemiştir. Ancak ism-i fâil ile masdar arasında bir fark vardır; masdar fâiline ve mefûl bihine izafe edilebilir. Yani isim tamlaması yapılabilir. Çünkü masdar fâilinden ve mefûl bihinden başka bir şeydir. Örneğin: (عجب من ضرب زيد عمراً /Zeyd'in Amr'ı dövmesinden dolayı şaşırdım.) Burada ضرب sözcüğü masdardır, fâili olan زيد sözcüğüne isnad edilmiştir. عمراً sözcüğü ise ضرب masdarının mefûl bihidir. Yani عمراً sözcüğünü nasb eden âmil, masdar olan ضرب sözcüğüdür. Her ne kadar زيد muzâfunileyh olsa da anlamca fâildir. Ancak (عجب من ضرب زيد عمرو /Amr'ın Zeyd'i dövmesine şaşırdım.) Bu durumda fâil عمرو sözcüğüdür. Dövülen yani mefûl bih olan öge ise زيد dir. Dolayısıyla masdar amel etmiştir. Ancak ism-i fâil sadece ma'mûlû olan mefûl bihine izafe edilebilir.

İsimlerden âmil olanlardan üçüncü tür ise, harf anlamı taşıyan isimlerin âmil olmasıdır. Bu durum isim tamlamasında gerçekleşir. İsim tamlaması iki türdür: - من - اللام Lam ve min anlamında. (قلم علي /Ali'nin kalemi) yani (قلم لعلی /Ali'ye ait bir kalem) örneğinde olduğu gibi bu tamlama اللام anlamındadır. Bu tür tamlamalarda dikkat edilmesi gereken şudur : اللام ile yapılan tamlama ile اللام olmaksızın yapılan tamlama arasında önemli bir fark vardır. اللام olmadan yapılan isim tamlamasında

⁷² İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 1/53.

muzâf olan قلم sözcüğü, tamlama yapıldığı muzâfun ileyh ögesinden marifelik kazanır. Ancak قلم لعلی örneğinde ise قلم sözcüğü nekradır.

من anlamındaki tamlama ise isim cinsine izafe olur. Yani bir sözcüğün üretildiği cinse izafe edilmesidir. Örneğin: (ثوب من خز /İpek elbise) (ثوب خز /İpekten bir elbise) anlamındadır.⁷³ Bu tamlamada elbise üretildiği kendi cinsinden olan ipeğe izafe edilmiştir, ikisi de nekradır. من hazfedilip biri diğerini mecrur yapmış ve amel etmiştir. İsimlerden âmil olan isim tamlamasında muzâf ögesi âmil olup muzâfun ileyh ögesinde amel eder.

İbnü's-Serrâc'a göre isimler fiilde ve harfte âmil olamaz. Bilakis isim, âmil olan fiil ve harflere maruz kalır. Yani onların ma'mûlû olur.

2.2.1.1.2. Âmil Fiiller

Arapça söz diziminde fiil, diğer cümle öğelerini yöneten oldukça stratejik bir role sahiptir. Genellikle *Avâmil* adlı eserlerde kıyasî âmiller grubunda yer alan dokuz âmilden biri de fiildir. Her fiil, fâilini merfu' ve mef'ûlünü yani nesnesini mansub yapar. Her fiil için bir fâil olması gereklidir. Eğer fâil ile söz tamamlanıyor ise bu fiile tam fiil, eğer fâil ile cümlenin manası tamamlanmıyor ve anlam ancak mansûb bir haber getirerek tamamlanıyorsa bu fiile de nâkıs fiil denir. İbnü's-Serrâc'a göre her fiil mutlaka âmildir. Fiilin ameli ise fâilini ve naibü'l fâilini ref etmesidir. (قام زيد /Zeyd ayağa kalktı.) (ضرب عمرو / Amr dövüldü.) örneklerinde olduğu gibi. İbnü's-Serrâc'a göre fiilin ameli sadece fâil ve naibü'l-fâil ile sınırlı değildir, o aynı zamanda mefûl vb. öğeleri de mansub yaparak da amel eder.⁷⁴

2.2.1.1.3. Âmil Harfler

İbnü's-Serrâc, âmil olup olmamaları bakımından harfleri üç gruba ayırmaktadır.

⁷³ İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 1/54.

⁷⁴ İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 1/56.

a) Birincisi, sadece isimlerin başına gelip amel eden harfler yani ma'mûlû isim olan harflerdir. Bunlar da kendi içerisinde ikiye ayrılır. İlki isimleri mecrur yapanlar yani ismi isme ve fiili isme bağlayan harflerdir. İbnü's-Serrâc bununla harf-i cerleri kast etmektedir. Harfi cerler isimlerden önce gelip, isimde amel eder ve ismin sonunu mecrur yaparlar. Bu harfler: (bâ/ ب), (min /من), (ilâ /إلى), ('an/ عن), ('alâ/ على), (lââm/ ل), (fî/ في), (kef/ ك), (hattâ/ حتى), (rubbe/ رب), (vâvu'l-kasem/ و), (tâu'l-kasem), (hâşâ/ حاشا), (müz/ مذ), (münzü/ منذ), (halâ/ خلا), ('adâ/ عدا), (levlâ/ لولا), (key/ كي), (le'alle/ لعل)dir. Örneğin; (خاتم من فضة /Gümüşten bir yüzük.) Burada من harfi ceri isimden önce gelmiş ve isimle ismi birbirine bağlayıp sonunu mecrur yaparak amel etmiştir. (مرت بزيد /Zeyd'e uğradım.) Örneğinde ise isimle fiili birbirine bağlamış ve yine isimde amel etmiştir. Bu cer harfleri kesinlikle fiilden önce gelip amel edemez yani şöyle denilemez: *مرت بيضرب. İkinci tür ise mübteda haberden önce gelen (إن وأخواتها /inne ve kardeşleri) ya da fiile benzeyen harflerdir. Bu harfler isimlerini nasb, haberlerini ref edip âmil olurlar. (زيدا قائم /Muhakkakki Zeyd ayakta.) örneğinde olduğu gibi, aynı şekilde inne ve kardeşlerinde de fiilden önce gelip amel edemez.

b) İkincisi sadece fiillerden önce gelen harflerdir. Bunlar أن , لم , gibi harfler olup fiillerin öncesine gelirler ve fiilleri nasb veya meczum yaparlar. Ayrıca isimlerden önce de kullanılamazlar. Örneğin; (أريد أن تذهب /Gitmeni istiyorum.) cümlesinde أن harfi, fiilin öncesine gelmiş ve fiili muzâriyi nasb etmiş yani âmil olmuştur. (لم يذهب /Gitmedi) örneğinde ise لم fiilin öncesine gelip meczum yaparak amel etmiştir.

c) Üçüncüsü hem isimlerin hem de fiillerin öncesine gelebilen harflerdir. Bu harfler her iki sözcük türüne de gelebilmeleri sebebiyle amel etmezler. Yani amel bakımından mühmelirler. Örneğin; (أيقوم زيد /Zeyd ayakta mıdır?) cümlesindeki أ istifham hemzesi denilen bu harf hem fiilin hem de ismin öncesine gelir ancak hiçbir şekilde amel etmez. Aynı şekilde ما mâ nafiye adı verilen bu harf hem isimden hem fiilden önce gelir ve bazı lehçelere ve Arap dilbilimcilere göre amel etmez.⁷⁵ (ما زيد)

⁷⁵ Eyup Akşit, "Arap Dilinde Mâ Edatı ve İşlevleri", *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 4 (04 Aralık 2017), 41-59.

قائم /Zeyd ayakta değildir.) (ما قام زيد /Zeyd kalkmadı.) Örneklerinde olduğu gibi. Bu harfi ليس ye benzemesi nedeniyle amel ettiren Arap lehçeleri ve dilcileri vardır.

Genel olarak “sadece isimden önce gelen harflerin âmil olması gerektiği” şeklinde ki bir yargıya şu şekilde itiraz edilebilir: Lâmi tarif de sadece isimlerden önce gelmektedir. Bu durumda onun da âmil olması gerekir. Ancak lâmu tarif isim de âmil değildir. Bu durum genel kurala aykırılık teşkil etmektedir. İbnü’s-Serrâc bu durumu şöyle açıklar: (السين وسوف Sin ve Sevfe) harfleri de sadece fiillerin başına gelir ancak amel etmezler. Çünkü fiillerin öncesine gelen bu harfler fiille bir bütün oluşturur. Aynı şekilde lamu tarif de başına geldiği isimle bir bütün oluşturur. Kısacası genel dil kurallarına aykırı bir yapının bulunması genel kuralın işleyişini sekteye uğratamaz. Çünkü bu istisnai durumdan hareketle genel durumdaki ilkeler bozulamaz. Aksi takdirde İbnü’s-Serrâc’a göre hiçbir ilim, fen, sanat gelişme gösteremez.

2.1.2.2. İ‘râb

Arap dili sözdizimi i‘râb teorisi üzerine inşa edilmiştir. İ‘râb, أعرب mazi fiilinden türemiş bir mastardır. İ‘râb kelimesi lügat’ta birçok anlama gelmektedir: Bir şeyi açıklamak, belirtmek, izah etmek, beyan etmek vb.⁷⁶ (أعرب الرجل عن حاجته /Adam ihtiyacını beyan etti, açıkladı.) cümlesindeki أعرب fiili bu anlamda kullanılmıştır.⁷⁷

Terim olarak i‘râb, sözcüklerin sonlarında meydana gelen hareke, harf veya hafzedilerek yapılan değişikliklerdir. Bu değişikliklere göre sözcüğün sonuna işaretler konur. Bunların üçü hareke: damme, fetha, kesra; dördü harf: vav, ya, elif ve nun ve üçü de hazftir: harekenin hazfi, illet harfinin hazfi ve nunun hazfidir.⁷⁸ Bu işaretlere irâb alâmetleri denir. Kullanım olarak dokuz kısımda ele alınırlar. İsimlerde sadece

⁷⁶ Abdulhamit Birişik, “İ‘râbu’l-Kur’ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/376.

⁷⁷ Muhibbüddin Ebu’l-feyz es-Seyyid Muhammed Murteza el-Hüseynî el-Vâstî Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmus*, thk. İbrahim Terezi (Beyrut, 1967), 3/334.

⁷⁸ Takıyyüddin Mehmed Birgivi, *Mecmûatü’n-nahv(Avâmil, İzhar, Kâfiye)*, (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 1925), 190.

hareke veya harfle i'râb yapılırken harf hazfî ile yapılan değişiklikler genellikle fiillerde görülür.

2.1.2.2.1. İsimlerde İ'râb

İbnü's-Serrâc'a göre i'râb, müfred, sâlim ve mütemekkin isme bitişen bir olgudur. Müfret ile kast olunan, müsennâ ve cemi sâlim olmayan kelimelerdir. Sâlim ile kastolunan ise ismin sonunda elif-i maksûra olmayan isimdir.⁷⁹ Mütemekkin ise isimlerin başlarına gelen âmillerin değişmesi nedeniyle ile son harekeleri de değişen sözcüklerdir. Örneğin: (رأيت زيداً) (مررت بزيد) (هذا زيد) (رأيت زيداً) cümlelerinde geçen (زيد) kelimesi mütemekkindir. Çünkü kelime sonunda bulunan (د) harfinin harekesi, örneklerde de görüldüğü gibi kelimenin önüne gelen âmillere göre değişime uğramıştır. İbnü's-Serrâc'ın kendi ifadesiyle mütemekkin isim, harfe benzemeyen isimdir. Mütemekkin isim üç harekeyi de kabul eder. Bu harekeler; damme, fetha, kesra olup i'râb'ın alameti olan işaretlerdir. Damme hareke, isimlerin ve fiillerin sonuna geldiğinde o sözcük merfu, fetha hareke geldiğinde mansûb, kesra hareke ise mecrur olarak isimlendirilir. Örneğin: (هذا زيد /Bu Zeyd'dir.) bu cümlede زيد sözcüğü damme hareke almış ve merfu'dur. (رأيت زيداً /Zeyd'i gördüm.) cümlesinde زيد sözcüğü fetha hareke almıştır ve mansûbtur. (ومررت بزيد /Zeyd'e uğradım) cümlesinde ise زيد sözcüğü kesra hareke almış ve mecrurdur.

İbnü's-Serrâc'ın bu açıklamalarından anlaşılıyor ki o i'râb'ı cümledeki öğelerin işaretlenmesi olarak görmektedir. Bu durum Türkçede öznenin yalın halde bırakılması, nesnenin ise *i, l* ekleriyle işaretlenmesi gibidir. Arap dilinde de cümle öğelerinin birbirinden ayrılması için bu işaretler kullanılmıştır.

Arap dilcilere göre isimlerde aslolan mu'rebliktir. Harflerde aslolan ise mebnîliktir. Bir isim harfe ne kadar çok benzerse o kadar çok mebnîliğe yaklaşır. Harften ne kadar çok uzaklaşırsa da o kadar mu'rebliğe yaklaşır. Dil bilginlerine göre i'râb sadece isimlere has bir durumdur, harflerin ve fiillerin değil. Sükûn ve mebnîlik

⁷⁹ İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 1/45.

ise harf ve fiillere has bir durumdur. İsimlerde mebnîlik arızı bir durumdur. Yani herhangi bir illetten dolayıdır. İsimlerden mebnî olanların mebnîlik illeti, o isimlerin harflerin yerini alabilmesi daha doğrusu onlara benzeme sebebiyledir. Örneğin: من sözcüğünün harfe benzerliği iki açıdandır. Birincisi biçim ve şekil açısından benzer. Zira من çoğu harf gibi iki harften oluşur. İkincisi ise من anlam fonksiyonu bakımından istifham harfi olan هل ve أ istifham hemzesi gibi soru cümlelerinde işlev görür. Her ne kadar من soru ismi olsa da harfe benzemesi nedeniyle mu'reb değil, mebnîdir.

İbnü's-Serrâc'a göre mebnî isim; ismin son harekesi o isimden ayrılmıyor sürekli onu takip ediyor, değişmeyip sabit kalıyor ise o isim mebnîdir. Burada İbnü's-Serrâc dikkattimizi şuna çekmektedir: Mu'reb isimler damme harekeyi aldığı anda merfu' olarak isimlendirilirken, mebnî isimler damme harekeyi aldığı anda mazmûm olarak isimlendirilmelidir. Örneğin: كَلِمَةٌ kelimesi mebnîdir ve mazmumdur. Yine أَيْنَ kelimesi fetha üzere mebnîdir, bu ise meftûh olarak isimlendirilir. Yani mansûb denilemez. أَمْسْ Kelimesi ise kesre üzere mebnîdir ve meksûr olarak isimlendirilir. Bu durumda ona mecrur denilemez çünkü mu'reb değil, mebnî bir isimdir.⁸⁰

İbnü's-Serrâc'a göre maksur isimlerde bu hareketlerin hepsi yer almayabilir. Yani damme, kesra, fetha gibi i' râb alametleri bulunmayabilir. قفا ورحى kelimeleri gibi.

İsimler, yapı bakımından son harfinin sahih ve sahih olmama durumuna göre iki şekilde ele alınır. Sonu sahih olan isim; maksûr, mankûs ve memdûd olmayan murab isimdir. (حُجْرَةٌ/Oda), (الْأَرْنبُ/Tavşan) sözcüklerinde olduğu gibi. Sonu sahih olmayan isim ise; maksûr, mankûs ve memdûd olarak üçe ayrılmaktadır:

a) Maksûr İsim: Sonu elif maksura ile biten mu'reb isimlerdir. Yani bir isim elif ile bitip bir önceki harfin harekesi fethaysa o isim maksur isimdir.⁸¹ Maksur isimdeki elif, (و) veya (ي)'den dönüşmüş olabilir. Ya da maksur ismin sonundaki elif maksura dişilik için getirilmiş zâid bir harf de olabilir. Örneğin: (فَتَى/genç), (الْعَصَا/baston), vb.

⁸⁰ İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 1/46.

⁸¹ Mustafâ b. Muhammed Selîm b. Muhyiddîn b. Mustafâ Galâyînî, *Câmi'u'd-dürûsi'l-'Arabiyye* (Beyrût: Mektebetu'l-'Asriyye, 1994), 1/102.

sözcükler maksur isimdir. Maksur isimlerin sonundaki elif illet harfî olduğu için bu tür isimlerde i'râb takdirene yapılır. Bu isimler fail, mübteda vb. olduklarında i'râb alameti damme; bu isimler nesne vb. olduklarında i'râb alameti fetha; bu isimler mecrûr olduklarında i'râb alameti kesre elif üzerine takdir edilir. Örneğin (خرج الفتى /Genç evinden çıktı) cümlesinde özne konumundaki الفتى sözcüğü maksur bir isim olduğu için i'râb edilirken mukadder bir damme ile i'râb edilir. Maksur isimler nekra olarak geldiğinde sondaki elif yazılır, telaffuz edilmez ve yine i'râb işaretleri takdir edilir: (خرج فتى من البيت /Bir genç evden çıktı).

b) Mankûs İsim: Sonu 'ya' ile bitip ondan önceki harfin harekesi kesre olan mureb isimdir. Yani sonu uzun (î) sesiyle biten mu'reb isimlere mankûs isim denir. Bu isimlerdeki 'ya' harfî aslî bir harftir. (المحامي avukat), (الداعي davetçi) vb. sözcüklerinde olduğu gibi. Bu isimler nesne vb. yani nasb durumunda i'râbları fetha ileldir.⁸² Ancak mankus isimler fail, mübteda vb. olduklarında i'râb alameti damme takdir edilir. Yine bu isimler cer halinde i'râb edilirken i'râb alameti kesre takdir edilir. Arap dilciler menkus isimlerin "ref ve cer hallerinde bu isimlerin sonuna damme ve kesre takdir edildiğini ifade etmektedir. (عَدَلَ الْقَاضِي /Kadı adaletli oldu.) Cümlesinde özne konumundaki 'Kadı' sözcüğünün i'râb alameti mukadder bir dammedir. (مررت بالقاضي /Kadıya uğradım) cümlesinde ise 'kadı' sözcüğü başında harfî cer olduğu için mecrûrdur ve i'râb alameti mukadder bir kesradır. Bu isimler nasb durumunda ise i'râb alameti olan fethayı alabilirler: (احترم القاضي /Hakime saygı göster). Bu isimler nekra olup ref durumunda iseler sonlarında yer alan 'ya' harfî hafzedilir. (جاء مُحَامٍ /Bir avukat geldi.) Örneğinde görüldüğü gibi mankûs ismin sonunda olması gereken 'ya' harfî düşmüştür.

c) Memdûd İsim: Sonu elif-hemze (ء) şeklinde biten isimlere Arap dilinde memdûd isim denir. Örnek: (سَمَاءٌ gök, شُعْرَاءٌ şairler) kelimeleri gibi. Bu sözcüklerden eğer hemzesi zâid olan varsa bu isimler tenvin alamaz. Sonundaki hemze zâid olan isimler Arap dilinde gayr-ı munsarîf olarak adlandırılır. Ancak hemzesi aslî bir harf ise ya da 'vav' veya 'ya' harfinden dönüşmüş ise bu tür memdûd isimler tenvin alabilir.

⁸² Galâyînî, *Câmi 'u'd-dürûsi'l-'Arabîyye*, 1/108.

Arap dilinde kesra veya tenvin alabilen isimlere “munsarif isim” denir.; Kesra veya tenvin alamayan isimlere de “gayri munsarif isim” denir. Memnu’ min sarf da denen bu isimler ancak ‘el’ takısı aldıklarında ya da isim tamlamasının birinci ögesi yani mudâf olurlarsa kesra alabilirler. Gayri munsarif isimlere örnek: (هَذَا أَحْمَرُ), (وَرَأَيْتَ) (أَحْمَرُ), (وَمَرَرْتُ بِأَحْمَرَ) cümlelerindeki أَحْمَر sözcüğü tenvini ve kesra harekeyi kabul etmemiştir. İbnü’s-Serrâc عَلِيٌّ , عَلِيٌّ gibi müfret isimlerdeki tenvin’i yani sözcüğün biçiminde görünmeyen ancak sesletimde ortaya çıkan sakın bir (ن) nûn olarak kabul eder. Ancak رَجُلَانِ gibi tesniye isimlerdeki (ن) nun’u zâid nun olarak isimlendirir.

2.1.2.2.2. Fiillerde İ’rab

İbnü’s-Serrâc’a göre fiillerde aslolan mebnîliktir. İbnü’s-Serrâc isimlerin i’râbında görüldüğü gibi bu meseleye asıl ve fer’ bağlamında yaklaşmaktadır.⁸³ Ona göre fiillerde aslolan mebnîliktir.⁸⁴ Mu’reb olan fiillerin illeti ise onların isme benzerliğidir. Mazi fiiller ve bazı muzâri fiiller mebnîdir. Muzâri fiillerden mu’reb olanlar, isme benzediği için mu’reb kabul edilir. Yani fiillerde i’râb denildiğinde muzâri fiil akla gelmelidir. Mazi ve emir fiillerin sonu, başlarına gelen bir âmilden veya başka bir sebeple etkilenmez. Örneğin يَكْتُب muzâri fiili mu’rabdır. Muzâri bir fiil, cem-i müennesler hariç mu’rabdırlar, Bu değişim, öncelerine gelen cezm veya nasb eden âmiller dolayısıyladır. Örneğin يَكْتُب fiili, başına هـ harfi geldiğinde يَكْتُب şeklini alır; fiilin biçiminde ve anlamında değişim meydana gelir. هـ harfi geldiğinde ise mansûb olur ve يَكْتُب şeklini alır. Bu durumda fiilin biçimi ve anlamında değişiklik olur.

Sonunda illet harfi bulunan يَمْشِي fiilinde ise başına هـ harfi geldiğinde, muzâri fiilin sonundaki illet harfi hazfedilerek يَمْشِي şeklini alır. هـ harfi geldiğinde ise هـ harfi mansûb olur ve يَمْشِي şeklini alır. Mebnî olma hali mâzi ve emir fiillerde görülür, sonlarında herhangi

⁸³ Bir şey, farklılığını bildirmek için herhangi bir ek, harf, işaret, ses alıyorsa fer’ kabul edilir ki buna aynı zamanda mu’lem yani bildirilen denir. Asıl ise herhangi bir ek, harf, işaret ve sestten arınmıştır ki buna da ğayru’l-mu’lem yani bildirilmeyen denir. Bkz. Osman Aktaş, *Arapçada Asıl Ve Fer’ Nazariyesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016, Bkz. ‘Arâbe, s. 33; el-Melh, s. 86

⁸⁴ İbnü’s-Serrâc, *El-Usûl fi’n-nahv*, 1/55.

bir hareke ya da harf değişikliği olmaz. Örneğin; (ذَهَبَ عَلَيَّ إِلَى بَيْتِهِ بَعْدَ أَنْ خَرَجَ مِنَ الْمَدْرَسَةِ) /Okuldan çıktıktan sonra Ali evine gitti) cümlesinde خَرَجَ fiilinin öncesine gelen أَنْ fiilde herhangi bir değişiklik yapamamıştır. Öncesinde cezm ya da nasb eden âmil harflerden biri bulunmayan mu'reb muzâri fiil, ref durumundadır yani merfudur. Mu'reb muzâri fiilin ref alameti damme ve “ef’âlû-l hamse” denilen beş fiilde “ن”un sabit olmasıdır. Mu'reb muzâri bir fiil, başına gelen nasb eden âmillerden dolayı mansûb olur. Muzâri bir fiili nasb eden âmillerden bazıları şunlardır: أَنْ ، لَنْ ، كَيْ ، إِذَنْ

Mureb muzâri fiilin nasb alameti fethadır. Beş fiilde ise, fiillerin sonundaki “ن”un hazfıdır. Mu'reb muzâri bir fiil, öncesinde bulunan, cezm eden bir âmil olması durumunda meczum olur. Mureb muzâri bir fiili cezm eden âmiller şunlardır: لَمْ ، لَمَّا ، لَمْ ، لَمْ ، لَمْ . Meczum fiili muzârinin cezm alameti sukundur. Beş fiilde ise nun’un hazfıdır. Sonu illetli olan fiillerde ise illet harfinin hazfıdır.

İ'râb alâmeti, sözcüklerde ortaya çıktığında lafzî, görünmediğinde ise kelimedede var sayılıp takdir edilirse bu takdîrî i'râb adını alır. Mebnî sözcüklerde ise mahalli irâb adını alır. Yani Arapçada i'râb üç çeşittir: i'râb- lafzî, i'râb-ı takdîrî, i'râb-ı mahallî. Damme, fetha ve harf ile i'rab yapılırsa buna i'rab-ı lafzî denir. Bir sözcük örneğin ismin sonunda elif, vav, ya varsa ya da ya mütekellim varsa bu isimlerde i'rab takdîrî yapılır. Cümleler ve mebnî isimlerin ise i'rabı mahallen yapılır.⁸⁵

Arap dili i'râb ve âmil olgusu üzerine inşa edilmiş bir dildir. Örneğin: (ضَرَبْتُ) /Ali'ye kırbaç ile vurdum) cümlesinde ضَرَبَ fiili ve ب harfî âmildir. ضَرَبَ fiil olup failini ref, mef'ûlû olan عَلَيَّ kelimesini de nasb etmiştir. Ayrıca ‘bi’ harfî cerri âmil olup ma'mûlu السَّوْطِ sözcüğünü cer etmiştir. Yine örneğin زَيْدٌ جَاءَ (Zeyd bana geldi) cümlesinde جَاءَ fiili âmildir. Çünkü زيد ismindeki fâillik anlamı onunla gerçekleşmiş, damme de alâmeti olmuştur.⁸⁶ (زَيْدٌ غُلَامٌ عَمْرُو /Zeyd Amr'ın çocuğunu dövdü.) Cümlesinde ضَرَبَ fiili زيد ile غلام kelimelerini etkilemiş, زيد ismini

⁸⁵ Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi / Nahiv* (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 419.

⁸⁶ Nureddin Abdurrahman b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed Molla Câmi (el- Fevâidü’z- ziyâiyye), *el-Câmî, Molla Câmi Tercümesi*, çev. Ercan Elbinsoy (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2005), 26.

fâil olarak sonunun ref; غلام ismini dolaysız nesne olarak mansûb kılmıştır. Ayrıca غلام sözcüğü ‘Amr’ sözcüğü ile isim tamlaması oluşturduğu için onu cer etmiştir.

Bütün bunlardan yola çıkarak şu söylenebilir: Arap dilinde âmil, sadece fiile has bir durum değildir. Fiille birlikte bazı harfler ve isimler de âmil olmaktadır. Âmiller mamulleri ile hem biçimsel hem de anlamsal bir ilişki kurarlar.

Bütün bunlardan sonra genel özelliklerini ele almaya çalıştığımız Arap dilinin cümle yapısı yani söz dizimine geçebiliriz.

2.2. Arap Dili Cümle Yapısı

Her dilin cümlede ögelerin sıralanışı farklılık arz eder. Örneğin: Türkçe, İngilizce ve Arapçada sözdizimi farklıdır. Türkçede özne + nesne +yüklem dizilişi varken, İngilizcede özne +yüklem +nesne dizilişi vardır. Bu bize dünya dillerinde özne, nesne ve yüklem gibi katagorilerin bulunabildiğini gösterir. Bu, evrensel bir ilkedir. Ancak bu ögelerin cümle içindeki dizilişi farklılık göstermektedir.⁸⁷

a.1 يَشْرَبُ عَلِيُّ الشَّايِ

a.2 Ali çayı içiyor.

Yukarıdaki a.1 cümlesi Arapça bir fiil cümlesidir. Bu cümlede ögelerin dizilişi şöyledir: Yüklem+Özne+Nesne. Ancak a.2’ deki Türkçe fiil cümlesinde ögelerin dizilişi farklıdır: Özne+Nesne+Yüklem. Arap dilinde bir yargı ifade eden yapılar genellikle cümle, kelâm ve lafız terimleri ile ifade edilir. Bu terimler arasında benzerlik ve farklılıkları ele almak yerinde olacaktır.

2.2.1. Cümle, Kelâm ve Lafız

Cümle, ج م ل harflerinden oluşur ve çoğulu الجمال dir. Cümle Arap dilinde nahv ilminin (sentaks) konusudur. Cümleler “anamlı ses veya ses birliği” şeklinde

⁸⁷ Caner Kerimoğlu, *Kuram ve Uygulamalarla Dilbilim Göstergebilim ve Türkoloji Genel Dilbilime Giriş* (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2014), 81.

tanımlanabilecek olan sözcüklerden oluşurlar.⁸⁸ Cümle, genellikle iki veya daha fazla sözcükten oluşur. Ancak bu iki kelime arsında isnad olması gerekir.⁸⁹ Sözlükte “bir araya getirmek, toplamak, akıcı olmak, yağın erimesi, güzel/hoş olmak” gibi anlamlara gelmektedir⁹⁰. Dilbilimciler, cümleyi farklı şekillerde tarif ederler. Örneğin bir tarife göre cümle, söylendiğinde üzerinde sükût edilmesi uygun olan müfred anlam diye tarif edilir.⁹¹ Bir başka tarife göre cümle “sözcüklerin bir araya gelmesiyle oluşan ve tam bir yargı bildiren bütündür.”⁹²

Arap dilcilerin cümle tariflerinde genel olarak onlar cümlenin anlam ifade etmesine vurgu yaparlar. Örneğin: (نام علي /Ali uyudu.) bir cümledir. Ancak onlara göre örneğin şart uslubunda (إن نام علي /Ali uyursa...) cümlesinde olduğu gibi eksik anlamlı olmasına rağmen bu da bir cümledir. Ancak ‘Ali uyursa’ bir cümle olmasına rağmen kelimeler değildir. Onlar bazen cümle için ‘terkib-i isnadı’ kavramını kullanırlar.

İsnad aslında iki sözcüğü bir yargı ifade etmek üzere bir araya getirmektir. İsnad işleminde temelde iki öge vardır: Müsned ve müsned ileyh. Müsned ileyh hakkında yargıda bulunulan sözcük veya söz öbeğidir. Müsned ise yargı ifade eden sözcük veya söz öbeğidir. Örneğin: (علي طبيب /Ali doktordur.) cümlesinde yargı ifade eden ‘doktordur’ sözcüğü “müsned”; Ali sözcüğü ise “müsned ileyh”tir. Buradan hareketle cümleyi, “zikredilenlerle yetinilebilen ve bir hüküm bildiren anlamlı en küçük söz grubu” şeklinde tarif edebiliriz. Buna göre, bir cümlede en az iki sözcük yer almalı ve bu iki sözcük arasında bir isnad ilişkisi olmalıdır. Ancak cümlede müsned ve müsned ileyhten herhangi biri her zaman görünür olmayabilir. Örneğin konuşur, birine (اسكت /sus) dediğini varsayalım. ‘Sus’ her ne kadar tek bir sözcük gibi görünse de gerçekte

⁸⁸ Ebû Muhammed ‘Abdullah Cemâlüddîn İbn Hişâm, *Şerhu Şüzuri 'z-Zeheb fî Ma'rifeti Kelami 'l-Arab* (Beyrût: Daru İhya et-Türâs Arabi, 2001), 12.

⁸⁹ Ebû Muhammed ‘Abdullah Cemâlüddîn İbn Hişâm, *Muğni 'l-Lebîb 'an Kutubi 'l-'E'arib*, thk. Mâzin el-Mubârek (Şam: Dâru'l-Fikr, 1994), 2/419.

⁹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, جمل (Erişim 10 Ekim.2021)

⁹¹ Şeyhzâde Kocavî Muhammed b. Mustafâ, *Şerhu Kavâidi 'l-İ'râb li'bn-i Hişâm*, thk. İsmâil İsmâil Merve (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1995), 1/14.

⁹² Tahirhan Aydın, *Arapça Ve Türkçede Cümle Yapısı, Yabancılar Arapça Cümle Öğretiminde - Karşısal Çözümleme* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007), 52.

bu iki sözcükten oluşur: Sen sus. Emir kipindeki bu fiilde gizli bir ‘ente/sen’ zamiri bulunur. Bu nedenle bu yapı bir cümledir.⁹³

Cümle ile lafız her ne kadar birbirinin yerine kullanılsa da farklıdır. Lafız ‘atmak’ demektir. Yani konuşur, sözcüğü telaffuz ederken onu dışarı atmaktadır. Lafız Arap dilcilerce anlamlı olsun ya da olmasın konuşurun ağız yoluyla çıkardığı her türlü sesi kapsar. Kısacası Arap dilcilerine göre lafız anlamlı olsun ya da olmasın her türlü sese karşılık gelir. Dolayısıyla onlar cümle için lafız sözcüğünü pek kullanmazlar.

Cümle ile yakın irtibatı bulunan diğer bir sözcük ise kelâmdır. Kelâm terimini “sözce” kavramı ile karşılamak mümkündür.⁹⁴ Arap dilciler genel olarak bu ikisini ayırır. Buna göre onlar bağımsız, yani başka bir cümleye bağlı olmayan cümleye kelâm derler.⁹⁵ Örneğin: (أحمد يأكل الطعام / Ahmed yemeği yiyor.) bağımsız bir cümle olduğu için kelâmdır. Ancak mübteda olan أحمد sözcüğünün haberi konumundadır. Yani يأكل الطعام cümlesi bağımsız bir cümle olmadığı ve ana cümlelerin bir parçası olduğu için kelâm değildir. ez-Zemahşerî gibi bazı dilciler cümle ile kelâmı birbirinden ayırmamıştır. Kelâm ve cümle kavramlarını aynı anlamda kullanmıştır. İbn Mâlik gibi çoğu dilci ise kelâm ve cümleyi birbirinden ayırır. Örneğin o *Elfiyye*’nin bir beytinde kelâmı açıklarken; (كلامنا لفظ مفيد كاستقم / Dosdoğru ol, cümlesinde olduğu gibi kelâm, anlamlı sözdür.) diyerek ana cümleye bağlı olan yan cümleleri kelâm kabul etmez. Yan cümleler şunlardır: Hal cümlesi, sıra olarak gelen cümle; sıfat olarak gelen cümle ve haber olarak gelen cümle. Ona göre bu tür cümleler ana cümlelerin bir parçası olduğu için kelâm olarak kabul edilemez.

Nahiv eserlerinde “cümle” ve “kelâm” kavramları için ileri sürülen tanımlara göz attığımız zaman her iki kavramın tanımında ortak nokta şudur: Cümle veya kelâm, müsned ve müsned ileyhten meydana gelir ve tam bir yargı bildirir. Cümle kelâmdan

⁹³ Sajed Alkhilif Alsah, "İslami İlimler/İlahiyat Fakültelerindeki Hazırlık Sınıfı Öğrencilerinin Arapça Sözlü İletişim Becerilerindeki Öğrenme Güçlükleri (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğrencileri Örneğinde)". *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* / 3 (Aralık 2016):125-151.

⁹⁴ Galâyînî, *Câmi 'u'd-dürûsi'l-'Arabiyye*, 14.

⁹⁵ Aydın, *Arapça Ve Türkçede Cümle Yapısı, Yabancılar Arapça Cümle Öğretiminde -Karşıtsal Çözümleme*, 73.

daha kapsamlıdır. Şart cümlesi, sıra cümlesi, haber cümlesi, sıfat cümlesi gibi cümleler ana cümlelerin bir parçası olduğu için kelâm değildir.

Arap dilinde cümleler bazı kıstaslara göre farklı tasniflere tabi tutulur. Örneğin isimle başlayan cümlelere isim cümlesi; fiil ile başlayan cümlelere fiil cümlesi denir. Tek bir ana cümleden oluşan cümlelere basit (yalın) cümle anlamında cümletu's-suğrâ; bir ana cümle ve yan cümleden oluşan cümlelere ise birleşik cümle anlamında cümletu'l-kubrâ denir.⁹⁶ Ayrıca cümleler kip ve anlamsal özelliklerine göre: inşâî ve haberî cümleler olarak sıralanır. İnşâî yani emir, nehy, soru cümleleri vb. Bir diğer sınıflamada ise cümleler i'râb açısından ikiye ayrılır: İ'râbta mahalli olan cümleler ve irâbta mahalli olmayan cümleler. Bunlardan, i'râbta mahalli olanlar ana cümlelerin bir ögesi konumunda olup bağımlı cümlelerdir. Bunlara yan cümle ismini verebiliriz. Şu cümlelerin i'râbtan mahalli vardır: Haber olarak gelen cümle, mefûl bih olarak gelen cümle, hal olarak gelen cümle, müfred bir sözcüğe sıfat olarak gelen ve müfrede dönüştürülebilen cümle, muzafun ileyh olarak gelen cümle. Örneğin: (خَرَجَ النَّاسُ مِنْ) /المَسْرُوحِيَّةِ يَضْحَكُونَ /İnsanlar tiyatrodan gülerek çıktılar.) cümlesinde (يَضْحَكُونَ /gülüyorlar) cümlesi hal cümlesidir. Ana cümlelerin bir parçası olup yan cümledir ve mahallen mansubdur. İ'râbta mahalli olmayan cümleler ise bağımsız cümlelerdir. Şu cümlelerin i'râbta mahalli yoktur: İbtidaiyye (başlangıç) cümlesi, mu'teriza (ara söz) cümlesi, tefsir cümlesi, yeminin cevap cümlesi, sıra cümlesi, cezmetmeyen şart edatlarının cevabı olarak gelen cümle.

Bu çalışmada sadece isim ve fiil cümleleri diye bilinen cümle türlerine yer verilecektir. Çünkü cümle tasnifi Arap dilinde farklı ölçütlere göre yapıldığı için cümle türü sayısı ona kadar çıkabilmektedir. İbn Hişam gibi âlimler cümleyi isim ve fiil cümlesi olarak temelde ikiye ayırmakla diğer çeşitlerin bu iki cümle türü etrafında kümелendiğini ifade etmektedir.⁹⁷ İbnü's-Serrâc cümleyi yapısı bakımından tesbit edebildiğimiz kadarıyla temelde iki kısımda incelemektedir: İsim ve fiil cümlesi.

⁹⁶ Aydın, *Arapça Ve Türkçede Cümle Yapısı, Yabancılar Arapça Cümle Öğretiminde -Karşıtsal Çözümleme*, 58-70.

⁹⁷ İbn Hişam, *Muğni 'l-Lebîb 'an Kutubi 'l-'E'arib*, 1/32.

2.2.2. Arapça Cümle Türleri Ve Öğeleri

Arapçada yukarıda belirttiğimiz gibi cümle çeşitleri farklı ölçütlere göre tasnif edilir. Ancak biz nahiv ilmindeki ve İbnü's-Serrâc'ın *el-Usûl* adlı eserindeki tasnifi dikkate alarak cümle çeşitlerini iki kısımda ele alacağız: Fiil cümlesi ve isim cümlesi.

2.2.2.1. Fiil Cümlesi ve Öğeleri

Fiil ile başlayan cümledir. Kurallara uygun Arapça bir fiil cümlesinde diziliş sırasıyla şöyledir: fiil + özne (fail) + nesne (meful bih). Örneğin: (أَكَلَ عَلِيٌّ النَّفَّاحَ /Ali elmayı yedi) cümlesinde أَكَلَ fiil, عَلِيٌّ fâil (özne) ve النَّفَّاحَ meful bih (nesnedir). Fiil cümlesinin temel ögesi fiil ve faildir. Tek başına bir anlam ifade eden kelimelerden olup; geçmiş, şimdiki ve gelecek olmak üzere üç zamandan birine bağlı olarak bir iş, oluş ve hareket bildirirler. Örneğin, (فَهِمَ /anladı), (يَنْظُرُ /bakıyor/bakar), (يَسْمَعُ /duyuyor/duyar), (أَخْرَجَ /çık), (اشْرَبَ /iç) kelimelerinden her birinin bir oluş veya bir eylem bildirdiği görülmektedir. Arap dilinde fiil kategorisi daha çok amel etmesi açısından ele alınmıştır. Zamana delalet etmesi çok tafsilatlı ele alınmamıştır.⁹⁸ Onların önem verdiği şey fiilin amel etmesidir. Arapçada fiiller ayrıca etken ve edilgen olarak ikiye ayrılır.

İbnü's-Serrâc'a göre ise fiil iki kısımdır.⁹⁹ Birinci tür hakiki fiil, ikinci tür ise hakiki olmayan fiildir. Hakiki fiil lazım ve müteaddi olarak ayrılır. قمت\قعدت fiilleri lâzım fiile örnek olup fâille yetinmektedir. Diğerleri ise fâille yetinmeyip meful bih ögesine ihtiyaç duyan müteaddi fiillerdir ki İbnü's-Serrâc bu fiilleri “*el-fi'lu'l-vâsil*” diye adlandırmaktadır. Bu tür fiiller de kendi içinde ikiye ayrılır: Bu müteaddi fiillerden bir kısmı nesne üzerinde bir etki meydana getirir. Örneğin: ضربت زيدا /Zeydi dövdüm.) قتلتي بكرا /Bekr'i öldürdüm.) Cümlelerinde Zeyd nesne yani meful bihtir. İbnü's-Serrâc'a göre dövme eylemi Zeyd'in üzerinde gerçekleşmekte ve aynı zamanda Zeyd üzerinde somut bir değişiklik meydana getirmektedir. Müteaddi fiillerden diğer

⁹⁸ İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 1/70.

⁹⁹ İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 1/72.

bir kısmı ise nesne üzerinde somut bir değişime neden olmamaktadır. Ancak bu tür fiillerin nesne üzerinde manevi, psikolojik bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Örneğin: (ذَكَرْتُ زَيْدًا /Zeyd'i andım.) (أَمَرْتُ عَمْرًا /Amr'ı övdüm.) Cümlelerinde anma ve övme eylemleri diğer örneklerdeki dövme ve öldürme eylemleri gibi nesnede somut bir etkiye sahip değildir.

İbnü's-Serrâc'a göre fiilin diğer bir türü ise hakiki olmayan fiildir. Bu fiiller üç kısma ayrılır. Ona göre Arap dilinde ve diğer dillerde öyle fiiller vardır ki bu fiillerin özelliği şudur: Bu fiillerle kurulan cümlelerde her ne kadar cümlede özne rolü üstlenen sözcük sözdizimsel olarak cümlede özne olsa da anlambilimsel açıdan o sözcük gerçek özne değildir. Gerçekte o sözcük cümlede anlambilimsel açıdan etkilenen öge yani nesnedir. Örneğin: (مَاتَ زَيْدٌ /Zeyd öldü.) Cümlesinde sözdizimsel açıdan yani gramatik olarak özne olan Zeyd sözcüğü fâildir. Ancak bu cümlede Zeyd anlambilimsel açıdan kılıcı öge yani işi yapan kişi değil işten etkilenen rolü üstlenmektedir. Meselenin daha iyi anlaşılması için şu örneği de verebiliriz: (مَرَضَ بَكْرٌ /Bekr hastalandı.) Cümlesinde sözdizimsel açıdan yani gramatik olarak hastalanan kişi Bekr'dir. Cümlede özne konumundadır. Ancak Bekr sözcüğü anlabilim açısından cümlede etkilenen rolü üstlenmektedir.

Hakiki olmayan fiilin bir diğeri ise lafzen fiil olup hakiki olarak fiil olmayan sözcüklerdir. Bu fiiller sadece zaman ifade ederler. (كَانَ عَبْدُ اللَّهِ أَخَاكَ /Abdullah senin kardeşin idi.) cümlesinde İbnü's-Serrâc'a göre nâkıs fiillerden olan كَانَ sadece zaman bildirmektedir, hakiki fiil değildir.

Hakiki olmayan fiilin üçüncü çeşidi ise menkûl fiillerdendir ki cümlede yüzey yapıda görünen fiil, gerçekte yani derin yapısında başka bir fiilin anlamını barındırmaktadır. Örneğin: (لَا أَرَىكَ /Seni burada görmeyeyim!) cümlesinde fâil yüzey yapıda müstetir zamir أَنَا ben sözcüğü gibi görünse de derin yapıda konuşan kişi kendine değil, bilakis muhatabına bir şeyi yasaklamaktadır. Konuşmacı kendisine değil, muhatabına bir tür emir vermektedir. Bu cümlenin takdiri şöyledir: (لَا تَكُونَنَّ هَا /Asla burada bulunma!)

Cümlelerin diğer ana ögesi fâil ise ma'lûm (etken) fiil ya da fiil gibi amel eden sözcüklerin (mastar, ism-i fâil, vb.) hakkında yargıda bulunduğu ve amilinden sonra gelen merfû isimdir.¹⁰⁰ Fail açık isim olabileceği gibi zamir de olabilir.

Fiil cümlesinin bir diğer ögesi ise nâibu'l-fâildir.¹⁰¹ Bir cümlede işi yapanın fâil, fâilin yaptığı işten etkilenen ise mefûl olduğunu daha önce belirtmiştik. Edilgen yani meçhul bir fiil ile kurulmuş cümlelerde ise nesne, özne yerine geçer ve onun rolünü üstlenir. (كُسِرَ الزَّجَاجُ /Cam kırıldı.) cümlesinde “cam” kelimesi özne gibi görünse de, bu kırma işini yapan değil, kırılan yani olayda etkilenen konumdadır. Bundan dolayı cümlede fâilin yerine geçen nesneye nâibu'l-fâil yani sözde özne denilmektedir. Nâibu'l-fâil, fâil gibi merfûdür.¹⁰² Fiil cümlesinin yukarıda belirtilen temel ögeleri (fiil-fâil) yanında bir de tümleyici ögeleri vardır ki bunlara mef'ûl adı verilir. Örneğin fâilin yaptığı işten etkilenen sözcüğe ise mefûl bih denir.¹⁰³ Fiil cümlesinde fâilin yaptığı işten doğrudan etkilenen isme bu ad verilir. Türkçedeki nesnenin karşılığıdır. Dillerde nesne, ismin yükleme halidir. (كَتَبَ عَلَيَّ الدَّرْسَ /Ali dersi yazdı.) cümlesinde özne, Ali sözcüğüdür. ‘Ders’ sözcüğü ise meful bih (nesne)dir.

Mefûl fih ise fiilin işlendiği yeri ve zamanı bildiren mansub isimdir.¹⁰⁴ (ينام الشاب /Genç evin önünde uyuyor.) cümlesinde ‘önünde’ sözcüğü uyuma eyleminin nerede yapıldığını gösterir. Bu nedenle o meful fihtir.

Mef'ûl lieclih, fiilin yapılış sebebini bildiren kelimeye denir. Eylemin yapılış nedenini bildiren mef'ûle, mef'ûl lieclih denir. Eyleme niçin sorusunu sordüğümüzda aldığımız yanıt mef'ûl lieclih'tir. Türkçe'ye “...için, -mek için, -mak için, sebebiyle, -den dolayı” vb. şekilde tercüme edilir. Ya masdarla ya da harf-i cerle olmak üzere iki şekilde gelir. Bu ögeye mef'ûl leh denildiği gibi mef'ûl lieclih ya da mef'ûl min eclih

¹⁰⁰ Galâyînî, *Câmi 'u'd-dürûsi'l-'Arabiyye*, 1/178.

¹⁰¹ Eyup Akşit, *Arapça Gramer Dersleri 2*, (Yayımlanmamış Ders Notları)140

¹⁰² Galâyînî, *Câmi 'u'd-dürûsi'l-'Arabiyye*, 2/246.

¹⁰³ İbn Hişam, *Şerhu Şüzuri'z-Zeheb fî Ma'rifeti Kelami'l-'Arab*, 121.

¹⁰⁴ İbn Hişam, *Şerhu Şüzuri'z-Zeheb fî Ma'rifeti Kelami'l-'Arab*, 123.

de denilmektedir.(/Hocana saygı için ayağa kalk.) Cümlesinde ‘saygı için’ söz öbeği ayağa kalkma fiilinin nedenini açıklamaktadır. Mef’ûl leh genel olarak mansûbtur.

Mefûl maah, (birlikte/مع) manasındaki (و او / vav) dan sonra gelen mansub bir isimdir. Bu vav (و او) beraberlik manasını verir. Bu (و او) a vavu’l maiyye denir..¹⁰⁵ Öncesinde cümle bulunan مع anlamına gelen و او ’dan sonra gelen ve fiilin bir şeyle birlikte yapıldığına delalet eden mef’ûldür. (سار محمدٌ و الطريق /Muhammet yol boyunca yürüdü) cümlesinde ‘Yol’ sözcüğü meful maahtır. Atıf vav’ı ile vavu’l-maiyye’ arasındaki farklar şunlardır:

a) Vavul’l Maiyye’den sonra gelen isim ile önce gelen ismin fiilde ortak olması yani yargıda hükümde ortak olması mümkün değildir. Lakin atıf vav’ında matuf ve matuf’un aleyh bir fiilde ortak olurlar. Ve i’râb bakımından birbirlerine uyarlar. (أَقْرَأُ /Arapça ve yabancı kitapları (beraber) oku) cümlesinde okuma eylemine hem arapça kitapları hem yabancı kitapları dahildir. Vav harfi, atıf harfidir. (أخرج أحمدٌ من البيتِ وغروب الشمس) /Ahmet güneşin batışıyla (beraber) evden çıktı.) cümlesinde ise fiilde ortaklık yoktur. Çıkma fiilini yapan Ahmet’tir, yani güneşin evden çıkması mümkün değildir. Ahmet’in evden çıkmasının güneşin batmasıyla birlikte olduğuna işaret eder. Dolayısıyla vav harfi, mea yani birliktelik ifade eder.

b) Cümledeki fiil iki ve daha fazla kişinin yapabileceği ortaklık (müşareket) bildiren bir fiil ise, vav, mutlaka atıf vav’ıdır. (قَاتَلَ عَلِيٌّ وَالْعَدُوَّ /Ali düşmanla çarpıştı.) ile (اشْتَرَكَ خَالِدٌ وَعَلِيٌّ /Halid ve Ali ortak oldu.) cümlelerinde fiiller müşareket bildirdiği için meful meah olması mümkün değildir. Burada vav, atıf vavıdır. Vav’dan sonraki kelime matuftur. Matuf ve matuf’un aleyh i’râb bakımından birbirine uymak zorundadır.

Mef’ûl mutlak, fiilin manasını te’kit etmek (pekiştirmek), nev’ini (çeşidini) ya da fiilin kaç kere işlendiğini göstermek için fiille aynı kökten gelen mansûb masdara mef’ûl mutlak denir. Meful mutlağı Türkçe’deki “kökteş tümleç” e benzetebiliriz.

¹⁰⁵ İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, thk. Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Kahire: Mektebetu’l-Hanci, 1990), 590.

Fiilin mânâsını pekiştiren el-mef'ûl mutlak “şüphesiz, gerçekten, tam, muhakkak, iyi, iyice, kesinlikle”, şeklinde; fiilin yapılış şeklini çeşidini gösterenler “gibi, şeklinde, -ce, aynen, tıpkı,” vb. lafızlarla ve fiilin sayısını belirtenler de “kere, defa, kez” gibi biçimlerle Türkçeye tercüme edilirler. Fiilin anlamını pekiştiren el-mef'ûl mutlak daima müfreddir ve fiilden sonra gelir. (أَكَلَ الرَّجُلُ أَكْلًا /Adam gerçekten yedi.) cümlesinde ‘eklen’ sözcüğü meful mutlak ve te'kid ifade eder.

Fiil cümlesinin diğer bir ögesi de hâldir.¹⁰⁶ Eylem gerçekleşirken fail(özne), meful bih(nesne) veya her ikisinin durumunu açıklayan yapıya denir. (حضر أحمد ضاحكًا /Ahmet gülerek geldi.) cümlesinde ضاحكًا sözcüğü haldir. Cümlede eylem gerçekleşirken öznenin durumunu açıklar. Durumu açıklanan ögeye sahibu'l-hal denir. Bu cümlede sahibu'l-hal Ahmet sözcüğüdür.

Temyîz: Kendisinden önceki isim ya da cümledeki kapalılığı gideren nekra isme temyîz denir. Câmîd ve nekra bir isimdir. Genellikle mansûbdur. Harf-i cerli yada izafet şeklinde gelebilir ki bu durumda mecrûr olarak gelir. Örneğin; اشْتَرَيْتُ صُنْدُوقًا (Bir sandık elma satın aldım.) Cümlede (صُنْدُوقًا) ile ne kastedildiği açık değildir. Yani bir sandıktan kasıt nedir? Bir sandık portakal mı/elma mı/ armut mu aldım? (تَفَّاحًا) kelimesi kendisinden önceki sözcükteki kapalılığı gideren temyizdir.¹⁰⁷

2.2.2.2. İsim Cümlesi ve Öğeleri

İsimle başlayan cümleye Arapçada isim cümlesi denir. (الجنة تحت أقدام الأمهات /Cennet annelerin ayakları altındadır.) bir isim cümlesidir. Arapçada ifade etmek istediğimiz düşüncede vurgu isme yönelik ise cümleye isim ile başlanır. Şayet vurgu yapmak istediğimiz şey fiile/eyleme yönelik ise fiil ile cümleye başlanır. Yani Arapça’da İsim cümlesi, isim ile başlar. Fiil cümlesi ise fiil ile başlar. (عليّ طالبٌ /Ali bir öğrencidir.) cümlesi, bir isim cümlesidir çünkü isimle başlamıştır, Ali’nin öğrenci olduğundan bahsedilmiştir. Cümlede عليّ mübtedadır. طالبٌ kelimesi ise haberdir

¹⁰⁶ Eyup Akşit, Arapça Gramer Dersleri 2, (Yayımlanmamış Ders Notları)120

¹⁰⁷ İbn Hişam, Şerhu Şüzuri 'z-Zeheb fî Ma'rifeti Kelami 'l-'Arab, 136.

(yargı). İngilizce’de ve Türkçe’de cevher fiil ya da ‘‘bildirme eki’’ diye adlandırılan bir yapı vardır. Türkçe’de bu yapı ‘-dır, -dur, -dür, -tir, -tır, -tur ve -tür ’ vb. İngilizce’de ise bu yapı ‘‘ to be’’ fiilleri denen ‘‘am, is, are’’dır. Örneğin; Ali is a student. Arapça’da ise Türkçe ve İngilizce’de olduğu gibi cevher fiil ya da ‘‘bildirme eki’’ diye adlandırılan doğrudan bir yapı yoktur. Bu nedenle genel olarak hakkında yargıda, hükümde bulunulacak kelime yani mübtada, marife (belirli) bir sözcüktür. Yargı, hüküm yani haber, nekra(belirsiz) bir sözcüktür. Kısacası isim cümlesinde temel öge mübtada ve haberdur. Mübtada, cümlenin kendisiyle başlayıp hakkında hüküm verilen isimdir. Haber ise cümledeki hüküm ve yargıdır. İsim cümlesinin temel ögesi mübtada ile ilgili şunları söyleyebiliriz:

a) Mübtada merfu isimler kategorisindedir. Ancak mübtadan önce zâid ‘‘bi’’ ve ‘‘min’’ ile ‘‘rubbe’’ gibi harfî cerler gelse de mübtada mecrûr gibi görünse de mahal itibarıyla yine merfudur.

b) Mübtadada marife olarak gelmelidir. Asıl olan budur. Çünkü insan bir şey hakkında yargıda bulunacaksa o şey belirli olmalıdır. Ancak bazı durumlarda mübtada nekra bir sözcük olabilir.¹⁰⁸

c) Sözdiziminde mübtadanın önce haberin sonra gelmesi esastır. Ancak bazı durumlarda bu kurala uyulmaz. Yani önce haber sonra mübtada gelebilir.¹⁰⁹

Haber, isim cümlesinde mübtadaya isnad edilen ve onunla birlikte anlamı tamamlayan temel yapıdır. Özne ancak bir yargı varsa cümle olabilir. Haber ile ilgili şunları söyleyebiliriz:

a) İsim cümlesinin temel ögesinden biri olan haber eğer cümlede âmil yoksa daima merfu kategorisindedir.

b) Haberde temel olan onun müştak bir sözcük olmasıdır. Ancak haber câmid bir isim de olabilir. Haber genel olarak nekra bir sözcüktür.

¹⁰⁸ İbnü’s-Serrâc, *El-Usûl fi’n-nahv*, 1/60.

¹⁰⁹ Galâyînî, *Câmi’u’d-dürûsi’l-‘Arabiyye*, 2/270.

c) Haber, isim cümlesinin diğer ögesi mübtada ile sayı, erillik ve dişilik yönünden uyumlu olmalıdır.

Ayrıca isim cümlelerinin öncesine kâne ve kardeşleri, inne ve kardeşleri gibi dil yapıları gelebilir. Bu yapıların isim cümlesine dahil olması bu cümlelerin isim cümlesi olarak tasnif edilmesinde bir engel teşkil etmez. Bu dil yapıları bir çok dilbigisi eserlerinde yer aldığı için burada kısaca değinilecektir.

İsim cümlesinden önce gelen kâne ve kardeşleri on üç tanedir: “كان، ليس، صار، أضحى، أمسى، ظلّ، بات، ما زال، ما دام، ما برح، ما فتى، ما إنك أصبح،” Bu fiiller, isim cümlesinin başına geldiklerinde muhtada olan sözcüğü isimleri olarak merfu, haberi de mansup olarak biçimsel değişikliğe uğratırlar. (كان البيت نظيفاً /Ev temiz idi.) Cümlesinde ‘elbeytu’ sözcüğü ‘kane’nin ismi olup merfudur. ‘Nazifen’ ise ‘kane’nin haberi olup mansuptur. Kane ve kardeşleri fail (özne) ile yetiniyor ve mansûb bir isme ihtiyaç duymuyorlarsa bu durumda onlar “tam fiil” olarak değerlendirilir. (أصبح الرجل /Adam sabahladı) cümlesinde ‘esbaha’, nakıs bir fiil değil, tam bir fiildir. Oysaki (أصبح الرجل مريضاً /Adam hasta oldu.) cümlesinde bu fiil nakıs bir fiildir.

Ayrıca isim cümlesinden önce inne ve kardeşleri diye adlandırılan harfler gelebilir. Aslında bu yapılara klasik nahiv eserlerinde “el-Hurûfu’l-müşebbehe bi’l-fiil” (fiile benzeyen harfler) denir. Bu yapılar şunlardır: “إِنَّ، وَأَنَّ، وَكَأَنَّ، وَلَكِنَّ، وَلَيْتَ، وَلَعَلَّ” İsimlerini nasb, haberlerini ref ederler. Örneğin; te’kid için de kullanılan ‘inne’ harfi şu cümlede ismin olan ‘Allah’ sözcüğünü nasb; haberi olan ‘Gafur’ sözcüğünü ref etmiştir: (إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ /Kesinlikle Allah bağışlayıcıdır.) Yine bu harflerden biri olan ve istidrak yani kendinden önceki cümleden muhatapın yanlış bir çıkarımını önlemek için kullanılan لَكِنَّ harfi ismini nasb, haberini ref etmiştir: (زيدٌ عالمٌ لكنّه فاسقٌ /Zeyd âlimdir lakin fasıktır.)

Fiil cümlesi ve isim cümlesi şeklinde sınıflandırılan bu iki cümle çeşidinde ortak ögeler yer alabilir. Örneğin sıfat, hem fiil cümlesinde hem isim cümlesinde kendine yer bulabilir. Bu nedenle bu ortak ögelerden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

2.2.2.3. Ortak Ögeler

Arap dilinde tevâbi diye adlandırılan sıfat, te'kid, bedel ve atıf vb yapılar irâb bakımından kendinden önceki sözcüğe uyduğu gibi aynı zamanda hem fiil hem de isim cümlesinde bulunurlar. Örneğin:

a) قَرَأْتُ رَوَايَةً رَائِعَةً /Harika bir roman okudum.

b) الروَايَةُ الرَّائِعَةُ كَانَتْ لِتَوَلَسْتَوِي /Harika roman Tolstoy'a aittir. Cümlelerinde olduğu gibi الرَّائِعَةُ sıfat ögesi hem fiil isim hem fiil cümlesinde bulunur: Şimdi bu ögeleri sırasıyla kısaca ele alabiliriz.

Sıfat (Na't): Arap dilinde kendinden önce gelen isimleri niteleyen yapılardır. Sıfat nitelediği isim ile sıfat tamlaması oluşturur.¹¹⁰ (القلم الأسود /Siyah kalem.) Mevsûf (men'ût) ise sıfatın tanımladığı, nitelediği sözcüğe denir. Sıfat mevsûfuna müzekker-müenneslik, i'râb, marifelik-nekrallık ve nicelik yönünden uymalıdır.¹¹¹ Arap dilinde na't (sıfat) iki çeşittir: Hakiki Sıfat: Sıfatın bizzat mevsûfu nitelediği sıfattır. Sebebi Sıfat: Sıfatın bizzat mevsûfu değil, mevsûfla ilgili olan ve kendinden sonra gelen bir sözcüğü nitelemesidir. (هذا رجلٌ كريمٌ /Bu, cömert bir adamdır.) Sebebi sıfat (dolaylı sıfat) ise sıfatın bizzat mevsûfu değil, mevsûfla ilgili olan ve kendinden sonra gelen bir sözcüğü nitelemesidir. Bu durumda sıfat, mevsûfuna sadece i'râb ve marifelik-nekrallık yönünden uyar. Çoğunlukla tekil gelir. Müzekker-müenneslik açısından ise kendinden sonraki sözcüğe uyar. Kısacası sebebi sıfat dolaylı sıfat olarak adlandırılır. (هذا رجلٌ كريمٌ ابنه /Bu, oğlu cömert bir adamdır.) Örneğinde olduğu gibi.

Te'kid, söylenen sözü hitâb edilenin zihninde yerleştirmek ve pekiştirmek demektir. Te'kid lafzî ve ma'nevî olarak ikiye ayrılır. Lafzî te'kid muhatab tarafından sözün yanlış anlaşılmasa, önemsenmesi vb. nedenlerle birebir tekrarlamasıdır.¹¹² Te'kid-i ma'nevî ise te'kidin bazı sözcükler aracılığı ile yapılmasıdır. Te'kid, sözü pekiştirmek demektir. Meramımızı karşımızdaki kişiye anlatabilmek için bazen bir

¹¹⁰ Galâyînî, *Câmi 'u'd-dürûsi'l-'Arabiyye*, 3/231.

¹¹¹ İbn Hişam, *Şerhu Şüzuri'z-Zeheb fî Ma'rifeti Kelami'l-'Arab*, 222.

¹¹² Galâyînî, *Câmi 'u'd-dürûsi'l-'Arabiyye*, 3/231.

ismi, bir fiili, bir harfî veya bir cümleyi tekrarlarız. Te'kid eden pekiştiren dil birimine mü'ekkid (pekiştiren) denilir. Pekiştirilen dil birimine ise mü'ekked (pekiştirilen) denilir. (جَاءَ زَيْدٌ زَيْدٌ /Zeyd geldi, Zeyd.) (قَامَ قَامَ عُمَرُ /Ömer kalktı, kalktı.) (نَعَمْ نَعَمْ /Evet, evet.) Bu cümlelerde çeşitli nedenlerle söylediğimiz bu lafızların aynen tekrarlanması lafzî te'kide örnektir. Ma'nevî te'kid ise bazı kelimeler kullanılarak yapılır. (قَابِلْتُ /Bakanın bizzat kendisiyle görüştüm.) Manevi te'kid yapılırken birtakım sözcükler kullanılır. Bu sözcüklerin başlıcaları şunlardır: كُلُّ ، جَمِيعٌ ، كُلُّ ، كِلَا ، كِلَا ، أَجْمَعُ ، جَمْعَاءُ ، النَّفْسُ ، الْأَنْفُسُ ، الْعَيْنُ ، جَمِيعٌ ، كُلُّ ، kullanılan bu lafızlar, genellikle müekkede geri dönen zamire izafe edilirler.

Bedel: Arapçada bir kelime ya da cümleden sonra bazen onunla her açıdan benzer olan ya da onun somut veya soyut bir niteliği zikredilir.¹¹³ Bu yapıya bedel adı verilir. Bedel, kendinden önceki yani açıkladığı söz ve söz öbeğine i'râb açısından uyar ve ona tabi olur. Bu nedenle Arap dilinde bedel, sıfat gibi tevâbi (tabi olanlar) konusu içerisinde ele alınır. (قَرَأْتُ الْكِتَابَ /Kitabı okudum.) ifadesinden genel manada kitabın okunduğu anlaşılmaktadır. Ancak ne kadarının okunup okunmadığı konusundaki tereddütü ortadan kaldırmamaktadır. Burada الْكِتَابُ lafzının peşine ثَلَاثَةً kelimesini getirerek (قَرَأْتُ الْكِتَابَ ثَلَاثَةً /Kitabın üçte birini okudum.) dediğimizde eklediğimiz bu kelime manaya daha da açıklık getirmekte, diğer ihtimalleri ortadan kaldırmaktadır. İşte bu eklenen kelimeye Arap dilinde bedel denilmektedir.

Arap dilinde tevâbi diye adlandırılan öğelerden birisi de atıftır.¹¹⁴ İki kelimeyi ya da iki cümleyi atıf harfleri ile birbirine bağlamaktır.

Ma'tûf: Atıf harflerinden sonra gelen kelime ya da cümle vb. dil yapısına denir. Ma'tûfun aleyh: Kendisine atıf yapılan kelime ya da cümle vb. dil yapısına denir. Atıf harfleri şunlardır: الواو – الفاء – ثم – أو – أم – لكن – لا – بل – حتى Atıf harfleriyle kelime veya cümlelerin birbirine bağlanmasına atf-u nesak denir. Bu atıf harflerinden sonra gelen kelimeye ma'tûf المعطوف ، önce gelen kelimeye ise ma'tûfun aleyh عليه denir. (حَضَرَ عَلِيٌّ وَزَيْدٌ /Ali ve Zeyd geldi.) Ma'tûf, ma'tûfun aleyh'e i'râb bakımından

¹¹³ İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 2/304.

¹¹⁴ İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 2/305.

uyar. (و) atıf harfı (علي) ve (رَبُّ) isimlerini birbirine bağlamıştır. Bu iki isim, iki cümlede de i'râb bakımından birbirine uymuştur. Birinci cümlede ma'tûfun aleyh merfu geldiği için matufta merfu gelmiştir.

Arap dilinin cümle yapısı ve çeşitleri yukarıda ele alındı. Bunun ana konumuz olan takdîm-te'hîr ile ilgisi bir sonraki başlıkta ele alınacaktır.

2.3. Arapça Cümle Çeşitlerinin Takdîm-Te'hîr İle İlgisi

Her dilin kendine özgü bir yapısı vardır. Arapçada bu yapı fiil ve isim cümlesi şeklinde incelenmişti. İsim cümlesi, özne+eylem+nesne şeklinde sıralanırken fiil cümlesi, eylem+özne+nesne şeklinde sıralanmaktadır. Bu sıralamanın, kimi zaman gramer gereği değiştiği, kimi zaman değiştirilemediği ve bazen de zorunlu olmamasına rağmen değişik amaçlarla değiştirildiği görülür. Arapça dilbilgisinde bunun takdîm-te'hîr olarak adlandırıldığı daha önce zikredilmiştir.

Takdîm ve te'hîrin yapılamadığı pek çok yer vardır.¹¹⁵ Örneğin, fiil cümlesinde hangisinin fâil, hangisinin mef'ul olduğunu belirleyecek bir karine yoksa fâil ve mef'ulün yerleri değiştirilemez. Bu durumda her ikisi de fâil veya mef'ul olabileceğinden karışıklık olmaması için fâil önce gelmektedir. (أكرم موسى عيسى /Musa İsa'ya ikramda bulundu.) cümlesinde özne Musa, dolaylı nesne İsa'dır. Bu iki sözcükte i'râb alametleri görünür değildir. Bu nedenle önce özne, sonra nesne gelir. Çünkü şöyle denildiğinde anlam değişir: (أكرم عيسى موسى /İsa, Musa'ya ikramda bulundu). Yine isim cümlesinde eğer mübteda ile haber belirlilik açısından eşitse takdim ve tehir yapılamaz. (أخوك صديقي /Kardeşin arkadaşımıdır.) cümlesinde haber ögesini takdîm edersek anlam değişir: (صديقي أخوك /Arkadaşım senin kardeşindir). Ancak bazı cümlelerde ögelerin birbiriyle yer değiştirebildiği durumlar olabilir. Örneğin; fiil cümlesinde özne ile nesne; isim cümlesinde mübtedâ ve haber arasında takdîm-te'hîr yapılabilir. Bu takdim ve tehir zorunlu da olabilir. Örneğin; fiil cümlesinde mef'ul zamir ise ve fâil açık isim ise takdîm-te'hîr yapmak gerekir. Yani mef'ul fâilden önce

¹¹⁵ Galâyînî, *Câmi 'u'd-dürûsî 'l-'Arabîyye*, 2/266.

gelmelidir. (أكرمني عليّ /Ali bana ikramda bulundu.) Cümlesi bu kurala örnek olarak gösterilebilir.¹¹⁶

İsim cümlesinde normal sıra mübtedâ+haber iken, takdîm-te'hîr yapılarak haber+mübtedâ şeklinde değiştirmenin zaruri olduğu yerler vardır. Mesela mübtedâ konumunda olan kelime nekra, haber şibhu'l-cümle ise diziliş haber+mübtedâ şeklinde olur. (غشاوة أبصارهم /Gözlerinin üzerinde perde vardır.)¹¹⁷ Cümlesinde غشاوة kelimesi cümlelerin mübtedâsı olmasına rağmen nekra olduğundan; cümlelerin haberi olan وعلى kısmı da şibhu'l-cümle olduğundan mübtedâ ile haberin yerleri değiştirilmiştir.

Kimi yerde de takdîm ve te'hîr zaruri değildir ancak yapılması tercihe bırakılmıştır. Takdîm-te'hîr sonucunda cümlelerin öğelerinin görevleri hususunda iki durum ortaya çıkmaktadır. Biri, takdîm edilen kelimenin görevinin değişmemesidir. Örneğin, kimi durumlarda haber mübtedâdan önce gelmesine rağmen haber olarak kalır; mef'ul fâilden önce gelmesine rağmen mef'ul olarak görevini sürdürür. İkinci duruma göre ise takdîm-te'hîr yapılan kelimelerin üstlendikleri görevleri değişir. (زيد المنطلق /Zeyd gidiyor.) cümlesinde öge sıralaması mübtedâ+haber şeklindedir ve gidenin Zeyd olduğu vurgulanmıştır. زيد المنطلق cümlesi de mübtedâ+haberden oluşmuştur. Ancak birinci cümledeki mübtedâ زيد bu cümlede haber olmuş. Fiil cümlesinde de aynı şey söz konusudur. Örneğin زيداً ضربت cümlesi fiil+fâil+mef'ulden oluşmuş bir fiil cümlesidir. Ancak cümle (زيداً /Zeyd'i dövdüm.) şeklinde sıralandığında asıl vurgu mef'ul bih olan Zeyd sözcüğüdür.

Arapça sözdiziminde bazı takdim ve tehirlerde yani cümle öğelerinin yer değiştirmesi anlamı da etkiler. (أخوك عليّ /Senin kardeşin Ali'dir.) cümlesinde "Kardeşin" mübtedâ, "Ali haberdir." Bu cümleyi konuşur, bir kardeşinin olduğunu bilen ama onun Ali olduğunu bilmeyen bir kişiye söylemiştir. Ancak aynı cümleyi konuşur şöyle kurarsa: (عليّ أخوك /Ali senin kardeşindir.) durum farklılaşır. Bu cümlede konuşur Ali'yi tanıyan ancak onun kardeşi olduğunu bilmeyen bir kişiye söylemiştir. Bazı sözdizimlerinde ise cümle öğelerinin takdim ve tehiri anlamı

¹¹⁶ İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 2/222.

¹¹⁷ Bakara, 2/7

etkilemez. (حضر عليّ ضاحكا /Ali geldi gülerek.) cümlesinde durum zarfını öne aldığımızda anlam değişmemektedir:(حضر ضاحكا عليّ /Ali gülerek geldi.)

Bazı durumlarda ise cümlelerin öğeleri arasında takdîm-te'hîr yapılması gramatik bir hataya neden olur.¹¹⁸ Örneğin أكرم صديقه سليما cümlesinde fâile bitişen zamir • işaret ettiği kelime olan سليم den önce gelmiştir. Oysa cümle (صديقه سليما أكرم /Selim'e arkadaşı ikramda bulundu.) şeklinde olmalıdır.

Kimi zaman takdîm-te'hîr, tahsis amacıyla yapılır. Bu anlamı elde etmek için mef'ul, fâilden veya fiilden, haber mübtedâdan önce getirilir. Arapçada vurgulanmak istenen öge cümlelerin başına doğru kaydırılır. (زيد في الدار /Zeyd evdedir.) Cümlesinde evde olanın Zeyd'den başkası olmadığı vurgulanmak istenmektedir. Cümle; (في الدار زيد /Evdedir Zeyd.) şeklinde sıralandığında ise Zeyd'in evde olduğu, başka yerde olmadığı vurgulanmıştır. Görüldüğü gibi cümlede vurgulanmak istenen öge başa doğru getirilmiştir.

Arapçada soru cümlesinde vurgulanmak istenen öge soru edatından sonra getirilir. (أكتب زيد الرسالة ؟ /Zeyd mektubu yazdı mı?) cümlesinde كتب fiilinin gerçekleşip gerçekleşmediği öğrenilmek istenmektedir. Dolayısıyla fiil vurgulanmaktadır. (أكتب زيد الرسالة ؟ /Zeyd mi mektubu yazdı?) Cümlesinde fiili yapanın Zeyd olup olmadığı sorulmaktadır. Dolayısıyla fâil vurgulanmaktadır. (الرسالة كتب زيد ؟ /Zeyd mektup mu yazdı?) Cümlesinde ise Zeyd'in yazdığının ne olduğu sorulmaktadır. Dolayısıyla bu cümlede de nesne الرسالة vurgulanmaktadır.

Yukarıdaki örnekler şunu göstermiştir: Cümle öğelerinin öne alınması daha doğrusu çalkalanması eğer anlam kargaşası çıkmayacaksa her dilde mümkün bir dil olgusudur. Bazı durumlarda cümle öğelerinin yer değiştirmesi o dilin özelliklerine göre değişmektedir. Arapça sözdiziminde hangi durumlarda öğelerin yer değiştirebildiğini hangi durumlarda değiştiremediğini ele alabiliriz.

¹¹⁸ İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 2/230.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İBNÜ'S-SERRÂC'A GÖRE SÖZDİZİMİNDE TAKDİM VE TEHİR

Dillerde sözdizimi belirli kurallarla sınırlıdır. Ancak bu sözdizimi çeşitli nedenlerle farklılaşabilir. Cümleyi oluşturan öğeler birbiriyle yer değiştirebilir. Modern dil biliminde bu olguya “Çalkalama”¹¹⁹ denilmektedir. Klasik Arap dil biliminde ise “Taktîm-Te’hîr” denir. Şimdi Arap dilinde “Taktîm-Te’hîr” olgusunu genel hatlarıyla ele almak yerinde olacaktır.

3.1. Taktîm ve Te’hîr

Taktîm ve te’hîr Arap dili grameri ve meânî ilminde ele alınan önemli konulardan biridir.¹²⁰ Taktîm, فَعَّلَ fiilinin masdarı olup sözlükte bir şeyi bir şeyin önüne koymak, önüne almak vb. anlamlara gelir. Bir nahiv terimi olarak taktîm, Arapça sözdiziminde bir sözcüğün çeşitli nedenlerle cümlede gelmesi gereken yerden daha önceye getirilmesidir. Yani taktîm genel anlamda cümle öğelerinin sentagmatik (dizimbilim) düzlemde yer değiştirmesi ile ilgilidir. Arapça fiil cümlesinde genel olarak önce fiil sonra fâil ve sonrada mef’ul bih(nesne) sentagmatik düzlemde sıralanırlar.

Te’hîr ise أَخَّرَ fiilinin masdarı olup sözlükte geciktirmek, sonraya bırakmak vb. anlamlara gelir. Bir nahiv terimi olarak te’hîr, Arapça sözdiziminde bir sözcüğün çeşitli nedenlerle cümlede gelmesi gereken yerden daha sonraya bırakılmasıdır. Yani

¹¹⁹ Daha geniş bilgi için bkz. Caner Kerimoğlu, *Genel Dilbilime Giriş* (Pegem Akademi Yayıncılık, 2019), 90.

¹²⁰ İbnü’s-Serrâc, *El-Usûl fi’n-nahv*, 2/240.

te'hîr cümle öğelerinin sentagmatik düzlemde bulunması gereken yere değil de sonra getirilmesidir. Örneğin: (خلق الله الأرض /Allah, yeryüzünü yarattı). Bu cümlede önce fiili, sonra الله fâili ve sonrasında ise الأرض mefûl bih'i yer almaktadır. Ancak bazen çeşitli gayeler ve dilbilgisel zorunluluklar nedeniyle söz söyleyen bu cümlede yer alan mefûl bih ögesini fâilden önce getirip şöyle diyebilir: (الله / Allah, yeryüzünü yarattı).¹²¹ İşte bu duruma nahiv ilminde takdîm denir. الأرض sözcüğü genel kural gereği Arap dilinde fâilden sonra gelmesi gerekirken son cümlede fâilden önce yer almaktadır. Bu nedenle الأرض sözcüğü takdîm edilen sözcüktür. Yine الله fâil olarak mefûl bih'ten önce gelmesi gerekirken son cümlede mef'ul bih'ten sonra gelmiştir. Dolayısıyla o, te'hîr edilen sözcüktür.

Arapça bir cümlede fâil, damme vb. işaretlerle imlenir. Ancak sonu illetli isimlerin yer aldığı cümlelerde fâilin hangi sözcük olduğunu belirlemede bu işaretler yeterli olmayabilir. Bu gibi durumlarda Arap dilcileri kelimenin cümle içindeki yerini tayin etmede rütbe karinesine önem verirler. Rütbe karinesi, sonu illetli isimlerin yer aldığı cümlelerde önem kazanır. Bu gibi durumlarda, ismin fiilden sonra gelmesi, onun fâil olduğunun bir işareti kabul edilir.(عيسى ضرب موسى /Musa, İsa'yı dövdü.) cümlesiyle (موسى ضرب عيسى /İsa, Musa'yı dövdü),cümlesinde fâiller farklıdır. Bunu belirleyen rütbe karinesidir. Rütbe karinesi mübtada ve haberin ma'rife geldiği cümlelerde de Arap dilcilerin başvurduğu bir karinedir. (المجتهد زيد /Çalışkan, Zeyd'dir.) Cümlesiyle; (زيد المجتهد /Zeyd çalışkandır.) cümlelerinde olduğu gibi. Yani bu gibi durumlarda rütbe bakımından önce gelen sözcük mübtedadır, diğeri ise haberdır.

3.1.1. Nahiv İlminde Takdîm

Nahiv ilmi Arapça sözdizimin genel ilkelerini belirleyen bir ilimdir. Başlangıçtan günümüze birçok Arap dilci takdîm olgusuna ilgi göstermiştir. Bunların başında Sîbeveyhi gelir. Sibeveyhi nahiv ilminin temel eseri kabul edilen *el-Kitâb* adlı

¹²¹ Bu cümlede vurgu الأرض sözcüğüdür.

eserinde takdîm olgusuna yer verir. Ancak meseleyi derli toplu değil, kitabının çeşitli yerlerinde dağınık bir halde yer verir. O, takdîmin nedenini kısaca açıklar. Ona göre takdîmin nedeni şudur: Araplar bir şeyi önemsediklerinde o ögeyi cümlede önce getirirler.

Takdîm olgusuna ilgi gösteren ve sistemli olarak ele alan bir diğer nahiv âlimi ise daha önce belirtildiği gibi İbnü's-Serrâc'tır. O, Sibeveyhi'in *el-Kitâb* adlı eserinden çıkardığı meseleleri sistematik bir şekilde tasnif eder ve *el-Usûl* adlı eserinde bir araya getirir. İbnü's-Serrâc'ın bu eseri hakkında Yakut el-Hâmevî (ö. 1229) haklı olarak şöyle der: "Nahiv ilmi deli idi. Onu akıllandıran (sistemleştiren) İbnü's-Serrâc oldu."¹²² Bu bağlamda İbnü's-Serrâc'ın takdîm olgusunu daha sistematik bir şekilde ele aldığını söyleyebiliriz.

Klasik dönemde meseleye ilgi gösteren diğer bir dil âlimi ise Zerkeşî (ö. 1392)'dir. Zerkeşî bazı Arap dilcilerin takdîmi mecazın içerisinde ele aldıklarını iddia eder. Ona göre mecaz başka bir şey, takdîm başka bir şeydir.¹²³ Yaptığımız araştırmalar neticesinde Zerkeşî'nin bu iddiasını yani takdîmi mecaz olarak kabul eden dilcilerin kimler olduğunu tespit edemedik.

Arap dilcilere göre bazı istisnalar dışında cümlede takdîmin caiz olmadığı yerler vardır. Bu istisnai durumları ve Arap dilcilerin arasındaki ihtilafı daha detaylı ele alacağız. Bu nedenle şimdilik takdîmin caiz olduğu yerleri ele alabiliriz.

3.1.2. Takdîmin Caiz Olduğu Yerler

Arapça dilbilgisi ve aynı zamanda sözdizim ilkelerinin temel kıstası âmil teorisi'dir. Arap dilcilerin cümledeki anlam kargaşasını önlemek için geliştirdikleri âmil-ma'mûl teorisinin temel dayanağı ise i'râb olgusudur. Bu olgu, konumuzla da yakından ilişkilidir. İ'râb işaretlerinin açıkça görüldüğü, dil içi ya da dil dışı bağlamdan anlaşıldığı durumlarda takdîm caizdir. (ضرب زيد عيسى /Zeyd İsa'yı

¹²² Hamevî, *Mu'cemü'l-Udebâ*, 1/95.

¹²³ Ebu Abdullah Muhammed b. Bahadır Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ (Beyrût: Daru'l-Fikr, 1988), 3/233.

dövdü.) Cümlesinde Zeyd fâil; İsa ise mef'ul bihtir. Zeyd sözcüğündeki i'râb alâmeti damme onun fâil olduğuna dair bir işarettir. Dolayısıyla cümlede mef'ulun bih olan İsa sözcüğünü takdîm edebilir ve şöyle diyebiliriz. (زَيْدٌ عِيسَى ضَرْبَ /Zeyd İsa'yı dövdü.) Ayrıca bir karine aracılığı ile bağlamdan cümlelerin öğeleri anlaşılırsa bu durumda da takdîm mümkündür. (عِيسَى كَثْرَى أَمْرًا /İsa armutu yedi.) Cümlesinde İsa fâil,; armut ise mef'ul bihtir. Her ne kadar i'râb işaretleri görünmese de biz bu cümlede mef'ulun bih ögesi olan armutu takdîm edip şöyle diyebiliriz: عِيسَى كَثْرَى أَمْرًا Mef'ul bihi takdîm ettiğimiz de cümlede bir anlam kargaşası söz konusu değildir. Yani armutun fâil olması aklen mümkün değildir. Çünkü armut İsa'yı yiyemez. İsa armutu yer.

Arap dilinde cer-mecrur'dan mürekkep söz öbeği Arapça sözdiziminde diğer öğelere nazaran sentagmatik düzlemde daha esnekliğe sahiptir. Bu nedenle bazı istisnalar dışında cer ve mecrur cümlelerin her yerinde gelebilir.

Buradan hareketle şu yargıyı ileri sürebiliriz: Eğer Arapça bir cümlede i'râb alâmetleri görünür durumda yani açıkça gelmişse veya dil içi-dil dışı bağlamdan anlaşılırsa takdîm caizdir. İbnü's-Serrâc, mutasarrıf (çekimli) fiillerin ma'mûlunun fiile takdîminin mümkün olduğunu belirtir. Ayrıca o, bazı istisnai durumlar dışında isim cümlesinde haberin muhtedaya takdîminin caiz olduğunu özellikle vurgular.¹²⁴ Takdîmin caiz olduğu yerlerden ziyade İbnü's-Serrâc onun caiz olmadığı yerleri daha tafsilatlı ele almaktadır.

3.1.3. Takdîmin Caiz Olmadığı Yerler

İrab işaretlerinin açıkça görülmediği, bir karine ile bağlamdan anlaşılamadığı durumlarda takdîm caiz değildir. Bu durumda öğelerinin cümledeki yeri korunmalıdır. (رَأَى عِيسَى مُوسَى /İsa Musa'yı gördü.) cümlesinde fâil İsa; mef'ul bih Musa'dır. Bu cümlede mef'ul bih olan Musa asla İsa'dan önceye getirilemez. Çünkü bu durumda

¹²⁴ İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 2/222.

hangi sözcüğün fâil hangisinin mefûl bih olduğu belli değildir. Bu ilkenin yanında İbnü's-Serrâc'a göre takdîmin caiz olmadığı yerleri başlıklar halinde sıralayabiliriz.

3.1.3.1. Sılanın veya Herhangi Bir Ögesinin Mevsûlune Takdîmi

Sıla cümlesi genel olarak Arapça sözdiziminde ism-i mevsûllerden sonraki cümleye denir. Sıla cümlesinin ve herhangi bir ögesinin asla ismi mevsûle takdîmi caiz değildir. (Zeyd'i döven Amr'dır. /الذي ضرب زيداً عمرو) Cümlesinde ضرب زيداً sila cümlesidir. Bu sila cümlesinin tamamı ya da bir ögesinin الذي ism-i mevsûlune takdîmi caiz değildir. Bu cümlede Zeyd sözcüğünü الذي ism-i mevsûlune takdîm edip şöyle denilemez: *زيداً الذي ضرب عمرو. Ayrıca "en" harfinden sonra gelen silanın veya bir ögesinin de "en"den önceye takdîmi caiz değildir. (Namaz kılman senin için daha hayırlıdır. /أن تقيم الصلاة خير لك) Cümlesinde أن تقيم الصلاة خير لك sila cümlesidir. Bu sila cümlesinin tamamı ya da bir ögesinin أن harfinden önceye takdîmi caiz değildir.¹²⁵ Bu cümlelerin şöyle söylenmesi doğru değildir: *تقيم الصلاة أن خير لك

3.1.3.2. Tevâbi İsimlerin Matbûlarına Takdîmi

Arap dilinde Tevâbiler irâb bakımından tâbi oldukları isimlere uyarlar. Tevâbiler şunlardır: Sıfat, bedel ve atıf.

Sıfat, Arap dilinde kendinden önce gelen isimleri niteleyen yapılardır. Sıfat ile mevsûf sıfat tamlamasını oluşturur. İbnü's-Serrâc'a göre sıfat ile mevsûf tek bir sözcük haline gelip bir söz öbeği oluşturduğu için sıfatın mevsûfuna takdîmi caiz değildir. Sıfatın yanı sıra sıfatla ilişkili diğer sözcüklerin de mevsûfa takdîmi caiz değildir. (هذا رجل يضرب زيداً /Bu, Zeyd'i döven adamdır.) cümlesinde رجل يضرب زيداً sıfattır.¹²⁶ Sıfat olan bu fiil cümlesindeki herhangi bir ögeyi mevsûf olan رجل sözcüğünden önce getirip takdîm etmek caiz değildir. Yani bu cümleyi şöyle kuramayız: *هذا زيداً رجل يضرب

¹²⁵ İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 2/224.

¹²⁶ İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 2/225.

İbnü's-Serrâc'a göre tevabilerden olan diğer bir dil yapısı bedeldir. Bedel: Bir kelime ya da cümleden sonra bazen onunla her açıdan aynı olan, bazen maddi bir parçasını, bazen de manevi bir özelliğini taşıyan sözcüğe bedel denir. (قَرَأْتُ الْكِتَابَ ثَلَاثَهُ /Kitabın üçte birini okudum.) Cümlesinde ثَلَاثَهُ bedel, الْمُبْدَلُ مِنْهُ minhtir. Bu cümlede bedel olan sözcüğü mübdelün minh olan sözcükten önce getirip şöyle diyemeyiz: *قَرَأْتُ ثَلَاثَهُ الْكِتَابَ Aynı şekilde cümlede matuf olan sözcüğü ma'tûfun aleyh öncesine takdîm edemeyiz.¹²⁷ (حَضَرَ عَلِيٌّ فَرِيدٌ /Ali geldi hemen peşinden Zeyd geldi.) cümlesinde ma'tûf olan Zeyd sözcüğü, ma'tûfun aleyh olan Ali sözcüğüne takdîm edilemez. İbnü's-Serrâc bu vb. durumların sadece şiirsel zaruretlere nedeniyle caiz olabileceğini vurgulamaktadır.

3.1.3.3. Mudâf İleyhin Mudâf'a Takdîmi

Arapçada isim tamlaması muzâf ve muzâfun ileyh öğelerinden oluşur. En az iki ismin aralarında bulunan anlam bağı veya amil-ma'mûl ilişkisinden dolayı birbirine nisbet edilmesidir.¹²⁸ Arapça sözdiziminde isim tamlamasının ikinci ögesi olan muzâfun ileyh'in muzâfa takdîmi asla caiz olmayan durumlardan birisidir. Örneğin; (سَمِعْتُ الْبَلْبِلَ /Bülbülün sesini işittim.) cümlesinde yer alan سَمِعْتُ الْبَلْبِلَ isim tamlamasında الْبَلْبِلَ muzâfun ileyh sözcüğünü takdîm edemeyiz: *سَمِعْتُ الْبَلْبِلَ صَوْتٌ .

3.1.3.4. Fâilin Fiile Takdîmi.

Arapça sözdiziminde fiil cümlesinde fâilin fiilden önceye takdîmi caiz değildir. (قَامَ زَيْدٌ /Zeyd kalktı.) Cümlesinde fâil olan زَيْدٌ sözcüğünü fiilden önceye getirmek caiz değildir.¹²⁹ Anlaşıldığı üzere bunun temel nedeni زَيْدٌ sözcüğü fiile takdîm edildiğinde cümle artık fiil cümlesi olmaktan çıkmakta ve isim cümlesine dönüşmektedir. Bu nedenle çoğu Arap dilcisi bunu caiz görmemektedir. Bunun yanı sıra İbn Yaîş (ö. 1245), fâilin fiilden önceye takdîm edilmemesini âmil-ma'mûl ilişkisine dair Arap

¹²⁷ İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 2/226.

¹²⁸ İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 2/5.

¹²⁹ İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 2/228.

dilcilerin şu genel ilkeleriyle açıklar: Ma'mûl, âmilden önce gelemez.¹³⁰ İbnü's-Serrâc aynı şekilde nâibu'l fâilin de fiilden önce getirilmesinin caiz olmadığını özellikle vurgular.

3.1.3.5. Câmid Fiilin Ma'mûlünün Câmid Fiile Takdîmi

İbnü's-Serrâc'a göre Arap dilinde câmid fiiller şunlardır:¹³¹ نِعْمَ\وَبِئْسَ\وَفِعْلٌ vb. Medih ve zem fiilleri, taaccub fiileri ve isim-fiillerin ma'mûlleri hiçbir şekilde bu fiillerden önceye takdîm edilemezler. Çünkü bu fiiller çekimi yapılamayan câmid fiillerdir. (نعم الرجل زيد/Zeyd ne iyi adamdır.) Cümlesinde câmid bir fiildir ve ma'mûlu الرجل sözcüğüdür. Bu cümlede الرجل sözcüğü âmili olduğu نعم câmid fiiline takdîm edilip şöyle denilemez: *الرجل نعم زيد. Ancak mahsus bil-medh olan Zeyd sözcüğü takdîm edebilir. Çünkü o câmid fiilin ma'mûlu değildir. Bu nedenle زيد نعم الرجل şeklinde söyleyebiliriz.¹³²

3.1.3.6. Sıfatı Müşebbehe'nin Mansubu Olan Ma'mûlünün Takdîmi

Sıfatı müşebbeheler ism-i fâile benzerlikleri yani fiil gibi amel etmeleri nedeniyle Arap dilinde üzerinde çok durulan yapılardır.¹³³ Ancak bu yapıların amel etmeleri kendine benzedikleri ismi fâilin bir fer'i olmaları ve fiiller kadar güçlü olmamaları nedeniyle bu yapıların ma'mûlu durumundaki mansub sözcüğün takdîmi caiz görülmez.¹³⁴ (O, yüz bakımında güzeldir/onun yüzü güzeldir.) Cümlesinde حسنٌ sözcüğü سَافِرٌ sıfatı müşebbehenin mansub ma'mûlüdür.¹³⁵ Bu nedenle onun takdîm edilip şöyle denilmesi caiz değildir: *هُوَ سَافِرٌ حسنٌ

¹³⁰ İbn Ya'îş, *Şerhü'l-Mufasssal li'z-Zemahşeri*, 1/201.

¹³¹ "ليس"nin haberinin takdîmi konusunda Arap dilcileri ihtilaf etmektedirler. Basralı dilciler caiz görürken İbnü's-Serrâc ise caiz görmez. Ayrıca ليس ona göre bu fiillerdendir.

¹³² İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 2/228.

¹³³ Eyup Akşit, "Arap Dilinde İsm-i Fâilin Tamlanan Olarak Yer Aldığı Lafzî İsim Tamlamaları ve Türkçeye Çevirisi", *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 5 (05 Aralık 2017), 6585.

¹³⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-'E'arib*, 1/519.

¹³⁵ İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 2/229.

3.1.3.7. Ma'mûllerin Âmillerine Takdîmi

Sıklıkla belirttiğimiz gibi Arap dili âmil olgusu üzerine kuruludur. Âmillerden bir kısmının ma'mûlü amile takdîm edilemez ve âmil ile ma'mûl arasına başka bir sözcük giremez. Örneğin harf-i cerler âmili olduğu mecrur isimler ile arasına bir sözcük giremediği gibi ma'mûl durumundaki mecrur sözcük asla âmil konumundaki harf-i cerden önceye takdîm edilemez. Şiirdeki genel zaruri durumlar bu genel kuralın dışındadır.

(زيد في الدار اليوم /Zeyd bugün evdedir.) Cümlesinde harf-i cer ile ma'mûlü arasına başka bir sözcük girerse, bu genel kurala aykırı bir durum olup caiz değildir: زيد في Benzeri bir durum “inne ve kardeşleri” için de geçerlidir. Inne ve kardeşlerinin ma'mûlleri yani isim ve haberleri inne'den önceye takdîm edilemez. Aynı şekilde haberleri zarf değilse isimlerinden önceye de takdîm edilemez. Ancak haberleri zarf ise isimlerinden önceye takdîm edilebilir ama asla inneden önceye takdîm edilemez.¹³⁶ Örneğin: (إن زيدا طالب /Muhakkak ki Zeyd öğrencidir.) cümlesinde innerinin haberi طالب sözcüğünü زيدا sözcüğünün önüne alıp şöyle diyemeyiz: إن زيدا Ancak (إن زيدا في الدار /Zeyd kesinlikle evdedir.) cümlesinde haber, zarf olduğu için inne'nin isminden yani Zeyd'den önceye getirip şöyle diyebiliriz: إن في الدار زيدا Çünkü Arap dilinde zarflar cümle dizilişinde kısmen serbestliği vardır. Ancak burada şunu da hatırlatmakta fayda var: Her ne kadar bu cümle de zarf inne'nin isminin önüne geçebilse de asla inneden önceye takdîm edilemez. Yani şöyle diyemeyiz. في الدار *¹³⁷ إن زيدا

3.1.3.8. Başta Gelen Harflerin Takdîm Ve Te'hîri

Arap dilinde bazı harfler vardır ki cümlenin başında kullanılması gerekir. Bu harfler ister âmil olsun ister olmasın kendisinden sonrakilerin bu harflere takdîm edilmesi asla caiz değildir. Bu harflerden bir kısmı şunlardır: İstifham hemzesi,

¹³⁶ İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 2/230-231.

¹³⁷ İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 2/231-235.

olumsuzluk ma'sı ve lamu'l ibtidadır.¹³⁸ Örneğin: (أَزِيدُ أَكُلُ طَعَامَكَ / Zeyd mi senin yemeğini yiyor.) cümlesinde طَعَامَكَ sözcüğünü cümlede başta gelmesi gereken istifham hemzesinden önceye alıp şöyle diyemeyiz: طَعَامَكَ أَزِيدُ أَكُلُ*

3.1.3.9. Temyizin Takdîmi

Arap dilinde cümlede kendisinden önceki isim ya da cümledeki kapalılığı gideren nekra isme temyîz denir.¹³⁹ Temyiz iki kısımdır:

a) Temyiz Melfuz: Mümeyyezin; sayı, ağırlık, hacim, alan ve uzunluk ölçülerinden birisinin olduğu ve cümlede açıkça zikredildiği temyizdir. Genellikle mansubtur. Bazen min harfi cerri veya tamlama şeklinde mecrûr gelebilir: شَرِبْتُ لَتْرًا شَرِبْتُ لَتْرًا مِنْ حَلِيبٍ, شَرِبْتُ لَتْرًا حَلِيبًا

b) Temyiz Melhuz: Mümeyyezin cümlede açıkça zikredilmediği, temyizin bir bütün olarak cümledeki kapalılığı giderdiği türdür. Bu türde temyiz daima mansub olarak gelir. (زَيْدٌ زَيْدٌ / Zeyd ilim bakımından arttı.) cümlesinde عَلِمًا kelimesi cümledeki kapalılığı gidermektedir, mümeyyez zikredilmemiştir. Temyiz eğer melhûz ise bu durumda temyizin mümeyyezden önce ve âmilinden önceye takdîmi caiz değildir. Aynı şekilde temyiz melhuz ise ve âmili câmid fiil ise aynı şekilde takdîmi caiz değildir. Örneğin: (عَشْرُونَ دِرْهَمًا / Yirmi dirhem) söz öbeğinde temyiz melhuz olan sözcüğü başa alıp şöyle diyemeyiz: "دِرْهَمًا عَشْرُونَ*" ancak melhûz temyizin âmili mutasarrıf bir fiil ise temyizin mümeyyezden önce gelmesi caizdir.

(هَوَاءٌ طَابَ الْمَكَانُ / Yer hava bakımından güzel oldu.) cümesinde temyiz olan هَوَاءٌ sözcüğünü öne takdîm edebiliriz: طَابَ هَوَاءُ الْمَكَانِ olduğu gibi.¹⁴⁰

¹³⁸ İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 2/235.

¹³⁹ Eyup Akşit, *Arapça Gramer Dersleri 2*, (Yayımlanmamış Ders Notları)150

¹⁴⁰ İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 2/229.

3.1.3.10. Zamirin Mercii Olan Zahir İsme Takdîmi

Arap dilinde zamirlerin genellikle mercii olan zâhir isimden sonra gelmesi gerekir.¹⁴¹ (ضرب زيدًا غلامه /Kölesi Zeyd'i dövdü.) cümlesinde zamir زيدًا mefûl bihine dönmektedir. Bu cümleyi fâil olan ve mefûl bihe geri dönen zamirle isim tamlaması oluşturan غلامه söz öbeğini takdîm edip ضرب غلامه زيدًا şeklinde söyleyemeyiz. Çünkü bu durumda zamir lafzen ve rütbeten sonra gelmesi gereken زيدًا mefûl bihine râcidir. Bu ise Arap dilinde caiz değildir.¹⁴²

Takdîm-te'hir olgusunu daha sistematik olması açısından Arap dilindeki cümle çeşitleri bağlamında ele almak yerinde olacaktır.

3.2. Cümle Ögelerinin Takdimi

Takdîm-te'hir olgusunun isim cümlesi ve fiil cümlelerindeki ögeler açısından ele alınması Arapça sözdiziminin yeri değişebilen ya da değişemeyen ögeleri tespit etmek için önem arz etmektedir. İsim cümlesinin ögelerinin takdîm ve te'hiri ile başlayabiliriz.

3.2.1. İsim Cümlesinin Ögelerinin Takdimi

Arap dilinde isim ile başlayan cümleye isim cümlesi denir. Arapça isim cümlesi mübteda ve haber ögelerinden oluşur. Mübteda: İsim cümlesinde hakkında yargıda bulunulan özel isim, zamir, işaret ismi v.b. sözcüklerdir. Mübteda genellikle cümle başında yer alır. İrab bakımından merfu'dur. Haber ise isim cümlesinde mübteda hakkında bir yargı ifade eden tek bir sözcük ya da cümledir. Genellikle mübteda'dan sonra cümlede yer alır. Ancak bazı durumlarda mübteda'dan önce de cümlede yer alabilir. İ'râb bakımından merfu'dur.¹⁴³ (السيارة جميلة /Araba güzeldir) cümlesinde

¹⁴¹ Eyup Akşit, "Kur'an-I Kerim'in Bazı Ayetlerinde Zamir Gelmesi Gereken Yerde İsmi Getirilmesi Ve Bunun Nedenleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48 (Aralık 2018), 43-76.

¹⁴² İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 2/238-240.

¹⁴³ Eyup Akşit, *Arapça Gramer Dersleri 2*, (Yayımlanmamış Ders Notları)20

“السَّيَّارَةُ” sözcüğü isim cümlesinin ilk ögesi olan “mübteda”, “جَمِيلَةٌ” kelimesi ise isim cümlesinin ikinci ögesi olan haberdir. İsim cümlesinde genellikle önce mübteda, sonra haber gelir. Ancak bazı durumlarda haberin takdîm edilmesi, bazı durumlarda da mübtedanın takdîm edilmesi zorunludur.

3.2.1.1. Mübtedanın Zorunlu Olarak Haberden Önce Gelmesi

İsim cümlesinde mübtedanın ilk başta gelmesi gereken soru ismi vb. bir yapıda olursa sözdiziminde önce gelmesi gerekir.¹⁴⁴ (مَنْ فِي الْبَابِ /Kapıdaki kim?) cümlesinde mübteda soru ismi olup başta gelmiştir. Mübteda, habere tahsis edilmiş veya başka ifadeyle haberden “hasr” kastedilmişse yani mübteda haber ile sınırlandırılmışsa mübteda başta gelmek zorundadır. Hasr veya kasr (sınırlandırma) ise; özel bir yolla, bir şeyin diğerine tahsis edilmesini veya bir hükmü zikredilen bir şey için sabit kılıp, onun dışındakilerden olumsuzlamaktır. “إِلَّا” ve “إِنَّمَا” edatlarıyla yapılır. (مَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ /Muhammed, ancak bir rasuldür.)¹⁴⁵ (Ben ancak apaçık bir uyarıcıyım.)¹⁴⁶ âyetlerinde olduğu gibi. Mübtedanın haberi fiil cümlesi olursa ve bu cümlede mübtedaya geri dönen gizli bir zamir bulunursa bu durumda mübteda başta gelmek zorundadır.¹⁴⁷ (زَيْدٌ يَسَاعِدُ أَخُوهُ /Zeyd kardeşlerine yardım ediyor.)Mübtedanın başında lâm-u te’kid harfi varsa mübteda başta gelir. (لَزِيدٌ قَائِمٌ /Kesinlikle Zeyd ayaktadır.)Cümlesinde olduğu gibi lâm-u te’kid mübtedanın başına geldiği için mübtedanın takdîmi zorunludur.

Marife ve nekralıkta mübteda ile haber eşit olur ve cümlede hangisinin mübteda hangisinin haber olduğuna dair bir karine bulunmazsa mübteda başta gelmek zorundadır.¹⁴⁸ (أَخُوكَ صَدِيقِي /Kardeşin arkadaşımıdır.) cümlesinde ‘Kardeşin’ mübteda, ‘Arkadaşım’ haberdir. Haber olan ‘Arkadaşım’ söz öbeğini öne alırsak cümle

¹⁴⁴ Zübeyt Nalçakan, *Arapça Ve Türkçe’de İsim Ve Fiil Cümlesinin Karşılaştırılması* (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008).

¹⁴⁵ Âl-i İmrân, 2/144

¹⁴⁶ Mülk, 67/26

¹⁴⁷ Galâyîni, *Câmi ‘u’ d-dürûsi’l- ‘Arabîyye*, 2/266.

¹⁴⁸ İbnü’s-Serrâc, *El-Usûl fi’n-nahv*, 1/58.

anlamı değişir ve artık bu söz öbeği mübtada olur: (صديقي أخوك /Arkadaşım senin kardeşindir). Bu iki cümlede ifade edilmek istenen anlamlar farklıdır.

3.2.1.2. Haberin Zorunlu Olarak Mübtedadan Önce Gelmesi

İsim cümlesinin ikinci ögesi olan haberde esas olan, mahkûmun bih olduğu için mübtedadan sonra gelmesidir. Çünkü yeni bilgi içeren bu durumda haber ögesidir. Bununla birlikte haber zorunlu olarak veya cevâzen¹⁴⁹ mübtedan önce gelebilir.

Haber, cümle başında bulunması gereken soru ismi vb. ise zorunlu olarak mübtedadan önceye takdîm edilir. (كيف عائشة؟ /Ayşe nasıl?) (ما اسمك /İsmin nedir?) (متى الإمتحان؟ /Sınav ne zaman?) örneklerinde olduğu gibi.

Mübtedada habere geri dönen bir zamir bulunursa; zamir yani adılın göndergesi, lafzan ve rütbe açısından zamirden sonra gelmemesi için haberin öne alınması zorunludur. (في الدار صاحبها /Evde sahibi vardır.) cümlesinde böyle bir durum söz konusudur.

Mübtada, nekra ve haber ögesi de şibih cümle şeklinde bir söz öbeği ise; bu durumda öğelerin yer değiştirmesi zounludur. Eğer bu yer değiştirme yapılmazsa bu yapı cümle değil, sıfat olarak kalır. (في الدار ثعبان /Evde yılan vardır.) (و على أبصارهم ve غشاوة /Onların gözlerinde perde vardır.)¹⁵⁰

Haber, mübtedaya hasr (özgü) kılınırsa başta gelmek zorundadır ve haber mübtedaya has ise yani mübtada ile sınırlandırılıyorsa “إلا” ve “إنما” edatlarıyla yapılır.¹⁵¹ (ما شاعرٌ إلا عصمت أوزال /Şair sadece İsmet Özel’dir.) Örneğinde olduğu gibi.

¹⁴⁹ Konuşmacının niyetine göre muhataba vermek istediği mesajı farklı şekilde ifade etmesi için haberin öne getirilmesidir.

¹⁵⁰ Bakara 2/7

¹⁵¹ Galâyînî, *Câmi ‘u’ d-dürûsi ‘l- ‘Arabiyye*, 2/268.

3.2.1.3. İsim Cümlesinin Başına Gelen Nâkıs Fiiller ve Harfler

Kâne ve Kardeşleri isim cümlesinden önce gelirler. Bu durumda mübtada kâne ve kardeşlerinin ismi olarak nitelenir ve merfu'dur. Haber ise kâne ve kardeşlerinin haberidir ve mansub'dur. Kâne'nin kardeşleri şunlardır: (أمسى , أصبح , أضحى , ظل , بات) Örneğin; (البيتُ نظيفٌ /Ev temizdir.) bir isim cümlesidir. Bu cümlemin öncesine kâne getirilince cümle şu şekle dönüşür: (كان البيتُ نظيفاً /Ev temiz idi.) Bu cümlede mübtada olan البيتُ sözcüğü kânenin ismi olup merfu, نظيفاً sözcüğü ise kânenin haberi olup mansuptur.

3.2.1.4. Kâne ve Kardeşlerinde Takdîm

Kâne ve kardeşlerinde eğer başlarında me-nefiye yoksa bunların isim ve haberinin takdîmi konusunda daha çok esneklik vardır. (وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ) /Müminlere yardım etmek de bize düşer.)¹⁵² bu ayeti kerimede kânenin haberi olan حَقًّا kânenin isminin önüne geçmiştir. Benzer bir durum aşağıdaki şiir beytinde de geçmektedir.¹⁵³

سَلِي إِنْ جَهَلْتَ النَّاسَ عَنَّا وَعَنْهُمْ
فَلَيْسَ سِوَاءَ عَالَمٍ وَجْهٍ

Bilmiyorsan sor insanlara benim ve onlar hakkında,

Bilen ve cahil bir değildir.

Bu şiirde leyse'nin haberi olan سِوَاءَ sözcüğü, leyse'nin isminden önce gelmiştir. Aynı şekilde genel olarak kâne ve kardeşlerinin haberi kânedan önceye takdîm edilebilir. (عَادِلًا كَانَ الْقَاضِي) /Adil idi kadı.) Bu cümlede kânenin haberi عَادِلًا sözcüğü kânedan önceye takdîm edilmiştir. Ancak kâne ve kardeşlerinden olan لَيْسَ vb. olumsuz yapıda ise bunların haberleri kendilerinden önceye takdîm edilemez. Leyse'nin haberinin takdîmi konusunda Arap dil bilginleri arasında görüş farklılığı vardır. Örneğin: "لَيْسَ" nin haberinin takdîmi konusunda İbnü's-Serrâc

¹⁵² Rûm,30/47

¹⁵³ Muhammed Hasan Şarrâb, *Kitabu Şerhi-ş-Şevâhid eş-Şi'riyye* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2007), 2/211.

mensubu olduğu Basra ekolüne muhâlif davranmıştır. Basra ekolü "كان"nin "ليس" gibi olduğunu "كان" kânenin haberinin takdîmi caizse "ليس" leysenin haberinin de takdîminin caiz olduğunu iddia etmişlerdir.¹⁵⁴ Fakat İbnü's-Serrâc bunun caiz olmadığını savunmuştur. Basra ekolü "كان" fiili ile "ليس" fiilini aynı katgoride ele almıştır. İbnü's-Serrâc "كان" çekimli bir fiil iken "ليس" ise çekimsiz bir fiil olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla Basra ekolü gibi düşünmeyen İbnü's-Serrâc "ليس" fiilinin "كان" fiili gibi çekimli olmadığı için onun haberinin takdîm edilemeyeceğini savunmuştur.¹⁵⁵

3.2.1.5. İnne ve Kardeşleri

İsim cümlesinden önce inne ve kardeşleri diye adlandırılan harfler gelebilir. Klasik nahiv eserlerinde bu yapılar şunlardır: (إِنَّ، وَأَنَّ، وَكَأَنَّ، وَلَكِنَّ، وَلَيْتَ، وَلَعَلَّ) Fiile benzeyen bu harfler isimleri olan muhtedayı merfu, haberlerini ise mansûb yaparak biçimsel bir işlev görmelerinin yanı sıra cümlede anlamsal bir değişikliğe de neden olurlar. Örneğin bu harflerden biri olan لَعَلَّ, sadece ismini nasb, haberini ref etmekle kalmaz öncesine geldiği cümleye teracci (ümit) ya da işfak (endişe/kaygı/korku vb.) anlamı katar.

3.2.1.6. İnne ve Kardeşlerinde Takdîm

İnne ve kardeşlerinin isim ve haberleri hiçbir şekilde onların önüne takdîm edilemez.¹⁵⁶ (إِنَّ الارضَ واسعةٌ /Yeryüzü geniştir.) Bu cümlede innenin ismi olan الارض sözcüğünü innden önceye takdîm edemeyiz ancak inne ve kardeşlerinin haberi zarf olarak gelirse sadece isimlerinden önceye takdîm edilebilir. (إِنَّ في الدارِ زيدًا /Zeyd kesinlikle evdedir.) Cümlesinde innenin haberi isminden önceye takdîm edilmiştir. İnne ve kardeşlerinin isim ve haberi bu harflerden önceye takdîm edilememesinin

¹⁵⁴ Ebu'l Berakat Enbari Kemaleddin, *el-İnsaf*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Abidillah Ensari (Beyrût: Mektebetu'l Asriyye, 2003), 1/130.

¹⁵⁵ İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 1/90.

¹⁵⁶ İbn Hişam, *Şerhu Şüzuri'z-Zeheb fi Ma'rifeti Kelami'l-'Arab*, 109.

temel nedeni bunların zayıf bir âmil olması sebebiyledir. Çünkü bu harflerin amel etmesi fiillere benzerliği nedeniyledir. Yani bu harflerin amel etmesi asıl âmil olan fiillerin fer'i olması nedeniyledir.¹⁵⁷

3.2.2. Fiil Cümlesinin Öğelerinin Takdimi

Fiil cümlesinin özne ve fiil olmak üzere iki temel öğeden oluştuğu daha önce ifade edildi. Ayrıca fiil cümlesinde fiil ve özne dışında hal, temyiz, meful fih vb. tümleyici öğeler de yer alabilir. Fiil cümlesinin öğeleri arasında yer değiştirme meselesini temel öge olan fail ile başlamak yerinde olacaktır.

3.2.2.1. Fâilin Takdîmi

Arapça fiil cümlesinde önce fiil sonra fâil gelir. Fâil hiçbir şekilde fiilden önceye takdîm edilemez. Bunun temel nedenini fâil takdîm edildiğinde cümlelerin isim cümlesine dönüşmesi ve fâilin mübteda olmasıdır. (شرب زيد الحليب /Zeyd sütü içti.) cümlesinde fâil olan ögeyi öne alıp شرب الحليب زيد diyemeyiz, çünkü cümlelerin yapısı değiştiği gibi ma'mûl âmilden önceye takdîm edilmiş olur. Bu ise Arap dilinin genel geçer kurallarına aykırıdır. Bu durum aynı zamanda nâibul fâil içinde geçerlidir.

3.2.2.2. Mefûl Bihin Takdîmi

Arap dilinde cümlede fiilin şeklini, biçimini yöneldiği varlığı, sebebini, yerini, zamanını ve fâile fiilde eşlik eden sözcüğü bildiren sözcük ve söz öbeklerine mef'ûl denir.¹⁵⁸ Mef'ûl çeşitlerinin takdîmi sırasıyla ele alınacaktır.

Arapça sözdiziminde önce fiil, sonra özne daha sonra nesnenin gelmesi genel bir kuraldır. Bu kuralın mutlaka uyulması gerektiği durumlar şunlardır:

a) Özne ve nesnenin i'râb alameti görünür değilse, özne ile nesneyi birbirinden ayıracak bir ipucu yoksa ve bu nedenle anlam kargaşası meydana gelecekse

¹⁵⁷ İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 1/72.

¹⁵⁸ İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 1/172.

fiil+fâil+mefûl sıralaması asla değiştirilemez. (ضرب موسى عيسى /Musa, İsa'ya vurdu.) Cümlesinde fâil olan Musa ile mefûl bih olan İsa sözcüğünde i'râb işaretleri görünür değildir. Bu nedenle mefûl bih ögesi olan İsa sözcüğü fâilden önceye takdîm edilemez.

b) Özne bitişik zamir, nesne de açık isim ise durumda da mefûl bih takdîm edilemez. Şu örnekte olduğu gibi: (ضربت زيدا /Zeyd'e vurdum.)

c) Fâil ve mefûl bihin her ikisi muttasıl zamir ise mefûl bih takdîm edilemez. (ضربتُها /Ona vurdum.)

d) Mefûl bih إنا veya إنما edatlarından biri ile kasr yapılmışsa takdîm edilemez. (Zeyd, sadece roman okudu.)¹⁵⁹ Bazı durumlarda ise mefûl bihin fâilden önceye takdîmi zorunludur. Bunlardan bir kaçını zikretmek yerinde olacaktır:

a) Mefûl bih muttasıl zamir, fâil ise sarîh isim ise, bu durumda mefûl bih fâilden önceye takdîm edilmek zorundadır. (زارني صديق /Beni bir dost ziyaret etti.) Örneğinde olduğu gibi.¹⁶⁰

b) Fâil, mefûl bihe ait bir zamir taşıyorsa yine bu durumda mefûl öne alınır. (يوم لا ينفع الظالمين معذرتهم /O gün, zalimlere bahaneleri yarar sağlamayacak.)¹⁶¹ ayetinde olduğu gibi.

c) Mefûl bih fâile hasredilirse bu durumda mefûl bih fâilden önceye takdîm edilmek zorundadır. (إنما شرب الشاي علي /Çayı sadece Ali içti.) cümlesinde olduğu gibi. Bunun yanı sıra mefûl bih ögesi fiil cümlesinde fiil ve fâilden önceye gelebilir. Bunları şöyle tasnif edebiliriz:

a) Nesne yani meful bih önce gelmesi gereken bir sözcük ya da böyle bir sözcük ile isim tamlaması oluşturmuş ise öne getirilir. (فأي آيات الله تُنكرون /Allah'ın hangi ayetlerini inkar ediyorsunuz?)¹⁶² Ayetinde ve (كتاب من أخذت ؟ /Kimin kitabını aldın?) “ cümlesinde böyle bir durum söz konusudur.

¹⁵⁹ Galâyînî, *Câmi' u' d-dürûsi' l- 'Arabîyye*, 3/9.

¹⁶⁰ İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 1/169.

¹⁶¹ Mü'min, 40/52

¹⁶² Mü'min, 40/81

b) Mef'ûl bih zamir olup fâile hasr edilirse bu durumda o, fiil ve fâilden önceye takdîm edilir: (إِيَّاكَ نَعْبُدُ /Yalnızca sana kulluk ederiz)¹⁶³ ayetinde ك mef'ûl bih olup fiil ve fâilden önceye takdîm edilmiştir.

c) Mef'ûl bihin önünde أَمَّا bulunur, kendinden sonra gelen fiilin önünde de فاء harfi olursa mef'ûl bih takdîm edilir. Örneğin şu ayetlerde olduğu gibi: (فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ /Yetimi hor görme!)¹⁶⁴ (وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ /Ve Rabbini yücelt!)¹⁶⁵

3.2.2.3. Mef'ûl Fîhin Takdîmi

Arapça sözdiziminde mef'ûl fihler takdîm-te'hir bakımından çok esnektirler. Cümlede kastedilen anlamı bozmamak şartıyla cümlenin herhangi bir yerinde getirilebilirler. (يوم السبت سافر محمد الى ازمير /Cumartesi günü Muhammed İzmir'e yolculuk etti.)

3.2.2.4. Mef'ûl Li Eclihin Takdîmi

Fiilin sebebini bildiren mef'ûle mef'ûl li eclih adı verilir. Mef'ûl li eclihde esas olan, onun fiilden sonra gelmesidir. Bununla birlikte, gerek mansûb gerekse de harf-i cer ile mecrur olarak gelen meful li eclih âmilinden yani fiilinden önceye takdîm edilebilir. (رغبة في العلم أتيت /İlim öğrenme aşkıyla geldim.) (للتجارة سافرت /Ticaret için yola çıktım.)

3.2.2.5. Mef'ûl Ma'ahın Takdîmi

Mef'ûl maah Arap dilcilerin ittifakıyla asla âmili olan fiilden önceye takdîm edilemez. (مشى زيد والجار /Zeyd duvar boyunca yürüdü.) cümlesinde mef'ûl maah olan والجار sözcünü takdîm edip şöyle diyemeyiz: والجار مشى زيد*

¹⁶³ Fâtiha,1/5

¹⁶⁴ Duhâ,93/9

¹⁶⁵ Müddessir,74/3

3.2.2.6. Mef'ûl Mutlakın Takdîmi

Mefûl mutlak fiili te'kid eden bir mefûl mutlak olarak gelirse âmili olan fiilden önceye takdîm edilemez. Ancak eğer mefûl mutlak; tür veya sayı bildiriyorsa fiilden önceye takdîm edilebilir. (مَا تُوْمِنُونَ وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَلِيلًا / O, bir şairin sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz!)¹⁶⁶ Ayetinde قَلِيلًا hazf edilmiş ايماننا mefûl mutlağının sıfatı konumundadır. Tür bildirdiği için âmili olan تُوْمِنُونَ fiilinden önceye takdîm edilebilmiştir.

3.2.2.7. Hâlin Takdîmi

Eylem vuku bulduğu sırada özne, nesne ya da her ikisinin vaziyetini açıklayan niteliğe hal dendiği daha önceki satırlarda vurgulanmıştı. Hal, durum zarfıdır ve mansuptur. İbnü's-Serrâc'a göre hâl'in mansup olmasının sebebi mefûle benzerliği nedeniyledir.¹⁶⁷ Arapça sözdiziminde önce zu'l-hâl sonra da hâl gelir. Örnek: (عاد الولد / Çocuk ağlayarak döndü.) Ancak bazı Arapça cümle yapılarında bu kurala uyulmaz yani hâl önceye takdîm edilebilir.¹⁶⁸ Arap dilciler hâl'in hangi şartlarda zu'l-hâl ve âmiline takdîminin caiz olup olmadığına dair ihtilaf halindedir. Genel olarak onlar zu'l-hâl'in âmiline izafe edilmişse hâlin asla sahıbu'l hâle takdîm edilmesini caiz görmezler. (عَرَفْتُ جُلُوسَ زَيْدٍ ضَاحِكًا /Zeyd'i gülerken oturuşuyla bildim.) cümlesinde olduğu gibi.

Bazı Arap dilcilere göre hâl'in âmiline takdîm edilme şartları vardır. Eğer hâlin âmili mutasarrıf bir fiil veya fiile benzeyen müştak isimlerden ise yani ism-i fâil, ismi mefûl, sıfatı müşebbehe ve mübalağa sigasında ise hâlin âmilinden ve sahıbu'l hâl önceye takdîmi caizdir. (مسرعا سعيدًا قادم / Said hızlıca geliyor.) cümlesinde olduğu gibi مسرعا sözcüğü hâl olup âmili olan قادم ve sahıbu'l hâli olan سعيدًا sözcüğünden önceye takdîm edilmiştir. Onlara göre hâl'in âmili mutasarrıf bir fiil değilse yani taaccüb fiili

¹⁶⁶ Hâkka,69/41

¹⁶⁷ İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 1/213.

¹⁶⁸ Ebu Hayyan Tevhîdî, *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*, (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1998), 1/1579.

gibi câmid bir fiil ise, hâlin âmilinden önceye takdîmi takdîmi caiz değildir. Örneğin: *ضاحكا ما أحسن زيداً* * diyemeyiz. Çünkü hâlin âmili taaccüb bir fiil yani câmid bir fiil olduğu için takdîmi caiz değildir. Anladığımız kadarıyla bunun nedeni şudur: Mutasarrıf fiiller amel etme bakımından câmid fiillerden daha güçlüdür. Bu nedenle mamülleri kendilerinden önceye takdîm edildiğinde onlar üzerinde etki edebilmektedirler. Ancak câmid fiiller mutasarrıf fiillere göre zayıf bir âmil oldukları için ma'müllerinin takdîm edilmesi durumunda amel edememektedirler. Benzer şekilde âmili ismi tafdil olan hâlin âmilinden önceye takdîmi caiz değildir. Örneğin şöyle demek doğru değildir: *ضاحكا سعيّ ضاحكا أحسن من عمرو* * Çünkü hâl durumundaki *ضاحكا* sözcüğü, âmili ismi tafdil olan *أحسن* sözcüğünden önceye takdîm edilmiştir. Bu ise caiz değildir. Bu dil bilgisi dışı cümleyi şu şekilde kurduğumuzda cümle sözdizim kurallarına uygun hale gelir: (*زيدٌ أحسن من عمرو ضاحكا* / Zeyd gülerken Amr'dan daha güzeldir.)

İbnü's-Serrâc'a göre sahibu'l hâl mansûb bir isim olabildiği gibi mecrur bir isimde olabilir. Ancak burada hâlin âmilinin fiil olma şartı vardır. Örneğin: (*مررت بزید* / Zeyd binerken ona uğradım.)¹⁶⁹ Cümlesinde olduğu gibi yine İbnü's-Serrâc'a göre eğer fiil mefûl bih gayri sarihine harfî cerle bağlanıyorsa bu durumda eğer hâlin sahibi mecrur isim ise hâlin sâhibu'l hâl önceye takdîmi caiz değildir. Örneğin: (*مررت* / Zeyd binerken ona uğradım.) cümlesinde *زيد* hâl, *راکبا* ise sahibul hâldir ve mecrurdur. Bu cümlede hâli *بزید* cer mecrurundan önceye takdîm edersek cümlenin anlamı değişir ve sahibu'l hâl *مررت* (ben) muttasıl zamiri olur: (*مررت راکبا* / Ben binerek Zeyd'e uğradım.)

İbnü's-Serrâc'agöre Basralı dilciler hâlin âmilinin hakiki fiil olması durumunda hâlin fâil ve mefûl bihe takdîmini caiz görürler. Örnek: (*راکبا جائني أخوك* / Binerek kardeşin bana geldi.) Ancak hâlin âmili mana fiil yani zarf ise hâlin âmiline takdîmi caiz değildir.¹⁷⁰ Örneğin: (*زيد فيها قائما* / Zeyd ayakta olduğu hâlde oradadır.) cümlesinde hâl olan *قائما* sözcüğünü, zarf olan âmilinden ve sâhibu'l hâlden önceye takdîm edip

¹⁶⁹ İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 1/214.

¹⁷⁰ İbnü's-Serrâc, *El-Usûl fi'n-nahv*, 1/215.

şöyle diyemeyiz. زيد فيها قائما * Ayrıca şöyle de diyemeyiz: زيد قائما فيها * Her iki cümlede dil bilgisi dışıdır. Anladığımız kadarıyla bunun temel sebebi şudur: Fiil kokusu ve manası taşıyan zarflar zayıf bir âmildir. Bu nedenle ma'mûlleri takdîm edildiğinde onlar üzerinde etki edememektedir.

Arapça sözdiziminde takdîm-te'hir olgusunun ele alındığı bu araştırmayı ulaştığımız sonuçları serd ederek bitirmek yerinde olacaktır.

SONUÇ

Dil, ses, biçim, sözdizim ve anlam gibi birbiriyle ilişkili yapıların birlikte iş gördüğü bir sistemdir. Bu sistemin en önemli bileşenlerinden biri sözdizimidir. Her dilin kendine has bir sözdizim yani cümle öğelerinin bir sıralanış düzeni vardır. Ancak dillerde öğelerin yeri çeşitli nedenlerden dolayı değişebilmektedir. Arapça sözdiziminde öğelerin yer değiştirmesi “takdîm-te’hîr” kavramıyla ifade edilir.

Takdîm, sözlükte birşeyi birşeyin önüne koymak vb. anlamlara gelir. Bir nahiv terimi olarak takdîm, Arapça sözdiziminde bir sözcüğün çeşitli nedenlerle cümlede gelmesi gereken yerden daha önceye getirilmesidir. Takdîm genel anlamda cümle öğelerinin sentagmatik düzlemde yer değiştirmesi ile ilgilidir. Te’hîr ise sözlükte geciktirmek, sonraya bırakmak vb. anlamlara gelir. Bir nahiv terimi olarak te’hîr, bir sözcüğün çeşitli nedenlerle cümlede gelmesi gereken yerden daha sonraya bırakılmasıdır. Yani te’hîr cümle öğelerinin sentagmatik düzlemde bulunması gereken yere değil de sonra getirilmesidir. Örneğin Arapça fiil cümlesinde önce fiil sonra fâil ve sonrada mef’ul bih (nesne) sentagmatik düzlemde sıralanırlar. (الله /Allah, yeryüzünü yarattı). Bu cümlede önce خلق fiili, sonra الله fâili ve sonrasında ise الأرض mef’ul bih’i yer almaktadır. Ancak bazen çeşitli gayeler ve dilbilgisel zorunluluklar nedeniyle söz söyleyen bu cümlede yer alan mef’ul bih ögesini fâilden önce getirip şöyle diyebilir: (الله /Allah, yeryüzünü yarattı). İşte bu duruma nahiv ilminde takdîm denir. الأرض sözcüğü mef’ul bih olması sebebiyle Arap dilinde fâilden sonra gelmesi gerekirken son cümlede fâilden önce yer almaktadır. Bu nedenle الأرض sözcüğü takdîm edilen sözcüktür. Yine الله fâil olarak mef’ul bih’ten öne gelmesi gerekirken son cümlede mef’ul bih’ten sonra gelmiştir. Dolayısıyla o, te’hîr edilen sözcüktür.

Arapçada takdîm ve te'hîr edimbilimsel ve anlambilimsel ilkelere bağılı olarak gerçekleşir. Bazı durumlarda takdîm dilin kurallarının deyim yerindeyse dayatması nedeniyle yapılmaktadır. Arapçanın sözdiziminde mihver sözcük yani yöneten rolü üstlenen sözcük fiildir. Arapça cümlelerin içsel yapısının biçimlenmesinde ve cümle öğelerinin takdîm-te'hîrinde ise en temel rol, dilin yapısının yanında mütekellim yani konuşucunun niyetine bağılıdır. Konuşucu çeşitli gayelerle cümle öğelerini bir birine takdîm edebilmektedir. Genellikle dillerde sözdizimindeki herhangi bir sözcüğün takdîmi ve te'hiri o dilin dilbilgisel yapısından kaynaklandığı gibi anlamsal gayelerle de ilişkili olabilir. Örneğin; (في الدار رجل /Evde bir adam vardır.) cümlesi bir isim cümlesidir. رجلcer-mecruru, takdîm edilmiş haberdır. رجلsözcüğü ise te'hir edilmiş mübtedadır. Oysaki Arapça sözdizimine göre isim cümlesinde önce mübteda sonra haber yer almalıdır. Ancak bu sıralamaya uyulduğunda bu yapı cümle olmaktan yani bir yargı ifade etmekten çıkacaktır ve şu şekle dönüşecektir: (رجل في الدار /Evdeki bir adam.) Bu ise bir cümle değil, sıfat tamlamasıdır. Dolayısıyla bu yapının bir cümle olabilmesi yani yargı ifade etmesi için Arap dilinde nekra olan mübteda te'hir edilir; cer ve mecrur söz öbeği ise takdîm edilir. Bu cümledeki sözcüklerin yer değiştirmesinin temel nedeni Arap dilinin yapısı yani dilbilgisi kurallarından kaynaklanmaktadır. Fakat (لك الحمد /Ancak sanadır hamd.) cümlesinde ise haberin takdimi, 'hamdin sadece Allah'a has kılınması'nı ifade etmek gayesiyle yapılmıştır. Benzer şekilde Arapça fiil cümlesinde cümle öğelerinin takdîm-te'hîrinde dilbilgisinden kaynaklanan zorunlu takdîm-te'hîrler olabildiği gibi anlamsal gayelerle yapılan takdîm-te'hîrler de vardır.

Arapça fiil cümlesinde öğelerin sıralanışı genellikle şu şekildedir: Fiil+ fâil+mef'ûl bih. Bu sıralanış Arap dilinde genel bir kural olmakla birlikte bazı dilbilgisel zorunluluklar nedeniyle bu kurala uyulmaz ve mef'ûl bih, fâilden önceye takdîm edilir. Mesela fâil açık bir isim, mef'ûl bih de muttasıl zamir ise mef'ûl bihin fâilden önceye takdîm edilmesi gerekmektedir. Mef'ûl bihin bu takdîmi tamamen Arapçanın dilbilgisel yapısından kaynaklanmaktadır. Örneğin: (رآه الشرطي /Polis onu gördü.) cümlesinde mef'ûl bih olan • muttasıl zamiri, fâil olan الشرطي açık isminden

önceye takdîm edilmiştir. Bu takdîmin nedeni anlambilimsel değil, tamamen dilbilgisel gerekçelerledir. Zira mefûl bih olan muttasıl zamiri açık isimden sonraya getirip cümleyi şöyle kuramayız: *رأى الشرطي هـ Oysaki Türkçede nesne konumundaki ‘onu’ zahirini cümlede her hangi bir yerine getirebiliriz. Fiil cümlesinde diğer bir takdîm-te’hir ise anlamsal gayelere matuftur. Örneğin; (إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَ إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ) /Sadece sana kulluk eder ve senden yardım dileriz.)¹⁷¹ ayetinde kulluk yapılacak ve yardım istenilecek olanın başkası değil, *sadece* Allah olduğu vurgulanmak için mefûl bih olan إِيَّاكَ sözcüğü hem fiil hem de fâilden önceye takdîm edilmiştir.

Arapça’nın genel geçer dil bilgisi kurallarına aykırı değilse ve de cümlede anlam karışıklığına neden olmayacaksa takdîm ve te’hir söz konusu olabilir. Cümle öğelerinin takdîminin birçok nedeni olmakla birlikte tarafımızca tesbit edilebilenler şunlardır: Öncelikle takdîm daha çok konuşanın önem verdiği öğeyi daha belirgin hâle getirmesi için yapılır. İkinci olarak fâil, fiil ve fiile bağlı olan tamamlayıcı öğeler arasında geçerli olan takdîm ve te’hîrin çeşitli sebeplerinden biri şiirin getirdiği zorunluluklar ya da seci ve kâfiye gibi estetik ses olayıdır. Arap dilinde konuşucunun niyetine bağlı olarak cümle öğelerinin sıralanışına dair bir çalışma edimbilim göz önünde bulundurularak yapılabilir.

¹⁷¹ Fatiha,1/5

KAYNAKÇA

Abdulkahir b. Abdirrahman b. Muhammed el-Curcânî. *Delâilu'l-İ'caz fi İlmi'l- Maanî*. nşr. Muhammed Reşid Rıza. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1988.

Abdurrahman b. Muhammed b. Abidillah Ensari, Ebu'l Berakat, Kemaleddin Enbari. *el-İnsaf*. Beyrut: Mektubetü'l Asrîyye, 2003.

Akşit, Eyup. “Arap Dilinde İsm-i Fâilin Tamlanan Olarak Yer Aldığı Lafzî İsim Tamlamaları ve Türkçeye Çevirisi”, *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 5 (05 Aralık 2017), 65-85.

_____, “Arap Dilinde Mâ Edatı ve İşlevleri”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 4 (04 Aralık 2017), 41-59.

_____, “Kur'an-ı Kerim'in Bazı Ayetlerinde Zamir Gelmesi Gereken Yerde İsmi Getirilmesi Ve Bunun Nedenleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48 (Aralık 2018), 43-76.

Arabiclexicon.hawramani.com, “لغا”, ts. (Erişim 05 Ocak 2022).

Aydın, Tahirhan. *Arapça Ve Türkçede Cümle Yapısı, Yabancılar Arapça Cümle Öğretiminde Karşıtsal Çözümleme* Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.

Aydın, Mustafa. “Arap Dili”, *İstanbul Aydın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 1 (Nisan 2018), 1-18.

- Birer, Küddusi. *Arapçada Âmil Ma'mûl İlişkisi Ve Arap Gramerindeki Yeri Ve Önemi*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Birişik, Abdulhamit. "İ'râbu'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/376.
- Câmî, Nureddin Abdurrahman b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed. *el- Fevâidü "z- ziyâiyye, Molla Câmi Tercümesi*, Terc. Ercan Elbinsoy. İstanbul: Yasin Yayinevi, 2005.
- Cemaluddin Muhammed B. Abdullah İbn Mâlik. *El-Elfiyye Fi "N-Nahv Ve "S-Sarf*. nşr. Esad Mahmud Said. Cidde: 1984.
- Çetin, Nihad M. "Arap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Çıkar, Mehmet Şirin. *Nahivciler ile Mantıkçılar Arasında Tartışmalar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001).
- Çörtlü, Mustafa Meral. *Arapçada Cümle Kuruluşu ve Tercüme Teknikleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.
- Durmuş İsmail. "Avâmilü'l-Mie". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- _____, "Âmidî, Hasan b. Bişr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- _____, "Müberred", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- _____, "Nahiv", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2001.

- Ebbâh, Muhammed Muyhiddîn el-Muhtâr Veled. *Târîhu'n-nahvi'l-Arabî fi'l-Maşrik ve'l-Mağrib*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 2008.
- Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr Fârisî. *el-Hücce li'l-kurrâ'i's-seb'a*, thk. Bedreddîn Kahvecî. Beyrut: Daru'l-Me'mun li't-Tırâs, 1993.
- Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. 'Abdillâh b. Mezhic Zübeydî - Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm. *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1984.
- Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk İbnü'n-Nedîm. *El-Fihrist li'bni'n-Nedîm*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1978.
- Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî. *Buğyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1979.
- Ebu'l Fazl Celâluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Süyûtî. *el-İktirah fi İlmi Usûlu'n-Nahiv*. Şam, Dârü'l Kalem, 1989.
- Ebu Hayyan Tevhîdî. *İrtişâfu'd- Darab min Lisâni'l- 'Arab*. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1998.
- Ebû'n-Nasr İsmail b. Hammad el-Cevherî. *Tâcu'l-Luğa ve Sihahî'l Arabiyye*. Beyrut: Dârü'l İlmîlî'l-Melayin, 1990.
- Ebu Muhammed Cemaluddin b. Yusuf b. Ahmed el-Ensari İbn Hişam, *Şerhu Katru'n-Neda ve Bellu's-Seda*, thk. Muhammed Muhyeddin Abdulhamid. Şam: Dâru İbni Kesîr, 2010.
- Ebû Muhammed 'Abdullah Cemâlüddîn İbn Hişam, *Şerhu Şüzuri'z-Zeheb fi Ma'rifeti Kelami'l-'Arab*. Beyrût: Daru İhya et-Türâs Arabi, 2001.
- Eyyub b. Musa el-Huseyni el-Kefevî Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyat*. nşr. Adnan Derviş-Muhammed el-Mısri, Beyrut 1993.

Ebu'l-Kâsim Cârullah Mahmûd B. Ömer Ez-Zemahşerî. *El-Mufasssal Fî İlmi'l-Luğa* nşr. Muhammed Bedruddîn Ebî Firâs. Beyrût: 1990.

Elmalî, Hüseyin. “Kâlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

el-Galâyinî. Mustafa B. Muhammed Selim. *Câmi'ud-Durûs'il-Arabiyye*. Beyrut: El-Mektebet'ul-Asriyye, 1966.

Hamevî, Şihâbüddîn Ebû 'Abdillâh Yâkût b. 'Abdillâh Hamevî. *Mu'cemü'l-Udebâ'*, thk. İhsan Abbas. Beyrut: Darü'l Ğarbî İslami, 1993.

Hasan Abbas, *en-Nahvu'l-Vâfî*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1974.

İbn 'Akîl. *Şerhu İbn 'Akîl*. Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Kahire: Mektebetu'l-Hanci, 1990.

İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed B. Zekeriyâ Er-Râzî. *Es-Sâhibî Fî Fikhi'l-Luğati'l - Arabiyye Ve Mesâilihâ Ve Suneni'l-Arab Fî Kelâmi'hâ* thk. Ömer Fârûk Et-Tabbâ. Beyrut: 1993.

İbn Hişam Ebu Muhammed Cemaluddin b. Yusuf b. Ahmed el-Ensari, *Şerhu Katru'n-Neda ve Bellu's-Seda*, thk. Muhammed Muhyeddin Abdulhamid. Beyrut, el-Mektebetu'l-'Asriyye. 1994.

_____, *Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'arib*. thk. Mâzin el-Mubârek ve Muhammed Ali Hamdullah. Şam: Dâru'l-Fikr. 1964.

_____, *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfîyyeti İbn Mâlik*, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed Bukâ'î. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1974.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *El-Hasâis*, thk. Muhammed Alî En-Neccâr. Kâhire: 1986.

- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-‘Arab*. nşr. Abdullah Ali el-Kebîr. Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.
- İbnü's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî. *El-Usûl fi'n-Nahiv*. thk: Abdul Hüseyin Fetli. Beyrut, Muessesetu'r-Risâle, 1996.
- İşler, Emrullah İşler. “Zeccâc”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006).
- İbn Hallikân, Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr. *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sadr, 1977.
- İbn Ya'îş, Ebû'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî b. Yaîş b. Muhammed el-Esedî el-Halebî İbn Ya'îş, *Şerhü'l-Mufasssal li'z-Zemahşeri*, thk. İmîl Bedî Ya'kûb. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- Kâtip Çelebi. *Keşfu'z-Zunûn 'an Usâmi'l-Kutubi ve'l-Funûn*, thk. Muhammed Şerefuddîn Yaltekâyâ. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turasi'l-‘Arabî, 2008.
- Kıftî, Ebu'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî Kıftî, *İnbâhü'r-Ruvât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-‘Arabî, 1982.
- Kıyıcı, Salahattin Kıyıcı, “Muhammed b. Ahmed el-Ezherî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Küçükkalay, Hüseyin. *Kur'ân Dili Arapça*, Konya: : Deniz Kuşları Matbaası, 1969.
- Kerimoğlu, Caner. *Kuram ve Uygulamalarla Dilbilim Göstergebilim ve Türkoloji Genel Dilbilime Giriş*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2014.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.

- Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir. çev. Muhammed Esed, Türkçeye çev. Cahit Koytak – Ahmet Ertürk. Ankara: İşaret Yayınları, 2002.
- Nalçakan, Zübeyt. *Arapça Ve Türkçe'de İsim Ve Fiil Cümlesinin Karşılaştırılması*, Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Şarrâb, Muhammed Hasan. *Kitabu Şerhi-ş-Şevâhid eş-Şi'riyye*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2007.
- Şelebîn, Ebû Alî Ömer B. Muhammed B. Ömer El-Ezdî *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezûliyyeti'l-Kebîr*. thk. Turkî B. Sehv B. Nezzâl. Beyrut.
- Şensoy, Sedat. “Rummânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Şeyhzâde, Muhammed b. Mustafâ el-Kocevî. (1995). *Şerhu Kavâidi'l-İ'râb li'bn-i Hişâm*. thk. İsmâîl İsmâîl Merve. Beyrût: 1995.
- Şimşek, M.Ali. *Arap Dilinde Kelime Grupları ve Cümle Öğeleri*. Sivas: Vizyon Matbaacılık, 2006.
- Takıyyüddin Mehmed Birgivî, *Mecmûatü'n-nahv(Avâmil, İzhar, Kâfiye)*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, 1925.
- Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali. *Keşşâfü ıtlâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*.nşr. Ali Dahrûc -Abdullah Hâlidî. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996.
- Tüccar, Zülfikar. “Sîrâfî, Ebû Saîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit. “Ebû Ali el-Fârisî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- _____, “Sibeveyhi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

_____, *Arap Dilinde Zaman Açısından Fiiller*. İzmir: Anadolu Matbaacılık, 1996.

Yazıcı, Hüseyin Yazıcı, “İbnü’s-Serrâc”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/205.

Yıldız, Hakkı Dursun, “Arap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/272.

Yıldız, Musa. “Zeccâci Ebu’l Kasım”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmus*, thk. İbrahim et-Terezî. Beyrut:1967.

Zerkeşi, Ebu Abdullah Muhammed b. Bahadır. *el-Burhan fî Ulûmi’l-Kur’an*. thk. Mustafa Abdulkadir Atâ. Beyrût: Daru’l-Fikr, 1988.

Ziriklî, Hayreddin. *el-A’lâm: Kāmûsü terâcim*.nşr. Züheyr Fethullah. Beyrut: Dârü’l-İlm li’l-Melâyin, 2002.